

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

Doktori disszertáció

Dippold Péter

**A hagyományos nemzeti bibliográfia
és az Internet**

Válaszlehetőségek az új kihívásokra

Témavezető: Dr. Sebestyén György

**Magyar Irodalomtudományi Doktori Iskola
Könyvtártudományi Program**

Budapest, 2005.

ISBN: 963 200 506 6

TARTALOM

1. Előszó

2. Bevezetés

- 2.1. A kezdetek
- 2.2. Katalógus és bibliográfia
- 2.3. Az egyetemes bibliográfia gondolata
- 2.4. A bibliográfia mint piaci szereplő
- 2.5. Hagyományosan vagy megújulva?
- 2.6. A retrospektív nemzeti bibliográfia és a megváltozott körülmények
- 2.7. Az informatika új lehetőségei és a hagyományos bibliográfia
- 2.8. A használók is változnak, avagy egyszerűbb bibliográfiát!

3. A nemzeti bibliográfiai számbavétel

- 3.1. Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programja
- 3.2. A koppenhágai nemzeti bibliográfiai konferencia
- 3.3. Az ICABS létrejötte
- 3.4. A nemzeti könyvtárak és a bibliográfiai számbavétel az Európai Unió programjaiban
 - 3.4.1. *A CoBRA Fórum*
 - 3.4.2. *A Gabriel szolgáltatás és a TEL projekt*
- 3.5. A nemzeti bibliográfia az elektronikus dokumentumok korában
 - 3.5.1. *Az UBC alapelvei a webhelyekre alkalmazva – nemzeti felelősség, teljesség és nemzeti bibliográfia*
 - 3.5.1.1. A nemzeti felelősség elve a weben
 - 3.5.1.2. Teljesség a weben
 - 3.5.2. *A kurrens nemzeti bibliográfia elvei és a webhelyek*
 - 3.5.3. *Web-aratás mint a megőrzés eszköze?*
 - 3.5.4. *Az online források archiválásának ma ismert típusai*
 - 3.5.5. *Jövőkép a tradíciókra alapozva*
- 3.6. Összegzés

4. Kötelesspéldány-szolgáltatás és nemzeti bibliográfia

- 4.1. A kötelesspéldány-jogszabályok tartalma
- 4.2. A jogszabályok újrafogalmazásának szükségessége
- 4.3. Kötelesspéldány-szolgáltatás és az elektronikus dokumentumok
- 4.4. Az Egyesült Királyság példája
 - 4.4.1. *Az új jogszabály előkészítő szakasza*
 - 4.4.2. *Tárgyalási szakasz: kompromisszum a kiadókkal*
 - 4.4.3. *Az önkéntes beszolgáltatási kódex*
 - 4.4.4. *A törvény megvalósulása*
 - 4.4.5. *Tanulságok a brit példa alapján*
- 4.5. Kötelesspéldány-szabályozás Magyarországon
- 4.6. Az Országos Széchényi Könyvtár gyakorlata a kötelesspéldányok különböző típusainak bibliográfiai feldolgozására
 - 4.6.1. *Az elektronikus dokumentumok (kötelesspéldányainak) fogadása a nemzeti könyvtárban*
 - 4.6.2. *Az OSZK-ba kerülő elektronikus dokumentumok típusai*
 - 4.6.3. *A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) az OSZK rendszerében*
 - 4.6.4. *Az elektronikus dokumentumok raktározása*
 - 4.6.5. *Törekvések a kötelesspéldány-rendelet módosítására*
- 4.7. Összegzés

5. A nemzeti bibliográfia gyűjtőköre

- 5.1. Elérhető-e a teljesség?
- 5.2. Szelekció és a nemzeti bibliográfia
 - 5.2.1. *A területi elv, mint szelekciós szempont*
 - 5.2.2. *A gyűjtőkör tartalmi szempontjai*
 - 5.2.3. *Nyelvi szelekció*

- 5.2.4. *A formai szempontú szelekció*
 - 5.2.4.1. A nemzeti központi katalógus elkülöníthető része a nemzeti bibliográfia – Ausztrália
 - 5.2.4.2. A nemzeti könyvtár katalógusának elkülöníthető része a nemzeti bibliográfia – Csehország
 - 5.2.4.3. A nagyvonalú hollandok – a nemzeti bibliográfia beolvad a nemzeti könyvtár katalógusába
 - 5.2.4.4. Közös – az alapos dánok
 - 5.2.4.5. Hagyományosan – Észtország
- 5.3. A retrospektív lefedettség biztosítása
- 5.4. A gyűjtőkör és a webes források
- 5.5. A magyar nemzeti bibliográfia gyűjtőköre
- 5.6. A nemzeti bibliográfia mai helyzete
- 5.7. A cikcrepertórium kérdése
- 5.8. Hogyan áll a „teljesség” Magyarországon?
- 5.9. A nemzeti bibliográfia retrospektív kiterjesztésének lehetőségei Magyarországon
- 5.10. Összegzés
- 6. A nemzeti bibliográfiák időszerűségének kérdései**
 - 6.1. Együttműködési formák a nemzeti könyvtárak és a könyvkereskedelem között
 - 6.2. A Cataloguing-in-Publication (CIP) adatok
 - 6.3. A BIBLINK projekt
 - 6.4. Kooperáció és webes hozzáférés – a svéd példa
 - 6.5. Vizsgálat a weben található bibliográfiai információk értékelésére
 - 6.6. A nemzeti bibliográfia és a rekordok gyors megjelenése Magyarországon
 - 6.7. Összegzés
- 7. A bibliográfia és a könyvpiac**
 - 7.1. A bibliográfiai rekordok mint piaci szereplők
 - 7.2. A Book Industry Communication tevékenysége
 - 7.3. Az ONIX szabvány
 - 7.4. A sikeres Amazon
 - 7.5. Az Amazon mint könyvtári modell?
 - 7.6. Néhány magyar online könyvkereskedés gyakorlata
 - 7.7. Összegzés
- 8. A katalogizálási szabályok alakulása és a nemzeti bibliográfia**
 - 8.1. Az ISBD program
 - 8.2. A bibliográfiai rekordok funkcionális követelményei
 - 8.2.1. *Az egyszerű nemzeti bibliográfiai rekord adatkövetelményei*
 - 8.2.2. *Az FRBR és az entitás-kapcsolat modell*
 - 8.2.2.1. Az entitások első csoportja: mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány
 - 8.2.2.2. Az entitások második csoportja: személyek és testületek
 - 8.2.2.3. Az entitások harmadik csoportja: fogalom, objektum, esemény, hely
 - 8.2.2.4. Az entitások ismérvei
 - 8.3. A hozzáférési pontok (besorolási adatok) és a bibliográfiai rekordok kapcsolata
 - 8.4. A Frankfurti Alapelvek Tervezete
 - 8.5. Nemzetközi adatcsere-formátumok
 - 8.6. A webes környezet hatása a katalogizálásra
 - 8.6.1. *A metaadatok*
 - 8.6.2. *A Dublin Core metaadat-szabvány*
 - 8.6.3. *A névterek*
 - 8.6.4. *Ontológiák és a szemantikus web*
 - 8.6.5. *Az IFLA és a metaadat-rendszerek*
 - 8.7. Összegzés
- 9. A nemzeti bibliográfia az Internet korában: lehetséges forgatókönyvek**
- 10. Irodalomjegyzék**

1. Előszó

Dolgozatom középpontjában az áll, hogyan reagál a nemzeti bibliográfia hagyományos műfaja az Internet megjelenésével megváltozott külső viszonyokra, milyen eszköztárral rendelkezik a jövő kihívásaival szemben. Ennek vizsgálata során áttekintem

- a) a bibliográfiák fejlődésének fő állomásait;
- b) a nemzeti bibliográfiákat nemzetközi és hazai szinten
 - a kötelezpéldány-rendelkezők,
 - gyűjtőkörök,
 - megjelenési formájuk és gyorsaságuk,
 - és a különböző szabványok alkalmazása szempontjából;
- c) a bibliográfiák hasznosulásának néhány lehetőségét az információs piacon.

Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy napjainkban a nemzeti bibliográfia paradigmaváltás előtt áll. A könyvtárak évszázadokon keresztül alakították ki a technikáikat a gyűjteményekben foglalt dokumentumokról szóló információk közreadására. Így alakultak ki a különböző katalógustípusok, jegyzékek, bibliográfiák és országos szinten a nemzeti bibliográfiák. A kötelezpéldány-rendelkezők elterjedése legalább elvileg lehetővé tette, hogy egyes gyűjtemények áttekintéssel rendelkezzenek a nyomtatott nemzeti kiadványtermés felett.

Az új típusú dokumentumok és az Internet megjelenésével ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Egyik pillanatról a másikra a nemzeti kiadványtermés körébe tartozó hatalmas dokumentum-mennyiség keletkezett. Ráadásul nem csak a mennyiség növekedett meg ugrásszerűen, hanem a hordozó médium is változott, ezáltal a hagyományosan kialakított technikák változtatás nélkül többé nem alkalmasak a bibliográfiai számbavétel megvalósítására. Bizonyos esetekben már a CD-ROM-ok, DVD-k feldolgozása is problematikus, nem is beszélve az online dokumentumokról, webhelyekről. A nehézségek ellenére azonban általános az a vélekedés, hogy a nemzeti bibliográfia fenntartása minden ország kötelessége saját nemzeti azonosságtudata fenntartása érdekében.

A nemzeti könyvtáraknak és a nemzeti bibliográfiáknak fel kell ismerniük felelősségüket saját kulturális örökségük összegyűjtésében és megőrzésében.

Az Internet megjelenése és a weben történő publikálás elterjedése nyomán újra kellett gondolni a nemzeti bibliográfiák megalapozását szolgáló kötelezpéldány-jogszabályokat, a gyűjtőkört, a bibliográfia megjelentetésének–megjelenítésének tradicionális módszereit. Számos program foglalkozik az elektronikus dokumentumok begyűjtésének, raktározásának és szolgáltatásának lehetőségeivel. Egyre inkább előtérbe kerülnek a bibliográfiát használók által követhető, egyszerű szolgáltatási formák.

Hogy a helyzet nem teljesen reménytelen, az többek között annak köszönhető, hogy több évtizedes munka áll a nemzeti bibliográfiai ügynökségek és különböző nemzetközi szervezetek mögött. Ennek következtében ma nem egymástól teljesen eltérő bibliográfiák, adatbázisok, rekordok között kell a kapcsolatot megteremteni, hanem számos területen megtörténtek azok az egységesítések, amelyek országokon belül és nemzetközi szinten is lehetővé teszik az együttműködést a nemzeti bibliográfia minél teljesebb előállítására érdekében.

A nemzeti bibliográfiával kapcsolatosan történetileg azokat a lépcsőfokokat tartom érdemesnek vázolni, amelyek a mai állapot elérésében fontos szerepet játszottak. Arra próbálok koncentrálni – főleg nemzetközi szinten –, ami a fejlődést előre vitte, és a könyvtárakat (bibliográfiai műhelyeket) szemléletváltozásra kényszerítette. Ezért dolgozatomban nem leíró jellegű monografikus mű, hanem a jövő irányait kutató célzott áttekintés, vállalva a hiányosságokat is.

A nemzeti bibliográfia mai helyzetét sem csak a problémák taglalásával próbálom megvilágítani. Ezt általános szinten úgysem érdemes célba venni. Ahány nemzeti bibliográfia létezik, annyiféle gyakorlattal találkozhatunk. Különböznek gyűjtőkörü szempontból, szervezeti megoldások tekintetében, a hagyományaik szerint, és még sok minden másban. Inkább arra törekszem, hogy egyrészt felvillantsam ezt a sokszínűséget, más oldalról pedig megkeressem a jövő irányába mutató lehetséges fejlődési irányokat.

Érdekesnek tartom a nemzetközi szervezetek és projektek szerepét a bibliográfiák változásában. A helyzetkép meglehetősen ambivalens. Számos fontos kezdeményezés indult nemzetközi összefogással, vagy vált nemzetközi szinten is elfogadott programmá, de nagyon sok projekt kihullott az idő rostáján. A sikeresek közül példaképpen csak a nemzetközi katalogizálási szabványok fontos szerepére utalok itt, de több, kisebb projekt is kézzel fogható eredményeket mutatott fel. Véleményem szerint azok a programok válnak előremutatóvá, amelyek jól meghatározott kérdések konkrét megoldásáig jutnak el, gyakorlati segítséget és útmutatót nyújtva a második vonalbeli szereplőknek. Az úttörők munkája mindig nehezebb, mint az utánuk indulóké. Amikor a nemzetközi elhatározások napi gyakorlattá válnak, akkor érik el céljukat.

A disszertációban megkérdőjelezem az 1998-ban született, „*A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására*” című dokumentum¹ gyűjtőkörre vonatkozó megállapításainak megvalósíthatóságát. Ez a dokumentum ugyanis a teljes kurrens, nemzeti kiadványtermés regisztrálását tűzte ki célul. Az IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) 2000. évi felmérésének adatai alapján bebizonyítom, hogy ez az ajánlás minden szempontból irreális és teljesíthetetlen. A világ legnagyobb gyűjteményeivel rendelkező, fejlett eszközöket és magasan képzett személyzetet felvonultató könyvtárai is legfeljebb azt deklarálhatják, hogy *törekednek* a teljes körű bibliográfiai számbavételre, de ez már a múltban sem valósult meg. A dokumentumok – és köztük az efemer anyagok – tömkelege ezt nem csak lehetetlenné, hanem egész egyszerűen szükségtelenné is teszi. Az Interneten megjelenő web-dokumentumok esetében ez az ajánlás még kevésbé tűnik megvalósíthatónak.

A bibliográfiai információk ma már a könyvkereskedelmi portálokon is megjelennek. A bibliográfiai rekordok piaci értékét elsősorban megjelenésük (tehát az információ) gyorsasága, illetve tartalmuk minősége határozza meg.

Hipotéziseim:

- a technológiában végbemenő változások még nem teszik egyértelművé a bibliográfiai információ jövőbeli szerepét, formáját, tartalmát. A kísérletek stádiumában vagyunk, ma legfeljebb a trendek vázolhatók;
- a teljes körű bibliográfiai számbavétel elérése illúzió volt és marad;

¹ *A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására.* Koppenhága, 1998. november 25-27. – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 888-891. p.

- elszakadhat egymástól a hagyományos és web-dokumentumok bibliográfiai számbavétele. A web-dokumentumok számbavétele (és megőrzése) ma még megoldatlan. Lehet, hogy teljesen eltérő irányba fejlődik a tradicionális és web-dokumentumok számbavétele, de elképzelhető közös kezelésük is;
- a bibliográfiai adatok (elektronikus dokumentumok esetében a metaadatok) a jövőben komplex – nem csak könyvtári – rendszerek részeként az információforrások nélkülözhetetlen elemeivé válnak;
- a nemzeti bibliográfia hagyományos, regisztratív funkciója mellett fejlődése során egyre több tartalmi elemmel bővül (kapcsolat teljes szövegekkel, képekkel stb.) A hagyományosnak tekinthető, retrospektív és kurrens nemzeti bibliográfia megkülönböztetése értelmét veszti. A teljes, komplex nemzeti bibliográfiai rendszer kidolgozását teszi lehetővé a szabványos bibliográfiai rekordok adatbázisba szervezése;
- a piac befolyásolja a bibliográfiák tartalmát és formáját. A felhasználó jelenti a piacot, ezért hozzá kell alkalmazkodni. A bibliográfiai adatok prezentációja még inkább egyszerűsödni fog a jövőben.

Disszertációm megírásához sok segítséget kaptam barátaimtól és kollégáimtól. Köszönet illeti a Könyvtári Intézet Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtárának munkatársait, közülük különösen Hegyközi Ilonát, aki segítséget nyújtott a külföldi szakirodalom kiválogatásához a különböző szakirodalmi adatbázisokból. Berke Barnabásné és Kégli Ferenc végigkísérték küzdéseimet a szerteágazó témával, és ötleteikkel, tanácsaikkal az utolsó pillanatig alakították a dolgozat tartalmát. Közös gondolkodásunk sok eleme épült be a munkába. Rácz Ágnes gondos segítsége sok pongyolaságot irtott ki a kéziratból, és józan szakmai tanácsai talán megakadályozták túlzott elrugaszkodásomat a valóság talajáról.

Mottó: Napjainkban az események oly mértékben felgyorsulnak, hogy mire írásom bírálóim és/vagy olvasóim kezébe kerül, lehet, hogy a leírt tények egy része már nem fedi a valóságot.

2. Bevezetés

A természet, a társadalom, a gazdaság és a kultúra mai jelenségeivel foglalkozó tudományok művelői kénytelenek tudomásul venni: a körülöttünk lévő világ oly mértékben változik, hogy a fejlődés következményei beláthatatlanok. Olyan átmeneti korban élünk, amelyben a változások tempója alig követhető. Látjuk, merre tartunk, de nem tudhatjuk, hová is érünk. Alkalmazkodásunk a folyamatokhoz csupán az egyik lehetséges (passzív) viszonyunk a változásokhoz. Ennél sokkal nehezebb dolog hatást gyakorolni a fejlődés irányaira; ennek biztos szakmai alapokon kell állni. *„Ha nem gondolkodsz el a jövőről, elveszítheted a lehetőséget alakítására”* – mondja az Egyesült Királyság Kereskedelmi és Ipari Minisztériumának egy, a jövő kihívásaira felkészítő projektjének szlogenje.²

Dolgozatom a bibliográfia, és különösen a kurrens nemzeti bibliográfia változásaira összpontosít. Azt próbálom meg körbejárni, hogy átmeneti korunk milyen hatást gyakorol erre a több évszázados műfajra.

2.1. A kezdetek

A történelem során mindig léteztek az egyetemes emberi tudás számbavételére irányuló törekvések. Ennek feltétele az írásbeliség, amely együtt jár a szövegek számának folyamatos növekedésével: a verbális kultúra csak korlátozottan képes az információk maradandó rögzítésére. Csak az írás megjelenése tette lehetővé, hogy a kimondott gondolat rögzüljön, és létrejöjjön pontos, tárgyiasított reprezentációja, a szöveg. Az írás megjelenése – vagy ahogyan talán nem is túlzó módon jellemzik: az írás forradalma – határozottan megváltoztatta az emberiség kultúrájának fejlődési irányát. Nyíri Kristóf szavaival élve: *„...így áll elő a kognitív szubjektum ama távolsága saját mentális tartalmaitól, ama szellemi tér, amelyben a fogalmiság és reflexió először kibontakozhat. Kialakul az ellentmondás és a koherencia eszméje, formát ölt a kritikai-racionális gondolkodás. Csak az írásbeliség megjelenésével válik el egymástól legenda és tény, mítosz és tudás.”*³

Ugyanakkor az is tény, hogy az új kommunikációs kifejezési módok kialakulása után tovább élnek a korábbi formák is: az írás megjelenése nem szüntette meg a verbális kommunikációt, mint ahogy az újabb és újabb médiumok használata sem vezetett a korábbiak megsemmisüléséhez. Azok az aggodalmak, amelyek az új médiumok megjelenésekor a régi pusztulását jósolták, általában nem következtek be, csupán a korábbi funkció módosult. A könyv-

² <http://www.dti.gov.uk/futurefocus> A Futurefocus program tréning keretében laboratóriumi körülmények között szembesíti a különböző területeken dolgozó szakembereket a jövő lehetséges kihívásaival. Arra ad lehetőséget, hogy a résztvevők interaktív foglalkozás keretében szakmájuk jövőbeli lehetőségeit vegyék számba.

³ Nyíri Kristóf: Hagyomány és társadalmi kommunikáció. – Információ és társadalomelmélet. Konferencia Szegeden 1993. október 7-9. Szeged, Pro Philosophia Szegediensi 1994. 28. p.

nyomtatás megjelenése nem járt a mives munkával készült szép könyvek eltűnésével, a fotográfia nem ölte meg a képzőművészetet, mint ahogy a televízió sem a film- és színház-művészetet; a kultúra- és egyben tudáshordozók egymás mellett élnek tovább. Vélhetően ugyanez a tendencia vonatkozik az Internetre is. A bibliográfia műfaja talán hasonlóképpen éli túl a változó kort.

Ha a nyomtatás felfedezése nem is tette a könyv uralmát kizárólagossá, hatása mégis óriási volt. Ennek az egyetemes emberi kultúrára gyakorolt hatásnak csak egy piciny szelete, hogy a könyvnyomtatás elterjedése eredményezte a bibliográfia műfajának kiteljesedését és mai napig tartó fejlődését, folyamatos változását.

A műfaj keletkezése szorosan összefügg a gyűjtemények kialakulásával, amelyek nyilván-tartására gyakorlati okokból volt szükség. Egy bizonyos mennyiség után ugyanis minden-képpen szükség volt (és ma is van) a rendszerezésre, nyilvántartásra. Egy másik gyakorlati ok volt a kereskedelmi jellegű nyilvántartások megszületése, amely a szellemi szempontú rendszerező számbavétel helyett a könyvet mint vagyontárgyat vette lajstromba. Termé-szetesen a könyvnyomtatás elterjedése előtt is léteztek gyűjtemények, amelyeket katalógusok segítségével tártak fel. Mégis, a nyomtatott könyv megjelenésével mennyiségi ugrás következett be a könyvek piacán, és hamarosan szükségessé vált a több könyvtárra kiterjedő áttekintés is.

2.2. Katalógus és bibliográfia

A szeparált nyilvántartások, gyűjteményi katalógusok nem azonosak a bibliográfiával. A bibliográfia fő célja ugyanis a dokumentumok sokkal átfogóbb értelemben vett számbavétele: azaz létezésük megállapítása, a művek azonosítása, a katalogizáláson keresztül jegyzékeik összeállítása és megtalálhatósági helyük rögzítése.⁴ A bibliográfiai számbavétel fogalmának számtalan, részleteiben eltérő leírása létezik, de a fő irányokban minden érdekelt egyetért. Tartalmát Dorothy Anderson a következőkben foglalta össze: *„Mióta a publikált doku-mentumok tömegesen jelennek meg – valójában a könyvnyomtatást követően – a könyvtárosok szembesültek a dokumentumok bibliográfiai leírásának számbavételi problémáival. Eközben alakult ki az a bibliográfiai eszközkészlet, amelynek célja a különböző kérdésekre adandó válaszok támogatása.”*⁵ Manapság, az elektronikus virtuális katalógusok korában nem különíthető el ilyen egyértelműen a bibliográfia és a katalógus funkciója: sok virtuális kata-lógus mondhatja magáénak a bibliográfiai számbavétel alapvető jellemzőinek teljesítését. A regisztratív típusú adatbázisokban (pl. osztott közös katalógus) a számbavétel és a megtalál-hatóság kívánalma sokszor összeolvad, ezek esetében ma már nincs különösebb jelentősége a katalógus- és bibliográfiai funkció megkülönböztetésének. Igaz azonban az is, hogy a kurrens nemzeti bibliográfiákra ma még kevésbé jellemző a dokumentumok megtalálhatóságának jelzése, és éppen a gyakorlat sokszínűsége miatt csak valószínűsíthető, de nem mondható ki egyértelműen, hogy a fejlődés iránya egységesen erre tart.

⁴ Hagler, Ronald: The bibliographic record and information technology – 3. ed. Chicago-London, ALA-CLA. 1997. 13. p.

⁵ Anderson, Dorothy: Universal bibliographic control: a long term policy, a plan for action. Pullach/München, Verlag Dokumentation 1974. 20. p.

2.3. Az egyetemes bibliográfia gondolata

Az egyetemes bibliográfia gondolata az egyéni tudás kiterjesztésének igényéből ered: az összeállító az általa ismert összes könyv jellemző adatait (szurrogátumát) írta le. A dokumentum jellemzőit tartalmazó leírás természetesen nem azonos magával a dokumentummal. Alkalmas azonban bizonyos ismervek alapján áttekintést adni az emberi tudás írásos produktumairól. Az első bibliográfusok egyben tudósok és oktatók is voltak, egyéni ismereteiket próbálták egyetemessé tenni: összefoglalni azt a tudást, amely az egyén lehetőségein túlmutatva sokkal több információt tartalmaz, mint amivel az egyedi elme fizikai, földrajzi, nyelvi és kulturális korlátait átlépve valaha is rendelkezhet. Conrad Gesner nevéhez fűződik az a vállalkozás, amelyben a szerző az 1545–1555 közötti időszakban mintegy 15 ezer tudományos könyv adatait szervezte három kötetbe *Bibliographia Universalis* címmel. Gesner munkásságának kutatója, Theodore Besterman úgy vélte, hogy az első egyetemes bibliográfia egyben az utolsó is volt, bár címével ellentétben valójában már keletkezése idején, 1545–55-ben sem lehetett egyetemes. A bibliográfia a kutatások szerint ugyanis a svájci Gesner által is közölt nyelvi kötöttségeken belül (ti. latin, görög és héber nyelvű irodalmat dolgozott fel) is csak mintegy 20-25%-os teljességben volt képes regisztrálni a korabeli irodalmat.⁶

Az egyetemes bibliográfia létrehozásának eszméje számos kísérlet után több, mint négy évszázaddal később egészen más alapokról indult útjára, de célja ugyanaz maradt: a tudás egyetemes reprezentációja. Az IFLA 1973-as grenoble-i konferenciáján hirdette meg az „Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel” (UBC) elnevezésű programját. A program célja a világon megjelent dokumentumok bibliográfiai adatainak egységes formátumú hozzáférhetővé tétele volt. Az egyetemes bibliográfiai számbavétel a nemzeti bibliográfiákon keresztül valósul meg. A program sikerének alapfeltétele az egyes nemzeti bibliográfiák teljessége, valamint nemzetközi szinten olyan szabványok és módszerek kidolgozása, amelyek biztosítják a nemzeti bibliográfiai rekordok formai és tartalmi átjárhatóságát, és ezáltal cseréjét.

Az egyetemes bibliográfia létrehozásának eszméje harminc éven keresztül volt hajtómotorja a nemzetközi együttműködés fejlesztésének a legkülönbözőbb területeken. 2003-ban, a berlini IFLA konferencián hozták létre az UBCIM (Universal Bibliographic Control and International MARC) bizottság utódként az ICABS (IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards) bizottságot, amely céljai között már nem említi az egyetemes bibliográfia megvalósítását. Így 2003-ban az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programja csendesesen befejeződött.

2.4. A bibliográfia mint piaci szereplő

Valamikor a bibliográfiai információk a katalogizáló könyvtárosokon kívül csak az emberek szűk körét érdekelték, de közben változtak az idők... A bibliográfiai rekordok ma már a bonyolult könyvtári rendszereken kívül az Amazon és még sok Internetes könyvkereskedés kirakatát is gazdagítják, amelyek azért versenyeznek, hogy részesedést szerezzenek a bibliográfiai rekordok gazdag piacából. Megváltoztak a bibliográfiával szemben támasztott igények, a megnövekedett mennyiségű és a formájában gyökeresen megváltozott dokumentumtermés regisztrálása oly nagy feladatot jelent, amire korábban nem volt példa. Hogyan lehet ennyi

⁶ Besterman, Theodore: The beginnings of systematic bibliography. London, Oxford University Press, 1935. XI, 81 p.

változással megküzdeni? Léteznek-e a túlélésre stratégiák? Képes-e a jövőben a könyvtáros szakma legalább saját nemzeti dokumentumainak bibliográfiai számbavételére? Mi a teendők itthon? Ezek az izgalmas kérdések intenzíven foglalkoztatják szakmánkat. Disszertációmban foglalkozom a felvetett kérdésekkel, de a jelenlegi átmeneti helyzetben minden vonatkozásban bizonyosan nem jósolható meg a jövő.

A könyvkereskedelem egyik fő kívánalma a bibliográfiai információk *gyors közzététele*. Az említett piac jó része a vásárlás szempontjából igényli a gyorsaságot. Mivel a köteleespéldányok beszolgáltatása miatt a nemzeti könyvtárak rendelkeznek a legátfogóbb áttekinthetőséggel a kiadványtermés felett, számos országban alakult ki együttműködés a nemzeti bibliográfiák és a könyvkereskedelmi cégek között. Nemzetközi szinten vizsgálom meg a bibliográfiai adatok megjelenésének időbeli megoszlását, a gyors közzététel különböző szervezeti és technikai megoldásait, valamint a hazai helyzetet.

2.5. Hagyományosan vagy megújulva?

Vannak olyan vélemények, amelyek szerint az elektronikus dokumentumok megjelenése nem jelent alapvető változást a bibliográfus számára a jövőben sem: katalogizálásuk ugyanúgy történik, ahogy korábban. Ugyanakkor alapvető különbség van a hagyományos dokumentumtípusok és a weben megjelenő elektronikus források között abból a szempontból, hogyan jutnak a gyűjteményépítők tudomására.

A hagyományos dokumentumok gyűjteményekbe kerüléséről a mindenkori állam gondoskodik a kötelezpéldány-jogszabályok megalkotásával. A rendelkezések nyomán a dokumentumok a nemzeti gyűjteményekben kerülnek megőrzésre. Egyre több országban terjesztik ki a rendelkezések hatókörét az elektronikus dokumentumokra is. A rendszer viszonylag jól működik a statikus elektronikus dokumentumok (pl. CD, CD-ROM, DVD) esetében, de mit sem ér a törvényi rendelkezés a dinamikus webhelyek nagy részénél. Ezek a tartalmukban, helyükben és mennyiségükben folytonosan változó és gyarapodó források ugyanis tradicionális könyvtári-bibliográfiai módszerekkel *nem vehetők számba*.

Marcelle Beaudiquez – aki a nemzeti bibliográfia fejlesztésének és fenntartásának nemzetközi szinten is jegyzett élharcosa – a webhelyekkel kapcsolatban alternatívaként azt javasolta, hogy ha a kötelezpéldány-törvény szerint beszolgáltatandó webhelyek száma túlnő a hagyományos számbavétel lehetőségein, szükségessé válhat a rekord-előállítás automatikus módszereinek kidolgozása. „*Ez magában foglalja annak lehetőségét, hogy felhasználhassuk a hivatkozási rendszereket és az Internet egyéb eszközeit. A virtuális dokumentumok saját logikával és eszközrendszerrel rendelkeznek. Ezért fontos, hogy éljünk ezekkel a lehetőségekkel, és ne a nyilvántartás hagyományos modelljét próbáljuk megismételni.*”⁷ Ez a vélemény már figyelembe veszi a web sajátos lehetőségeinek hasznosítását a bibliográfiai munka során.

Dolgozatomban a nemzetközi gyakorlat alapján néhány megoldást mutatok be a kurrens nemzeti bibliográfia megújulásának lehetőségeiről.

⁷ Beaudiquez, Marcelle: The perpetuation of national bibliographies in the new virtual information environment – IFLA Journal, 30. 2004. 1. 28. p.

2.6. A retrospektív nemzeti bibliográfia és a megváltozott körülmények

Bár dolgozatomban elsősorban a kurrens nemzeti bibliográfiát érintő környezetváltozás hatásait próbálom körüljárni, fel kellett ismerni, hogy az elektronikus lehetőségek elterjedése nagy hatással van a retrospektív nemzeti bibliográfiára is. A könyvtári katalógusok digitalizálása (retrospektív konverzió) következtében a korábban, hagyományos módon katalogizált dokumentumok leírásai is az elektronikus katalógusok (adatbázisok) részévé válnak/váltak. Ez a tény magával vonja a konvertált bibliográfiai rekordok közvetlen összevethetőségének lehetőségét (szabványos megvalósulásaiakon keresztül) a más módon adatbázisba került rekordokkal. Az elektronikus formában megjelenő retrospektív nemzeti bibliográfiai rekordok összekapcsolhatósága a kurrens nemzeti bibliográfiai adatokkal viszont arra nyújt egyedülálló lehetőséget, hogy a nemzeti bibliográfia teljes rendszerét egységében tudjuk áttekinteni és a közös szempontok kialakításával formálni. A teljes magyar nemzeti bibliográfiai rendszer egyik sarkalatos pontját jelenti az egységes besorolásiadat-fájlok kidolgozása.

Itt kell megemlítenünk a világszerte egyre nagyobb szerepet játszó, kultúramentő digitalizálási programok kapcsolatát a bibliográfiai feltárással. A weben eleve elektronikus formában megjelenő dokumentumok mellett nagy számban keletkeznek a hagyományos dokumentumok különböző okból és célból digitalizált változatai. A leírásukra szolgáló metaadatoknak is biztosítaniuk kell a dokumentum megtalálhatóságát, azonosítását, kiválaszthatóságát és – ha a körülmények megengedik – megszerzését a használó számára.

A web-technológia számos új lehetőségre ad alkalmat a retrospektív nemzeti bibliográfia esetében is. A bibliográfiai rekordokhoz a digitális dokumentum teljes szövege mellett szám-talan egyéb (pontosító, kiegészítő és kapcsolódó) adat is hozzárendelhetővé válik a jövőben, ami új horizontokat nyithat meg a jövő nemzeti bibliográfiája számára.

Amíg a kurrens nemzeti bibliográfiát előállító ügynökségek számára a legnagyobb küzdelmet a web-dokumentumok feldolgozása és szolgáltatása jelenti, addig a retrospektív oldalon általában más problémákkal szembesülnek a bibliográfusok. Elődeink munkássága nyomán a dokumentumok adatainak begyűjtése évszázados múltra tekint vissza. Ennek következtében feladatunk nem a kiadványtermés egészének regisztrálása, hanem a múltbeli hiányok pótlása. A retrospektív nemzeti bibliográfiák hiányossága lehet, hogy bizonyos dokumentumtípusok bibliográfiai feltárása nem, vagy csak részlegesen történt meg (pl. Magyarországon jelenleg nincs retrospektív sajtóbibliográfia, cikkbibliográfia, teljes körű térképbibliográfia stb.).

Más esetekben a megjelent nemzeti bibliográfiai kötetek pótlása, kiegészítése jelent a bibliográfusok számára feladatot. Ebben az utóbbi esetben nem a dokumentumok tömegével kell megbirkózni, hanem éppen ellenkezőleg: aprólékos munkával fel kell kutatni a hiányosságokat, és a szórványosan előkerülő adatokkal kell kiegészíteni a bibliográfiát. A tevékenység szoros kapcsolatban áll a történettudománnyal, irodalomtudománnyal és a művelődéstörténet kutatásával. Amíg tehát a rendszer egyik „végén” jelenleg még inkább a hagyományos módszerekkel dolgozó tudósok, addig a kurrens nemzeti bibliográfiánál az informatikai ismeretekkel rendelkező könyvtárosok játsszák a vezető szerepet. Ez a helyzet a közeljövőben bizonyosan megváltozik.

2.7. Az informatika új lehetőségei és a hagyományos bibliográfia

A bibliográfusoknak a webes dokumentumok feldolgozására irányuló erőfeszítése mellett az informatikusok egészen más logika alapján közelítették meg a kérdést. Ők nem csak az egyetemes bibliográfiai számbavétel kulturális hatása, hanem a weben való megtalálhatóság szempontjából vizsgálták a lehetőségeket. A könyvtári világ nemzetközi szabványosítási eredményei minden bizonnyal inspiratív módon hatottak az informatikai gondolkodásra. Mégis, az eredményt az informatikusok nem a hagyományos bibliográfusi gondolkodás adaptálásában látják, hanem az indexelő programok, keresőrobotok fejlesztésében és alkalmazásában. Még ha a cél közös is (ti. az információk visszakereshetővé tétele és a megőrzés), a megközelítés és a megoldások különbözőek.

A könyvtárosok egészen a korai időktől kezdve rákényszerültek az információk rendszerbe foglalására. Ennek érdekében hozták létre a különböző osztályozási rendszereket és katalogizálási szabályzatokat, amelyek mind arra irányultak, hogy eligazodást nyújtsanak és átjárhatóságot biztosítsanak az emberi tudás írásos produktumai között. A dokumentumok előállításának tömegessé válásával párhuzamosan fejlődtek ki a bibliográfia egyre újabb és újabb típusai, rendszerei, hogy követni tudják a hatalmas információrobbanást. A szakma már a 19. században rákényszerült a „bibliográfiák bibliográfiája” műfajának megteremtésére, nem véletlenül: a mennyiség legyűrte az áttekinthetőség lehetőségét, egy újabb szint beiktatásával próbálták meg biztosítani az eligazodást.

A dokumentumok mennyiségének ugrásszerű növekedése mellett a web alkalmazásának elterjedése oda vezetett, hogy a nemzeti könyvtáraknak szembesülniük kellett a ténnyel, hogy a kulturális örökséggel kapcsolatos anyagok egy része *csak a weben* található meg. Az 1990-es évektől kezdődően néhányan kiterjesztették tevékenységüket a web számukra lényeges részeinek archiválására, mára a web-archiválással foglalkozó nemzeti könyvtárak száma gyorsan növekszik. Nyilvánvaló, hogy a webes források kézi begyűjtése nem valószínűsíthető maradéktalanul, ezért automatizált eszközök fejlesztésére van szükség. Az első web-arató programokat az 1990-es évek közepén fejlesztették ki, hogy lehetővé tegyék olyan web-indexelők kialakítását, mint pl. az Alta Vista. Ez volt az az időszak, amikor az első úttörők, köztük a World Wide Web Konzorcium,⁸ az Internet Archívum⁹ és a Svéd Királyi Könyvtár¹⁰ stábja szintén kifejlesztették a web begyűjtésére és archiválására szolgáló eszközöket.¹¹ Azóta ez a folyamat felgyorsult.

A virtuális világban közben folyamatosan változnak a körülmények. A metaadatok segítségével a digitális dokumentumok széles köre válik bárki számára hozzáférhetővé. Már ma is léteznek olyan rendszerek, amelyek a különböző adatbázisokban található metaadat rekordokat közös felületen jelenítik meg, függetlenül attól, hogy maguk a dokumentumok fizikailag más-más helyeken találhatók. Ezek a dokumentumok lehetnek szöveges, képi, hang-, mozgóképi és egyéb formátumúak is. A bibliográfiai rekord (amely a könyvtárak funkciójából eredően eredetileg a szöveges dokumentumok jellemzőinek rögzítésére szolgált) bármely

⁸ <http://www.w3.org>

⁹ <http://www.archive.org>

¹⁰ <http://www.kb.se>

¹¹ Hakala, Juha: Archiving the Web: European experiences – Program: electronic library and information systems, 38. 2004. 3. 177. p.

digitális dokumentum megtalálhatóságának, azonosításának stb. biztosítására szolgáló egyszerű metaadat-rekordként él tovább.

A szemantikus web gondolata egyre szélesebb körben terjed, a szakemberek néhány évre becsülik gyakorlati megvalósulását. Hogy a nemzeti bibliográfia műfaja miként viseli el a folyamatos megújulási kényszert, számomra ma még nyitott kérdés.

2.8. A használók is változnak, avagy egyszerűbb bibliográfiát!

Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programjának ernyője alatt jött létre az ISBD szabványcsalád, amely az egyes országok katalogizálási gyakorlatát közös útra terelte. Ez volt az első – és talán a legfontosabb – lépés a katalógusok és bibliográfiák legkisebb építő-elemeinek (a bibliográfiai rekordoknak) egységesítése felé.

A világháló egyre nagyobb arányú használata versenyhelyzetet teremtett a keresőrobotok által nyújtott lehetőségek és a könyvtári szemléletű adatbázisok között. A verseny tétje a felhasználó „megfogása” volt. Az ISBD-család részletes, minden lehetséges adatra kiterjedő rekordjait a nem könyvtáros képzettségű használók sokszor túl bonyolultnak érzik, és nem is tudják értelmezni. A könyvtárosok pedig éveken keresztül részletproblémákon vitatkoztak. A könyvtáraknak lépniük kellett, ha a szolgáltatásaik használatát továbbra is fenn akarták tartani.

Ezt lépést a felhasználói igényeket első helyen figyelembe vevő ún. *FRBR-modell* (*Functional Requirements of Bibliographic Records*¹²) kidolgozásával tette meg az IFLA. A modellben a bibliográfiai rekordok funkcionális követelményeit a felhasználók szempontjából értelmezték, és megfogalmazták az egyszerű nemzeti bibliográfiai rekord minimális adatelem-tartalmát. Ez a szemléletváltás legalább két fontos szempontból volt szükséges. Az egyik a könyvtári hagyományokat figyelembe vevő kompromisszum a leírás mélységének felhasználók által is könnyen értelmezhető szintjére csökkentésével. A másik, ennél gyakorlatiasabb ok a dokumentumok számának növekedésével együtt járó katalogizálási költségek mérséklése volt.

Az FRBR minimális szintű nemzeti bibliográfiai rekordjánál is egyszerűbb megoldást kínál az elektronikus dokumentumok leírására szolgáló Dublin Core metaadat-szabvány. A metaadat-rendszerek „visszahatása” a bibliográfiai rekordok további egyszerűsödésére még a jövő nyitott kérdése, de az elektronikus dokumentumok rohamos térhódításával és a szemantikus világháló létrehozását célzó fejlesztésekkel párhuzamosan a konvergencia egyre nyilvánvalóbbá válik.

¹² *Functional requirements for bibliographic records. Final Report.* Ed. by IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München, 1998. Saur (UBCIM publications N.s. 19.) VIII, 136 p

3. A nemzeti bibliográfiai számbavétel

„A nemzeti bibliográfia egy adott ország, nemzet dokumentumainak, szellemi értékeinek teljes és rendszerezett leírását tartalmazza” – írja Szabó Sándor 1993-ban.¹³ Ennél tömörebb és mégis mindenre kiterjedő definícióját nehéz lenne megadni ennek a számunkra oly fontos műfajnak, jóllehet rengeteg meghatározás és tengernyi szakirodalom született a nemzeti bibliográfiával kapcsolatban. A rövid definíciók sajátossága, hogy több szempontból is magyarázatra és kiegészítésre szorulnak, ezért talán érdemes bővebben is kifejteni a legfontosabb tudnivalókat a nemzeti bibliográfiáról.

A leggyakrabban alkalmazott gyűjtési szempont a területi elv: egy adott ország mindenkori határain belül megjelent dokumentumok regisztrálása. A legtöbb nemzeti bibliográfia ezt az elvet alkalmazza elsődlegesen. Az ország területén belül megjelenő dokumentumok összességét nemzeti impresszumnak vagy nemzeti kiadványtermésnek nevezzük. A legtöbb országban a területén megjelent kiadványok kötelező beszolgáltatását jogszabály határozza meg, és így azok regisztrálását is segíti a kötelezpéldány-rendelkezések elterjedése. Több nemzeti bibliográfia tartalmazza az ún. patriotika irodalmat is, amely az illető ország határain kívül megjelent, de az ország nyelvén írt, vagy a nemzethez tartozó, bárhol élő személy által létrehozott, vagy pedig az adott országgal foglalkozó irodalom összességét jelenti.

A kurrens nemzeti bibliográfiai számbavétel három összetevőn alapul: a kötelezpéldány-szolgáltatáson, a nemzeti bibliográfia létrehozásán és kiadásán, valamint a bibliográfiai rekordokért és a terjesztésért felelős intézmény létén. A nemzeti bibliográfiákat általában az egyes országok nemzeti könyvtárai készítik, de vannak olyan országok, ahol önálló intézmény foglalkozik előállításukkal: összefoglalóan nemzeti bibliográfiai ügynökségnek nevezik a készítőket.

Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy napjainkban a nemzeti bibliográfia paradigmaváltás előtt áll. Az elektronikus dokumentumok és az Internet megjelenésével viszonylagosan stabil helyzete gyökeresen megváltozott. Egyik pillanatról a másikra a nemzeti kiadványtermés körébe tartozó hatalmas dokumentum-mennyiség keletkezett. Ráadásul nem csak a mennyiség növekedett meg ugrásszerűen, hanem a hordozó médium is megváltozott. Többé nem csak a könyvtári épületek és polcok jelentik kizárólagosan a dokumentumok tárolóhelyeit, és az olvasó sem a hóna alatt fogja hazavinni a kölcsönzött elektronikus dokumentumokat. „Mindazonáltal, a jelenlegi technológiai változások egyetlen országot sem mentesítenek az alól, hogy saját, kötelezpéldányon alapuló nemzeti bibliográfiáját létrehozza. Annak az országnak, amely ezt elmulasztja, publikált nemzeti azonossága forog kockán, mert soha nem látja majd saját, egybegyűjtött írásbeli örökségét és/vagy azt sem, amelyet vele kapcsolatban más hozott létre a hálózaton vagy bárhol máshol.”¹⁴ – állapítja meg Marcelle Beaudiquez. A nemzeti könyvtárak és a nemzeti bibliográfiák fenntartóinak fel kell ismerniük felelősségüket saját kulturális örökségük összegyűjtésében és megőrzésében.

Hogy a helyzet nem teljesen reménytelen, az többek között annak köszönhető, hogy több évtizedes munka áll a nemzeti bibliográfiai ügynökségek és különböző nemzetközi szervezetek mögött. Ennek következtében ma nem egymástól teljesen eltérő bibliográfiák, adatbázisok

¹³ Szabó Sándor: Általános tájékoztató. 2. A nemzeti bibliográfia. Változatlan kiad. Bp. 1993. Nemzeti Tankönyvkiadó 13. p.

¹⁴ Beaudiquez, Marcelle: Nemzeti bibliográfiai szolgáltatások a 21. században: fejlődés és forradalom – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 800. p.

között kell a kapcsolatot megteremteni, hanem számos területen megtörténtek azok az egységesítések, amelyek országokon belül és nemzetközi szinten is lehetővé teszik az együttműködést a nemzeti bibliográfia minél teljesebb előállítása érdekében.

3.1. Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programja

Amikor az IFLA 1973-as grenoble-i konferenciáján meghirdette az „Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel” (UBC) programot, majd egy évvel később irodát állított fel szervezésére, a nemzetközi könyvtáros közösség még kevésbé érzékelte a nemzetközi szabványok és a könyvtár-automatizálás jelentőségét. A program nem kevesebbet tűzött ki célul, mint hogy a világon megjelent dokumentumok bibliográfiai adatai egységes formában bárhol is hozzáférhetővé váljanak. Az elképzelések szerint az egyetemes bibliográfiai számbavételnek a nemzeti bibliográfiákon keresztül kell megvalósulnia. A program sikerének alapfeltétele az egyes nemzeti bibliográfiák teljessége, valamint nemzetközi szinten különböző szabványok és módszerek kidolgozása, amelyek biztosítják a nemzeti bibliográfiai rekordok formai és tartalmi átjárhatóságát, és ezáltal cseréjét. A program koordinálásához az IFLA megnyerte az UNESCO támogatását is. A programiroda első feladata az 1969-es koppenhágai nemzetközi katalogizálási konferencián (International Meeting of Cataloguing Experts – IMCE) elfogadott nemzetközi katalogizálási szabvány (International Standard Bibliographical Description – ISBD) fejlesztésének és elterjesztésének elősegítése volt, amely a bibliográfiai leírás nemzetközi szinten is egységes használatát alapozta meg.¹⁵ A projekt elsődleges célja az volt, hogy elősegítse a bibliográfiai információk nemzetközi felhasználását, a bibliográfiai adatok cseréjét.

A számítógépek elterjedése a könyvtári feldolgozó munkában szükségessé tette a gépen rögzített rekordok szabályozását is, aminek szintén a bibliográfiai adatok nemzetközi cseréjét kellett szolgálnia. Ez a projekt az eredetileg az 1960-as években a Library of Congress által kifejlesztett MARC (Machine Readable Cataloguing) formátumra épült, amely alapján számos országban dolgozták ki saját formátumaikat. Az 1972-es budapesti IFLA konferencián határozták el, hogy a különböző országokban használatos, de egymással nem „csereszabatos” nemzeti MARC formátumok közötti adatcsere megoldására egy közvetítő programot dolgoznak ki UNIMARC néven. Ennek első kiadása 1977-ben jelent meg.

Az 1970-es évek első felétől kezdve az UBC program sarkalatos pontjának tekintették a besorolási adatok kérdését, hiszen ezek következetes alkalmazását és nemzetközi cseréjét jelentősen megkönnyíti, ha külön jegyzékekben, fájlokban vannak nyilvántartva. Dorothy Anderson már 1974-ben felvetette a nemzeti bibliográfiai ügynökségek felelősségét saját nemzeti (természetes és testületi) szerzőik egységes névformáinak megállapításáért és nyilvántartásáért,¹⁶ amelyet egyébként jóval korábban, az 1961-ben tartott első katalogizálási világkonferencia is szükségesnek tartott megfogalmazni a Párizsi Alapelvekben.¹⁷

¹⁵ Anderson, Dorothy: IFLA's programme of Universal Bibliographic Control: origins and early years. – IFLA Journal – 26. 2000. 3. 211. p.

¹⁶ Anderson, Dorothy: Universal Bibliographic Control. A long-term policy, a plan for action. München, 1974. Saur. 87 p.

¹⁷ International Conference on Cataloguing Principles Paris, 9t—18th October, 1961. Report. (Ed. by A. H. Chaplin and Dorothy Anderson). London, 1963. IFLA. 293 p.

1977-ben az UNESCO és az IFLA Párizsban közösen rendezte meg azt a bibliográfiai világkongresszust, amely ajánlásokat fogadott el a nemzeti bibliográfiával kapcsolatban.¹⁸ Az ajánlások a kötelespéldány-szolgáltatás, a nemzeti bibliográfia gyűjtőköre, a nemzeti bibliográfia megjelenítése és időszerűsége, az alkalmazott nemzetközi szabványok és az aktuális feladatok kérdései köré csoportosultak. Ez volt az első alkalom, hogy a bibliográfiai szakemberek nemzetközi konferencia keretei között fogalmazták meg elvárásaikat a nemzeti bibliográfiával kapcsolatban. Az ajánlások nagy hatással voltak az egyes nemzeti bibliográfiák fejlődésére, és az UBC célkitűzéseinek teljes mértékben megfelelték, hiszen az egyetemes bibliográfiai számbavétel eszköze az eredeti elképzelések szerint éppen a nemzeti bibliográfia.

1987-ben az IFLA UBC és MARC programja egyesült, új neve „Universal Bibliographic Control and International Marc” (UBCIM) lett. Az UBCIM keretében számos fontos projekt valósult meg, ezeket, és sok egyéb nemzetközi kezdeményezést Rácz Ágnes részletesen ismerteti a Könyvtárosok kézikönyve második kötetében.¹⁹

Az ISBD-k hetvenes évekbeli kidolgozása és több nyelvre fordítása nagy jelentőségű volt a bibliográfiai rekordok nemzetközi szintű egységesítése szempontjából, egyre több országban vezették be, mint a nemzeti bibliográfiai leírás alapját. A kilencvenes évektől kezdve azonban felmerült az ISBD-k egyszerűsítésének kérdése. Ennek egyik oka gazdasági volt: csökkenteni kellett a katalógizálás költségeit. Más részről egyre nagyobb figyelem fordult a felhasználói igények felé: a bonyolult rendszerben a felhasználók kevésbé igazodtak el, ezért olvasói oldalról is indokoltnak tűnt az egyszerűsítés. 1990-ben egy Stockholmban rendezett konferencián (Stockholm Seminar on Bibliographic Records) megállapították, hogy szükség van a „minimális szintű” katalógizálás bevezetésére.²⁰ Az egyszerűsítés kidolgozására egy munkacsoportot állítottak fel, amely 1997-ben publikálta tanulmányát a bibliográfiai rekordok funkcionális követelményeiről.²¹

3.2. A koppenhágai nemzeti bibliográfiai konferencia

A párizsi konferencia ajánlásainak újragondolására 21 évvel később, az 1998-ban megrendezett „*International Conference of National Bibliographic Services*” (ICNBS) találkozón került sor. A nemzetközi konferencia ajánlásai a korábbiakhoz viszonyítva ugyan nem hoztak alapvető változást, de néhány ponton módosultak a Párizsban elfogadott irányelvek. Ennek okát elsősorban az elektronikus dokumentumok bibliográfiai számbavételének problémái jelentették. A konferencia munkamódszere a párizsi irányelvek „szövegrevízióján” alapult, a szervezők nem nyújtottak be gyökeresen új javaslatokat. Ennek megfelelően a két évtizeddel korábban megfogalmazott szöveg szolgált alapul az új ajánlások megfogalmazásához, ez vezetett ahhoz, hogy nem került sor alapvető módosításokra. A konferencia előadásai és a

¹⁸ Guidelines for the national bibliographic agency and the national bibliography. UNESCO 1979.

¹⁹ Az IFLA és más nemzetközi szervezetek projektjeiről részletesebben ld. Rácz Ágnes: A kiadványok bibliográfiai számbavétele; leíró katalógizálás. – Könyvtárosok kézikönyve 2. Budapest, 2001. Osiris. 235. p.

²⁰ Seminar on bibliographic records. Proceedings of the seminar held in Stockholm, 15-16 August 1990. Ed. by Ross Bourne. München, 1992. Saur. /UBCIM publications; 17/

²¹ Functional requirements for bibliographic records. Final report. Ed. by IFLA Study Group on the Functional Requirements for bibliographic Records. München, 1998. Saur. /UBCIM publications; 19/

részt vevő Berke Barnabásné beszámolója alapján azonban sokkal élénkebb eszmecsere alakult ki a megbeszélésen, mint arra az új ajánlások szövegéből következtethetnénk.²² Nyilvánvaló az a tény is, hogy tekintettel a világban létező rendkívül nagy különbségekre a nemzeti bibliográfiák előállítása terén, nem fogalmazhattak meg radikálisan újszerű ajánlásokat, amelyek végrehajtása lehetetlen lenne egyes „elmaradottabb” nemzeti bibliográfiai központok számára. A konferencia résztvevői szekcióüléseken dolgozták ki javaslataikat, amelyeket azután közösen öntöttek végleges formába. Az ICNBS ajánlások ma is érvényes iránymutatást adnak a nemzeti bibliográfiák fejlesztésére.

A dokumentum²³ alapvetően meghatározza a fejlesztési területeket, amelyekre a nemzeti bibliográfiai ügynökségeknek különösen figyelemmel kell lenniük a jövőben is. Ezek a következők:

- kötelezpéldány-szolgáltatás;
- a nemzeti bibliográfia gyűjtőköre;
- a nemzeti bibliográfia megjelenítése és időszerűsége;
- a nemzeti bibliográfiában alkalmazandó szabványok.

Dolgozatom későbbi fejezeteiben a nemzeti bibliográfiák mai helyzetét ezen kulcsterületek alapján vizsgálom.

3.3. Az ICABS létrejötte

2003 augusztusában, a berlini IFLA konferencia során a nemzeti könyvtárak és az IFLA között új szövetség jött létre az UBCIM és az UDT (Universal Dataflow and Telecommunications Core Activity) munkájának folytatására és kiterjesztésére ICABS (IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards) néven.²⁴

Az ICABS céljai:

- olyan tevékenységek koordinálása, amelyek a bibliográfiai és forrás-számbavételre irányuló szabványokat és gyakorlatot fejlesztik;
- a nemzetközi bibliográfiai források cseréjének támogatása a metaadatok és formátum szabványok gondozásának támogatásával, bevezetésével, fejlesztésével és tesztelésével;
- az új szabályok bevezetésének biztosítása;
- információ-továbbítói szerep (clearing house) az IFLA valamennyi erőfeszítéséről ezen a területen;
- workshopok és szemináriumok szervezése és azokon való részvétel;
- a közösségen belüli kommunikáció erősítése.

²² Berke Barnabásné: A nemzeti bibliográfiai ajánlások megújítása. Párizs 1977–Koppenhága 1998 – Könyv, könyvtár, könyvtáros, 1999. 7. 3-14. p.

²³ A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására. Koppenhága, 1998. november 25-27. – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 888-891. p.

²⁴ <http://www.ifla.org/VI/7/icabs.htm>

Céljait a következő feladatokon keresztül valósítja meg:

- a bibliográfiai és forrás-számbavétellel kapcsolatos létező szabványok és fogalomgyűjtemények karbantartása, megerősítése és harmonizálása;
- stratégiák fejlesztése a bibliográfiai és forrás-számbavétel számára és az új és ajánlott konvenciók előmozdítása;
- az elektronikus információforrások hosszú távú megőrzésével kapcsolatos kérdések megoldásának elősegítése.

Az új programban az ausztrál, a brit, a holland, a portugál és a német nemzeti könyvtár, valamint a Library of Congress vesz részt – szoros szövetségben az IFLA-val és a CDNL-lel.²⁵

Az ICABS létrejöttével a bibliográfiai számbavétel nemzetközi szintű fejlesztésének egy nagy fejezete lezárult. A célok és feladatok – mint láthattuk – egyetlen szóval sem említik az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel elérésének lehetőségét. A nagy célhoz harminc év alatt sem jutottunk közelebb, és reálisan gondolkodva esélyünk sincs elérésére. Így 2003-ban Berlinben az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programja minden különösebb hírverés nélkül befejeződött.

3.4. A nemzeti könyvtárak és a bibliográfiai számbavétel az Európai Unió programjaiban

3.4.1. A CoBRA Fórum

Az Európai Bizottság hamar felismerte, hogy a nemzeti könyvtárak kulcsszereplők a nemzeti kulturális örökség megőrzésében, és már 1993-ban tárgyalásokat kezdeményezett az Európai Nemzeti Könyvtárigazgatók Konferenciájával (Conference of European National Librarians CENL). Ekkor indul el a CoBRA projekt (Computer and Bibliographic Record Actions), amely eredetileg a harmadik keretprogramban kezdte el munkáját, de CoBRA+ néven egészen 1998-ig folytatódott.

A CoBRA Fórum tevékenysége két fő területre terjedt ki. Az egyik a metaadatok és a bibliográfiai számbavétel problémáinak vizsgálata, illetve az ezzel kapcsolatos kutatások és projektek támogatása, különös tekintettel a bibliográfiai leírás és a tárgyi feltárás kérdéskörére. A másik fő irány az elektronikus információforrásokkal kapcsolatos kérdések vizsgálata: a digitalizálási technikák, az elektronikus dokumentumok kötelezpéldányainak szolgáltatása, illetve raktározása, valamint a hozzáférés biztosítása.²⁶ Céljai elérése érdekében több projektet indított a Fórum, amelyek közül több a bibliográfiai adatcsere különböző területeivel foglalkozott (FLEX, CHASE, UseMARCON, AUTHOR, BIBLINK, URN, Z39.50, ONE). A projektek eredményei, illetve tevékenységük leírása elérhető a európai uniós programok megfelelő honlapjain,²⁷ itt talán elegendő arra utalni, hogy az adatcsere-

²⁵ Gömpel, Renate: ICABS – a new approach to international cooperation. – World Library and Information Congress: 70th IFLA General Conference and Council. 22-27 August 2004. Buenos Aires, Argentina. Proceedings. – <http://www.IFLA.org/IV/ifla70/prog04.htm>

²⁶ Dale, Peter W.: CoBRA+: a review, with a look to the future. – Alexandria, 11. 1999 3 162. p.

²⁷ Az FP4 (1990-1994) projektek webcíme: <http://www.cordis.lu/libraries/en/projects.html>, az FP5 (1994-1998) projektek pedig megtalálhatók a http://www.cordis.lu/ist/ka3/digicult/projects_ac.htm weblapon.

formátumtól a karakterkészlet szabványosításán és a nemzeti authority fájlok cseréjének technikai kérdésein keresztül egészen a Z39.50 protokoll fejlesztéséig számos területet öleltek fel.

A CoBRA Fórum mellett a nemzeti könyvtárak számos uniós projektben vettek és vesznek részt, ezek áttekintése a Gabriel honlapján található meg.²⁸

3.4.2. A Gabriel szolgáltatás és a TEL projekt

Szintén az Európai Nemzeti Könyvtárigazgatók Konferenciájának (CENL) kezdeményezésére jött létre a Gabriel (GAteway and BRIdge to Europe's National Libraries) hálózati információs rendszer, amely a szervezet 39 tagjának közös webes szolgáltatása. A Gabriel küldetésnyilatkozata a következő pontokban foglalja össze a szolgáltatás fő területeit:

„A Gabriel célja, hogy információkat szolgáltatasson az európai nemzeti könyvtárakról, lehetővé tegye a gyűjteményeikhez, szolgáltatásaikhoz való hozzáférést, valamint elősegítse a közös alapokra épülő új szolgáltatások kialakítását.

Fő célok:

- *útmutatás: átfogó és naprakész online útmutató az európai nemzeti könyvtárak működéséhez, gyűjteményeikhez és szolgáltatásaikhoz;*
- *reklám: minden lehetséges úton reklámozza az európai nemzeti könyvtárakat;*
- *együttműködés: segíti az európai nemzeti könyvtárak közötti hálózati együttműködés kiépítését;*
- *modell: példát mutat más európai és azon kívüli könyvtári területen működő hálózati szolgáltatónak.”*²⁹

A szolgáltatás egyik fő erénye, hogy az európai nemzeti könyvtárak honlapjai és szolgáltatásai közös felületen keresztül érhetők el, amely nagy mértékben megnöveli kényelmes használatuk lehetőségét a világ bármely pontjáról. Az online szolgáltatások között szerepelnek az egyes nemzeti könyvtárak által összeállított nemzeti bibliográfiák, az OPAC-ok, közös katalógusok és egyéb webes szolgáltatások is. A szolgáltatások mellett a honlapon információk találhatók a nemzeti könyvtárak online kiállításairól, részvételükről különböző projekteken, valamint az Európai Nemzeti Könyvtárigazgatók Konferenciájáról (CENL) is.

A Gabriel 1997 óta működik folyamatosan, és rá épülhetett az Európai Bizottság által is támogatott TEL (The European Library) projekt, amely a közös felületen túllépve nem kevesebbet tűzött ki célul, mint egy páneurópai virtuális könyvtár alapjainak megteremtését, amelyen keresztül a nemzeti könyvtárak gyűjteményei bárki számára hozzáférhetővé válnak az Interneten keresztül.

A projekt koordinátora a British Library, résztvevői a finn, a német, az olasz, a holland, a portugál, a szlovén és a svájci nemzeti könyvtárak, az olasz központi katalogizálási intézet (ICCU), valamint az Európai Nemzeti Könyvtárigazgatók Konferenciája (CENL). A résztvevők közös célja az volt, hogy a minél szélesebb körű hozzáférés érdekében olyan szabványos megoldásokat találjanak, amelyek biztosítják a különböző katalógusok és adatbázisok közös használatát. A TEL projekt négy kulcsterületet célozott meg. Ezek a következők:

²⁸ <http://www.kb.nl/gabriel/index.html>

²⁹ A küldetésnyilatkozat magyar nyelven is olvasható a Gabriel honlapján.

- kiadói kapcsolatok – az elektronikus kiadókkal való együttműködés a kötelezpéldány-, illetve az önkéntes dokumentumszolgáltatásról, valamint az üzleti, szerzői jogi és licenclési közös szempontrendszer kialakítása;
- olyan üzleti tervek és modellek kialakítása, amelyek az együttműködés szempontjából a leghatékonyabbaknak bizonyulnak. Ehhez piackutatás és felhasználói elemzések szükségesek;
- metaadat-fejlesztés – olyan közös szabványos metaadat-rendszer kialakítása, amely a nemzeti könyvtárak digitális és hagyományos dokumentumaihoz minél szélesebb körű hozzáférést biztosít. Ehhez a résztvevő nemzeti könyvtárak különböző metaadat-rendszereit összekötő protokoll kialakítására van szükség;
- az interoperabilitás tesztelése a technikai megoldások további szabványos fejlesztése érdekében fontos feladat.³⁰

A TEL projekt tehát azt tűzte ki célul, hogy közös hozzáférési ponton keresztül biztosítsa a programban részt vevő nemzeti könyvtárak dokumentumainak (objektumainak), és különböző gyűjteményeinek elérését. A 2004 januárjában befejeződött projekt eredményeképpen megszületett a TEL kézikönyv (The European Library Handbook), amely gyakorlati útmutatót ad a közös munka során megoldott vagy megoldásra váró tennivalókról.³¹ A kézikönyv részletesen foglalkozik a közös portálhoz csatlakozás feltételeivel, technikai leírást nyújt az alkalmazható metaadat-struktúrákról, valamint a kiadók és a nemzeti könyvtárak számára gyakorlati megoldásokat javasol a digitalizált anyagok beszállításáról és raktározási kérdéseiről. Gazdag linkgyűjteménye tartalmazza a négy kulcsterülettel kapcsolatos legfontosabb információforrásokat.

2004 elején tették közzé azt a teszt-keresőfelületet, amelyen keresztül a nyolc résztvevő könyvtár különböző adatbázisainak, katalógusainak elérése vált lehetővé.³² Ezek között szerepelnek az online nemzeti bibliográfiák és az OPAC-ok, de több különgyűjteményben is kereshetünk (fotógyűjtemények, multimédia kollekciók, festmények digitalizált gyűjteményei stb.) A keresőfelület az SRU (Search and Retrieve URL Service) protokollon, a metaadat-szerkezet a Dublin Core-on alapul. A kézikönyv és a gyakorlatban megvalósult keresőfelület kialakításakor a létrehozók maximálisan figyelembe vették a korábbi kutatások és fejlesztések eredményeit.

Az Európai Nemzeti Könyvtárigazgatók Konferenciája (CENL) 2003-as, vilniusi találkozásán a résztvevők határozatot fogadtak el, amely szerint a Gabriel önálló szolgáltatásként való fenntartása megszűnik, és funkcióját az új TEL portál veszi át. Ettől kezdve valamennyi CENL tagkönyvtár automatikusan az Európai Könyvtár (TEL) alapszintű tagjává válik. A teljes tagsághoz további előfizetési díjat kell fizetni, ennek részletes kidolgozása folyamatban van.³³

³⁰ Uniting Europe – Public Library Journal 16. (2001) 2. 56-57. p.

³¹ http://www.europeanlibrary.org/tel_handbook/index.htm

³² <http://krait.kb.nl/coop/tel/portal>

³³ CENL Resolution on TEL and Gabriel. Adopted unanimously at the annual CENL meeting in Vilnius on 26 September 2003. In: http://www.europeanlibrary.org/tel_handbook/index.htm

3.5. A nemzeti bibliográfia az elektronikus dokumentumok korában

*„Jelenlegi helyzetünk nagy iróniája, hogy miközben közel kerültünk a bibliográfiai számbavétel megvalósításához a hagyományos könyvtári dokumentumok tekintetében, az elektronikus információforrások megjelenése a könyvtári szolgáltatások létét fenyegeti – beleértve a bibliográfia számbavételt is.”*³⁴ – állapította meg Michael Gorman 2001-ben a bostoni IFLA konferencián. Ez a kijelentés is jelzi, hogy a nemzeti bibliográfia valóban paradigmaváltás előtt áll. Szükség van-e vajon továbbra is a nemzeti kiadványtermés teljes körű nyilvántartásának eszméjére? Mi is tartozik a nemzeti kiadványtermés körébe? Amikor az IFLA 1973-ban meghirdette az egyetemes bibliográfiai számbavétel koncepcióját, a nemzeti bibliográfia gyűjtőköre világosan és egyértelműen meghatározható volt. Az azóta eltelt időszak egyre újabb és újabb dokumentumtípusokat és médiumokat termel, amelyek nehezen illeszthetők a korábban kialakított keretek közé.

A dokumentumok „termelése” a korábbi korokban mindig bibliográfiai ellenőrzés alatt állt – legalábbis bizonyos típusokra vonatkozóan. Az információs lánc szereplői általában egymástól világosan elkülöníthető feladatköröket töltöttek be a folyamatban (szerző, kiadó, terjesztő, könyvtár, felhasználó). Mára ez a viszonylag stabil helyzet gyökeresen megváltozott. Kiadók is foglalkoznak terjesztéssel, könyvtárak kiadással, illetve az Internet segítségével szinte mindenki, aki akar, szerzővé válhat, és produktumát nyilvánossá teheti a világhálón. A kiadók kontroll-szerepe szűk körben ugyan megmaradt (ti. megválogatják, hogy mit adnak ki, a publikációkat megszerkesztik, terjesztői hálózaton keresztül értékesítik stb.) de egyre nagyobb arányban keletkeznek a szabadon terjesztett, gyakorlatilag ellenőrizetlen dokumentumok, és ez várható a jövőben is. A szerzők és a kiadók abban érdekeltek, hogy az általuk előállított dokumentumok minél hamarabb eljussanak a felhasználókhoz, azaz kereskedelmi forgalomba kerüljenek, vagy szabadon hozzáférhetők legyenek az Interneten. Ha ez megtörtént, és termékeiket a felhasználók megvásárolták, illetve az érdeklődők letöltötték, az információs láncban betöltött szerepüknek megfelelően újabb dokumentumok előállításához fognak.

A nemzeti könyvtárak viszont alapfeladatukból adódóan azt szeretnék, hogy a dokumentumok későbbi korokban is megtalálhatók legyenek: a megőrzésre koncentrálnak. Két különböző szemlélet figyelhető meg tehát: a „termelő” és a „megőrző”. A termelőnek érdeke a használók minél nagyobb tömegeit megmozgató újabb és újabb dokumentumok és formák előállítása, míg a megőrzőknek arra kell törekedniük, hogy a keletkezett dokumentumokat megtalálják, begyűjtsék, regisztrálják és szolgáltatassák – függetlenül azok formájától és tartalmától. Szinte kilátástalan, de talán nem reménytelen a könyvtárak helyzete ebben a versenyben.

Az elmúlt évek gyakorlata azt mutatja, hogy az Interneten található dokumentumokat, webhelyeket a kulturális emlékezet nélkülözhetetlen részének kell tekintenünk. Ennek értelmében érdemesek az összegyűjtésre, azonosításra és megőrzésre. Hogy mindez elvileg a könyvtárak (és közülük is főként a nemzeti könyvtárak) feladatrendszerébe tartozik, az nem kérdéses: nincs a világon olyan intézményi rendszer a könyvtárakon kívül, amely alapfeladatának tekinti az (írott) kulturális örökség emlékeinek összegyűjtését. Ugyanakkor a webhelyek regisztrálásának és megőrzésének kérdése számos problémát vet fel, amelyek megoldására ma még nem találunk általánosan elfogadott módszereket.

³⁴ Gorman, Michael: Bibliographic control or chaos? An agenda for national bibliographic services in the 21st century. - IFLA Journal, 27. 2001. 5-6. 307. p.

Ha azt mondjuk, hogy a webes források regisztrálása könyvtári feladat, és – mint az UBC és UBCIM kapcsán vázlatosan ismertetett nemzetközi eredményekből is láttuk – jelentős lépések történtek a nemzetközi egységesítés érdekében, érdemes a webhelyek nemzeti bibliográfiai szintű nyilvántartásának kérdéseit a hagyományos dokumentumokra már kidolgozott alapelvek és útmutatások alapján megvizsgálni. Ehhez jó kiindulási alapot nyújt egyrészt az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel – UBC alapelveinek összevetése a webes környezet lehetőségeivel, másrészt a ma is érvényben levő, 1998-as International Conference of National Bibliographic Services – ICNBS ajánlásainak vizsgálata.

3.5.1. Az UBC alapelvei a webhelyekre alkalmazva – nemzeti felelősség, teljesség és nemzeti bibliográfia

3.5.1.1. A nemzeti felelősség elve a weben

Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel egyik sarkalatos alapelve a nemzeti felelősség az anyagok összegyűjtésére és nyilvántartására vonatkozóan. A nemzeti elv nem vihető át automatikusan az Internet virtuális világára, ahol a dokumentumok terjedésének nincsenek határai. Néhány esetben az ország-domain eligazítást ad (.uk, .hu, .fr stb.) de sokszor ez nem használható (pl. .com, .net .org stb.); ezek nemzetközi érvényűek. Ráadásul a hagyományos dokumentumok nemzeti bibliográfiai számbavétele tartalmazhatja az ország nyelvén vagy az országról írt dokumentumokat is. Így ezeket a szempontokat is figyelembe kellene venni a webhelyek azonosításakor.

A nemzeti webhelyek meghatározása sokszor nehézségekbe ütközik. Juha Hakala, a finn Egyetemi és Nemzeti Könyvtár informatikai igazgatója saját tapasztalatai alapján a szükséges ismeretek megszerzésének következő módszereit ajánlja:

- az első lehetőség, hogy a domainneveket elosztó szervezetek beszolgáltatják a nevek listáját a nemzeti könyvtárnak. Ez néha nehézkes, mert a társaságok sokszor úgy gondolják, hogy a domainnevek listája saját tulajdonuk, és nem szívesen adják át a nemzeti könyvtáraknak vagy más kérő szervezeteknek. A skandináv országokban a nevek listájának megszerzése kudarcba fulladt;
- a második lehetőség, hogy a hálózati szolgáltatók adják át a listát azon domainnevekről, amelyeket saját használóiknak adtak. Finnországban a tíz szolgáltató közül kettőtől sikerült a listát megszerezni. Ez nem valami nagy eredmény. Ráadásul Skandináviában nincs jogi szabályozás, amely felhatalmazná a nemzeti könyvtárat, hogy megkaphassa a domain információkat, ezért még ha egyszer sikerült is megszerezni azokat, semmi nem garantálja, hogy az aktualizálást is sikerül megkapni. Az információ szolgáltatása a cégek jóindulatától függ;
- a harmadik lehetőség, hogy a nemzeti könyvtár együttműködik olyan szervezetekkel, amelyek valamilyen oknál fogva nemzeti reprezentatív készlettel rendelkeznek a hazai domainnevekről, és/vagy különböző „gyöker domain”-hez (root domain) tartozó szerver nevekről. A finn nemzeti könyvtár ezt a stratégiát folytatja, partnere több, mint 60 000 szerver nevet adott át nekik (ezek jó része nem finn domain).³⁵

³⁵ Hakala, Juha: Archiving the Web: European experiences – Program: electronic library and information systems, 38. 2004. 3. 177. p.

Lehetséges út az is, hogy nyelvi módszerekkel szűrik ki a helyi nyelv jellegzetességei alapján a domaineket, és aztán begyűjtik az összes ilyen nyelvű webhelyet. Ez a módszer azonban nem alkalmazható minden nyelv esetében, az angol, francia, spanyol, kínai stb. nyelv alapján nem lehet azonosítani a domainek hovatartozását: túl sok országban beszélnek ezeket a nyelveket. A magyar nyelv esetében azonban ez a módszer jó támpont lehet, különösen akkor, ha a nyelvi hungarikumokat is szeretnénk begyűjteni. Lám, a kis nyelveknek is vannak előnyei!

3.5.1.2. Teljesség a weben

Szintén alapvető az UBC-ben a teljesség elve. Ha webhelyekre is kiterjed ez az elv, amelyek „többszöröződnek”, a teljesség értelmében valamennyi tükrözésük potenciális nyilvántartási alannyá válik. Mindazonáltal a teljesség keresése még a hagyományos dokumentumok esetében is vég nélküli versenyt jelent, ezért többen már most is inkább „ésszerű teljességről” beszélnek. Néhány kötelezpéldány-jogszabály pl. már bevezette a válogatás elvét bizonyos dokumentumtípusok esetében. (pl. rádió- és televízióadások). Ezért nem áll ellentétben az egyetemes bibliográfiai számbavétel hagyományos megközelítésével az internetforrások szelektív gyűjtésének megvalósítása – állítja Marcelle Beaudiquez egy 2002-ben elhangzott előadásában.³⁶

Számomra azonban nehezen értelmezhető ezen két legfontosabb alapelv kivetítése a webhelyekre: *a web nem nemzeti alapon szerveződik, és a teljesség regisztrálása elérhetetlen illúzió*. Talán nem véletlen, hogy a 2002-es glasgow-i IFLA konferencián elhangzott előadást követő évben az IFLA UBCIM programja új prioritások kijelölésével folytatta munkáját. Az ICABS – mint céljainak ismertetéséből láthattuk, már nem tartalmazza az 1973-ban meghirdetett, a nemzeti felelősségre és teljességre vonatkozó elveket, amelyeken, véleményem szerint, túlhaladott az idő.

3.5.2. A kurrens nemzeti bibliográfia elvei és a webhelyek

Az 1998-as ICNBS ajánlások világosan meghatározzák a kurrens nemzeti bibliográfiai szolgáltatások fejlesztésének fő irányait. Ezek emlékeztetőül röviden: a kötelezpéldány-szolgáltatás minél szélesebb körű kiterjesztése, a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörének kiszélesítése, a megjelenítésre és időszerűsége (gyors közzétételre) vonatkozó teendők, valamint a nemzetközi szabványok alkalmazásának szükségessége. Az ajánlások alkalmazását dolgozatom további részében vizsgálom majd. Előzetesen itt annyit érdemes megjegyezni, hogy a webhelyekre vonatkozó nemzeti bibliográfiai számbavétel ma még számtalan nehézségbe ütközik, a dokumentumok begyűjtésének problémáitól kezdve a „nemzeti output” definíciójának tisztázatlanságán keresztül a feldolgozási és raktározási gondokig. Egyes elképzelések szerint a webhelyek szelekcióját a hagyományos nemzeti bibliográfia szempontjaival kellene összeegyeztetni (gyűjtőkör meghatározása). A webhelyek esetében a leírás, az archiválás, az elhelyezkedés egy adott időpillanatban készülhet csak el, és bármikor megváltozhat.³⁷ A hálózati dokumentumok helyét többnyire az URL (Uniform Resource Locator) azonosítóval adják meg. Ez azonban sok problémát okoz, mert az azonosító gyakran változik, megszűnik, és a dokumentumok visszakereshetlenné válnak.

³⁶ Beaudiquez, Marcelle: The perpetuation of national bibliographies in the new virtual information environment. – IFLA Journal, 30. 2004. 1. 24-25. p.

³⁷ Beaudiquez, Marcelle: The perpetuation... 26. p.

Ezt a problémát felismerve az 1994-ben alapított World Wide Web Consortium (W3C) létrehozta az elektronikus dokumentumok statikus URN (Uniform Resource Name) azonosítóját, amely a dokumentumok állandó, helytől független azonosítását szolgálja. Előnye, hogy az URL helyességéért az URN igénylő a felelős. Így, ha megváltozik egy elektronikus dokumentum elérésének helye, akkor a megváltozott URL-t elég csak az URN-eket nyilvántartó szerveren változtatni, ezzel az adott dokumentumokra hivatkozó külső oldalak a mindig elérhető, helyes címre mutatnak majd. Az URN az elektronikus dokumentumok vonatkozásában hasonló szerepet tölt be, mint a hagyományos dokumentumoknál az ISBN és ISSN azonosító; egyedi, és megadása szabályozott. Az Országos Széchényi Könyvtár erre a technológiára alapozva hozta létre 2003-ban az URN-NBN (National Bibliography Number) szerverét, amelynek segítségével a kiadók és szolgáltatók elektronikus dokumentumokhoz igényelhetnek hosszú távú azonosítót. Az alkalmazás élenjárói között megemlíthető még Finnország és Svédország, ahol már működik ez a szolgáltatás.

Hasonló szerepet tölt be az amerikai International DOI Foundation által kifejlesztett DOI (Digital Object Identifier), amelyet főképpen a tudományos elektronikus kiadók használnak a webtartalmak azonosítására.³⁸

A gyors megjelenítés szempontjából az azonnal nyilvánossá váló, sokszor kereskedelmi céllal készülő bibliográfiai adatokat tartalmazó webhelyek nyilvánvalóan előnyben vannak a kötelezpéldány-szolgáltatáson alapuló, kontrollált és szerkesztett, hagyományos nemzeti bibliográfiákkal szemben. A nemzeti bibliográfiának inkább a retrospektív keresést biztosító állandósága válik ebben az összehasonlításban erőnyévé.

3.5.3. Web-aratás mint a megőrzés eszköze?

A kötelezpéldány-szolgáltatás jogi szabályozása egyre több országban tartalmazza az elektronikus dokumentumok beszolgáltatásának kötelezettségét is. Sajnos a jogi szabályozás önmagában nem biztosítja ezen dokumentumok fennmaradását, mert azok a módszerek, amelyeket a könyvtárak kidolgoztak a nyomtatott dokumentumokra, nem alkalmazhatók automatikusan az elektronikus információforrásokra. Az új forrástípusokkal kapcsolatosan ezért új eszközöket és munkamódszereket kellett kidolgozni. További nehézséget okoz, hogy fejlődése során a web a publikálás egyik fő helyszíne lett, és a nemzeti könyvtáraknak szembesülniük kellett azzal a ténnyel, hogy a kulturális örökséggel kapcsolatos anyagok egy része *csak a weben* található meg. Néhányan kiterjesztették tevékenységüket a web ebből a szempontból lényeges részeinek archiválására a '90-es évektől kezdődően, mára a web-archiválással foglalkozó nemzeti könyvtárak száma gyorsan növekszik. Nyilvánvaló, hogy a webes források kézi begyűjtése nem valósítható meg, ezért automatizált eszközök fejlesztésére van szükség.

A webnek a nemzeti örökségre kiterjedő archiválása nem tekinthető csupán technikai kérdésnek. Minden nemzetnek meg kell alkotnia kötelezpéldány-jogszabályait, amely általában a nemzeti könyvtárra ruházza a megőrzés kötelezettségét. Ehhez viszont jelentős beruházásokra van szükség.

Az első web-arató programokat a 90-es évek közepén fejlesztették ki, hogy lehetővé tegyék olyan web-indexelők kialakítását, mint pl. az Alta Vista volt. Ez volt az az időszak, amikor az első úttörők, köztük az Internet Archívum és a Svéd Királyi Könyvtár stábja szintén

³⁸ Scharf, Davida: The DOI is coming. Tracking digital information – Information Outlook, September 2002. 7-10. p.

kifejlesztették a web begyűjtésére és archiválására szolgáló eszközöket. Ez az eszköz tehát nem számít különösképpen újnak.

A Svéd Királyi Könyvtár 1996-tól rendszeresen begyűjti a svéd vonatkozású webhelyeket; a program elsősorban a periodikumokra, statikus és dinamikus dokumentumokra koncentrál, az adatbázisok, levelezőlisták és FTP archívumok kevésbé kerültek a fókuszba. A projekt az tűzte ki célul, hogy minden svéd dokumentumot összegyűjtsenek keresőrobotokkal, automatikusan visszakereshetően, és a svéd web állapotáról időről időre pillanatképet (snapshot) készítsenek.³⁹ A keresőrobot végigböngészi a webet, és következetesen begyűjti azokat a webhelyeket, amelyek az ország-domain alatt futnak, vagy amelyek egyéb, előzetesen meghatározott követelményeknek megfelelnek.

A „pillanatképek” mérete a kezdetekhez viszonyítva jelentősen megnőtt: míg 1997-ben 6.8 millió URL-t gyűjtöttek össze, addig ez a szám 2001-ben 30 millióra nőtt. Az első letöltés 140 Gbyte terjedelmével szemben 2001-ben a méret 1335 Gbyte-ra növekedett.⁴⁰ Nyilvánvaló, hogy ez a szám azóta is nagyságrendekkel nőtt.

A robotnak több, mint négy hónapra van szüksége, hogy a teljes webet „körbejárja”. Közben azonban a web napról napra növekszik. Még problematikusabb, mi történjen a webhelyekkel, miután letöltötték? Hogyan tudjuk kezelni a linkeket? Hogyan tudjuk azonosítani és szervezni a fájlok millióit a jövőbeli visszakeresés számára? Vajon ezekből hány lesz megfejtető tíz év múlva? Vagy száz év múlva? Hogyan tudjuk megőrizni ezeket a fájlokat hosszabb távon? Milyen formátumban és milyen hordozón? Hogyan tudjuk ellenőrizni, frissíteni vagy újraformázni a gyűjteményt, hogy megóvjuk a tartalom elkopását a hordozó média elavulása miatt?⁴¹

Dolgozatom bevezetőjében említett kétségeim ezen a területen különösen érvényesek: a jövő kiszámíthatatlan, hiszen előre nem látható újabb és újabb technikai megoldásokkal kell számolnunk, amelyek módosíthatnak mai lehetőségeinken.

3.5.4. Az online források archiválásának ma ismert típusai

Az 1990-es évektől csak néhány nemzeti könyvtári kezdeményezés indult a nemzeti kulturális örökség elektronikus forrásainak archiválására. Ezek fő típusai:

- a statikus webes források válogatott archiválása. Dánia és Kanada alkalmazza ezt a megközelítést, Japán mostanában csatlakozik az ilyen típusú archiváláshoz. A nyomtatott publikációkhoz hasonló források – amelyek nem változnak, és nem tartalmaznak interaktív vagy dinamikus elemeket – kerülnek válogatva archiválásra úgy, hogy a könyvtár személyzete végzi a szelekciót;
- statikus és dinamikus webes források válogatott archiválása. Ma Ausztrália az egyetlen ismert példája a dinamikus és statikus publikációk, valamint a webhelyek archiválásának; nagyon fontos hangsúlyozni a könyvtárosok részéről a válogatásba fektetett intellektuális tőkét;

³⁹ Kulturarw3 heritage project. [Project description] – <http://kutararw3.kb.se>

⁴⁰ Arvidson, Allan: The collection of Swedish web pages at the Royal Library – the web heritage of Sweden. – 68th IFLA Council and General Conference August 18-24, 2002. Glasgow, Scotland - <http://www.ifla.org/IV/ifla68/papers/111-163e.pdf>

⁴¹ Lor, Peter – Geustyn, Melanie: Expanding bibliographical control and accessibility of non-print media. – Quarterly Bulletin of National Library of South Africa, 57. 3. 2003. 102. p.

- teljes domain aratás. A könyvtárak megkísérlik a saját országukra vonatkozó teljes web domain aratását robotok alkalmazásával, minimális emberi közbeavatkozással. Ez nem csak az ország-domaint tartalmazza, hanem az országban keletkezett egyéb webhelyeket is, valamint az egyéb általános domainek (pl. .com) adott országra vonatkozó web-dokumentumait. Svédország, Finnország, Izland és Norvégia folytatja ezt a gyakorlatot;
- a teljes és szelektív domain-archiválás kombinációja. A francia nemzeti könyvtár kísérletezik egy olyan programozott robot alkalmazásával, ami automatikusan és szelektálva gyűjti be a valószínű tudományos értékkel rendelkező forrásokat;
- az archiválás kereskedelmi kiadókkal kötött együttműködési megállapodások alapján történik. A hollandok kifejlesztették a technikai infrastruktúrát és a szervezett együttműködés kereteit néhány kereskedelmi kiadóval, köztük az Elsevierrel a kiadók által közreadott teljes anyag archiválásáról, megőrzéséről és korlátozottan hozzáférhetővé tételéről. A Bibliothèque Nationale de France szintén felismerte a kiadókkal való együttműködés fontosságát a mély-web archiválásában, amelyet a böngészők nem érnek el, de rengeteg gazdag tartalmat találhatunk közöttük.

A felsorolt példákhoz több megjegyzés fűzhető. Először is nagyon fontos, hogy a fenti irányok működő rendszereket takarnak. Az úttörők tehát túl vannak már a terveken, és bizonyos tapasztalatokkal rendelkeznek a begyűjtéssel, archiválással, feldolgozással és szolgáltatásokkal kapcsolatban. Látható azonban az is, hogy milyen csekély a megkezdett projektek száma. A programokhoz szükséges forrásokat csak a gazdagabb, technikai-informatikai téren felkészült országok tudják finanszírozni és végrehajtani. Ezért a programok szélesebb körű kiterjesztése még bizonyára hosszabb időt vesz igénybe.

Ez annál is inkább valószínű, mert a különböző kísérletek más-más eredményt hozhatnak. A források emberi értékelése bizonyosan nem feleltethető meg egy az egyben az arató robotok „véleményével”, a teljes web-aratás és a kulturális értékek megőrzését célul kitűző szelekció között is nagy különbséget látok. Ma még nem jelenthető ki biztonsággal, melyik irány válik általánossá a könyvtári gyakorlatban. Valamennyi megközelítés tartalmaz olyan elemeket, amelyek a hagyományos értelemben vett nemzeti bibliográfiai szemléletből indulnak ki (pl. tartalmilag a „nemzeti web” keresése, vagy mint a nemzeti bibliográfiák gyűjtőköréről írt fejezetben bővebben kifejtem, a web-dokumentumok formai alapon történő szelekciója stb.), de az automatikus web-aratás és archiválás már egészen újszerű megközelítést jelent a korábbiakhoz viszonyítva.

Mint követendő példát, iránymutatónak tartom az Ausztrál Nemzeti Könyvtár PANDORA projektjének gyakorlatát. Figyelemre méltó a projekt törekvése a jelenlegi lehetőségek maximális kihasználására. Ennek szervezeti és működtetési feltételeit többek között az biztosítja, hogy az Ausztrál Nemzeti Könyvtár az állami könyvtárakkal együttműködve *megosztott adatbázist* épít és tart fenn a kiadványtermés nagy száma, a felderítés, működtetés és hosszú távú megőrzés költséges volta miatt. Az online dokumentumok szelektív gyűjtésére *részletes gyűjtőköri leírást* készítettek,⁴² amely azonban fenntartja a rugalmas változtatás lehetőségét, ha újabb dokumentumtípusok bizonyulnak megőrzésre érdemesnek a jövőben. Azt is rendkívül fontosnak tartom, hogy a szelektált – de bizonyos dokumentumtípusokon belül mégis folyamatos – gyűjtés mellett az efemer anyagokból *mintákat raktároznak* el a jövő

⁴² Selection guidelines for archiving and preservation by the National Library of Australia. Online publications. <http://pandora.nla.gov.au/selectionguidelines.html>. Az utolsó módosítás a dokumentumban 2004. december 15-én történt.

számára, és mindez kiegészül a teljes ausztrál webről időről időre *aratott pillanatképekkel*. Ráadásul az online dokumentumok bibliográfiai rekordjai a Nemzeti Bibliográfiai Adatbázisba kerülnek, amely egyben országos központi katalógusként is működik.⁴³

3.5.5. Jövőkép a tradíciókra alapozva

Vannak azonban más megoldási javaslatok, jövőképek is. Michael Gorman már említett, 2001-es előadásában kifejti, hogy az elektronikus dokumentumok megjelenése alapvetően nem változtatja meg a bibliográfiai számbavétel hagyományos módszereit. Véleménye szerint az elektronikus dokumentumok a bibliográfiai számbavétel szempontjából sok tekintetben hasonlóak a hagyományos dokumentumokhoz. *„A reflexió szintjén azt mondhatjuk, hogy bizonyos közös vonások találhatók a különböző formátumokban fellelhető dokumentumok között. Az elektronikus dokumentumoknak is van címük, idő-adatuk, szövegük és illusztrációjuk, kiadásuk, kiadójuk, kapcsolatuk más dokumentumokhoz, szerzőjük, közreműködőjük, és testületek, amelyek kapcsolódnak hozzájuk. Mi jól tudjuk, hogyan kezeljük ezeket a bibliográfiai összetevőket, hogyan rögzítjük őket, hogyan alkalmazzuk az ellenőrzött adatszótárakat, és hogyan teremtünk MARC rekordokat, amelyek a könyvtárak katalógusaiba integrálódhatnak. Miért esik sok ember kétségbe az elektronikus dokumentumok bibliográfiai számbavétele miatt, vagy ajánl olyan megoldásokat, mint a metaadatok, szakértői rendszerek, és bonyolult keresőmotorok mint a katalogizálás alternatívái?”*⁴⁴ – veti fel a kérdést Gorman. Véleménye szerint az elektronikus dokumentumok abban kétségtelenül különböznek a hagyományostól, hogy mulékonyabbak, túl sok van belőlük, változnak tulajdonságaik, és nehéz kiszűrni a hiteltelen és efemer információkat közülük. Fontos különbség az is, hogy nem alakult még ki, hogyan juthatnak a dokumentumok a gyűjtemények tudomására. Ennek következtében, véleménye szerint, semmi értelme nincs a web teljes katalogizálásának. Javaslatá szerint érdemes az elektronikus dokumentumokat katalogizálási szempontból tipizálni és mennyiségi vizsgálatnak alávetni.

A következőkben rövidített formában közlöm Michael Gorman fő dokumentumtípusait:

- *Efemer anyagok* – A könyvtárak eddig sem vették bibliográfiai ellenőrzés alá pl. a hirdetéseket, étlapokat, időjárás jelentéseket: miért tennék meg most az elektronikus anyagokkal? A körből kizárva ez a nagy mennyiségű anyag.
- *Kereskedelmi helyek és pornográfia* – A könyvtárak eddig sem gyűjtötték, a továbbiakban sem kell ezzel a szférával foglalkozni.
- *Nyomtatott eredetű források* – vitathatatlanul értékes anyagok, de katalogizálási szempontból nem jelentenek problémát az eddigiekhez képest.
- *Elektronikus periodikumok* – A legtöbb elektronikus folyóirat nyomtatott formában is létezik. Korábban sokan jóslták, hogy a nyomtatott periodikumokat kiszorítják az elektronikusak, de máig sem alakult ki olyan gazdasági modell, amely ezt igazolná. Csekély azon elektronikus folyóiratok száma, amelyek csak elektronikus formában jelennek meg. Ennek az az igazi oka, hogy a periodikum „műfajának”, amelyre előfizetést szednek anélkül, hogy a benne megjelenő cikkeket előre ismernék az előfizetők, nem sok értelme van a weben. Valószínű, hogy a cikkek igény szerinti

⁴³ Ash Relf, Fiona: PANDORA - Towards a national collection of Australian electronic publications 1999. – <http://www.nla.gov.au/nla/staffpaper/ashrelf1.html>

⁴⁴ Gorman, Michael: Bibliographic control, or chaos? An agenda for national bibliographic services in the 21st century. – IFLA Journal, 27. 2001. 5-6. 309. p.

szolgáltatása lesz a jövő útja. A „folyóirat” a virtuális világban megszűnik tovább létezni, a cikkeket a könyvtárak a Ranganathan által megfogalmazott „mikro-gondolati” szinten fogják katalogizálni, amit eddig az indexelési és ismertetési szintekre hagytunk.

- *Digitalizált archívumok*: szöveg, hang és kép – Az elektronikus kor egyik legértékesebb eredménye, hogy a nagy archívumok hozzáférhetővé váltak a széles nyilvánosság számára is. Ennek egyik ismert példája az „American Memory Project”,⁴⁵ amelynek keretében kisnyomtatványok és egyéb szövegek, hangfelvételek, grafikus ábrázolások, filmek, térképek váltak nyilvánossá a világhálón. Más gyűjtemények web archívumokat tettek fel a hálózatra, amelyek érmék, bélyegek, plakátok, kéziratok stb. digitális gyűjteményét tartalmazzák. Eddig is nagy különbség volt a könyvtári katalogizálás és a múzeumi–levéltári katalogizálás között. Meg kell próbálni a különböző gyakorlatokat harmonizálni.
- *Eredetileg is a weben megjelent, kreatív munkák* – A virtuális világ megjelenése új környezetet teremtett a régi médiában működő művészek számára művészetük kiterjesztésére és fejlesztésére. Ha az Interneten megjelenő művek korábban a könyvtárak gyűjtőkörébe tartoztak, ezeket az alkotásokat továbbra is katalogizálják a könyvtárak, míg a többi kerüljön a múzeumok, video-feldolgozók és a műgyűjtők hatáskörébe.

Napjaink fejlesztési irányainak ismeretében azt gondolom, hogy ez a tradicionális szemlélet az Internet világában nem mindig alkalmazható. Gorman eszmefuttatásában sok igazság van a különböző műfajok kezelésének különbözőségében. Ugyanakkor az elektronikus dokumentumok korában érvényét veszíti sok, korábban meghatározott kategória, és rendkívül gyorsan változik a használat formája is. Az Internet nyitott bárki számára, használatát nem korlátozhatják szakmai beidegződések, szokások: azokat az adatokat fogják használni a szörfölők, amelyek alkalmasak erre, és megfelelnek elvárásaiknak. Kardinális változás az Internetet használók részéről, hogy elsősorban *nem műfajokat, hanem információkat keresnek*. A dokumentumok típusainak hagyományos könyvtári szemlélet szerinti megkülönböztetése az Internet világában sokkal kevésbé jelenős, mint korábban: a könyvet, cikket, netán verset vagy novellát a karakterek száma különbözteti meg egymástól. Ha megkaptuk kérdésünkre a találati listát, ráérünk még finomítani az eredményt. Persze az ilyen sommás megállapítás sem teljesen igaz, mert az igazi kérdés valójában az, vajon megkapjuk-e a számunkra releváns információkat, és módunk van-e finomítani a keresési eredményeket. Erre a kérdésre a technológia és a metaadatok minősége együttesen jelenthet választ. A szemantikus web megvalósítására irányuló erőfeszítések ezt az irányt képviselik.

Nem értek egyet Michael Gormannal abban sem, hogy a jövőt előre vetítve továbbra is különbséget tesz dokumentum és dokumentum között azok gyűjtőhelyei alapján (könyvtár, levéltár, múzeum). Az Európai Unió számtalan projektje éppen az intézmények közötti gátak lebontására épül, és éppen ezen filozófia alapján terjedhetett el pl. az elektronikus dokumentumok feltárására szolgáló egységes metaadat-szabvány, a Dublin Core. Ha csak fentebb ismertetett példáink közül szemezgetünk, az American Memory projekt éppúgy alkalmazza a különböző típusok közös visszakeresésének lehetőségét, mint pl. a TEL program. Hazai példaként pedig megemlíthető a Nemzeti Digitális Adattár modellje,⁴⁶ amely egységes metaadat-rendszerén keresztül biztosítja az elektronikus dokumentumokhoz való

⁴⁵ <http://memory.loc.gov/ammem>

⁴⁶ <http://www.nda.hu/Engine.aspx>

hozzáférést függetlenül attól, hogy mely gyűjteményben archiválják a digitális vagy digitalizált dokumentumot, ami egyaránt lehet képi, hangzó- vagy szöveges dokumentum.

A hagyományos módszerek és eszközök a nyomtatott és a statikus elektronikus dokumentumok számbavétele mellett továbbra is jelentős szerepet kapnak a retrospektív nemzeti bibliográfia kiterjesztése során. Míg a kurrens anyagok szempontjából a nemzeti szellemi örökség elvesztésének megakadályozása a könyvtárak elsődleges célja, addig az elmúlt korok dokumentumainak feltárása komoly kutatói feladatok elé állítja a szakembereket. A könyvtári kutatómunka ezen a területen kapcsolódhat leginkább az irodalom- és művelődéstörténethez, a történettudományhoz és más társadalomtudományokhoz is. Ezt a témát bővebben a nemzeti bibliográfia gyűjtőköréről szóló fejezetben tárgyalom.

3.6. Összegzés

A nemzeti bibliográfia létrejöttét a XIX. században a nemzetállamok kialakulása tette lehetővé és az adott történelmi helyzetben szükségessé. Célja egy adott ország (nemzet) szellemi örökségének rögzítése az írott dokumentumok bibliográfiai leírásainak (szurrogátumainak) rendszerbe foglalásával. Leggyakrabban alkalmazott gyűjtési szempontja az országban megjelent nyomtatott dokumentumok számbavétele, ami kiegészül(het) a patriotikumok bevonásával is.

A nemzeti bibliográfiai számbavétel a kötelespéldány-szolgáltatáson, a nemzeti bibliográfia létrehozásán és kiadásán (szolgáltatásán) alapul; ezt a funkciót általában a nemzeti könyvtárak látják el. A nemzeti bibliográfiák hagyományosan a dokumentumok típusai alapján épülnek fel. Így jött létre pl. Magyarországon a könyvek, periodikumok, zeneművek és térképek nemzeti bibliográfiája.

A nemzeti irodalmak számbavételének egyetemessé tétele érdekében az IFLA 1973-ban hirdette meg az „Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel” programját, amely a nemzeti bibliográfiákon alapul: az elképzelések szerint az egységes szempontok alapján épített bibliográfiák együttesen teszik lehetővé az egyetemes emberi tudás áttekintését. E program megvalósítása során jöttek létre azok a nemzetközi szabványok, amelyek biztosítják az egységes bibliográfiai leírások és cserére alkalmas szabványos rekordok létrejöttét.

Az Internet és vele együtt az új típusú dokumentumok megjelenése, valamint a weben történő publikálás elterjedése új helyzetet teremt a nemzeti bibliográfiák szempontjából is. Újra kell gondolni a nemzeti bibliográfiák alapjául szolgáló kötelespéldány-jogszabályokat, a gyűjtőkört, a bibliográfia megjelentetésének–megjelenítésének módszereit. Számos program foglalja az elektronikus dokumentumok begyűjtésének, raktározásának és szolgáltatásának lehetőségeivel. A túlélés érdekében egyre inkább előtérbe kerül a bibliográfiát használók által követhető, egyszerű formák és módszerek keresése.

Az idő ma ellenünk dolgozik: az Internet gyors fejlődése nem ad alkalmat a hosszadalmas egyeztetésekre, ezért a dokumentumok megmentése érdekében igénybe kellett venni a technika új eszközeit. Ilyen megoldásnak látszik a web-aratási módszerek alkalmazása, amely ugyan nem felel meg a hagyományos bibliográfiai feltárás követelményeinek, de legalább megakadályozza a web-dokumentumok egy részének végső megsemmisülését.

4. Kötelesspéldány-szolgáltatás és nemzeti bibliográfia

4.1. A kötelesspéldány-jogszabályok tartalma

Azt szokták mondani, hogy a nemzeti bibliográfiák olyan mértékben teljesek, amennyire az ország kötelesspéldány-törvényei hatékonyak.⁴⁷ Nem véletlen, hogy az 1998-as koppenhágai nemzetközi konferencia a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásokról (ICNBS⁴⁸) ajánlásaiban az első helyen a kötelesspéldányokkal foglalkozik.

Ezek a következőket mondják ki:

- *„A tagállamok sürgősen vizsgálják meg jelenlegi kötelesspéldány-jogszabályukat, és ítélik meg, hogy a szolgáltatásokra vonatkozó előírások mennyire felelnek meg a jelen és a jövő követelményeinek; ahol erre szükség van, módosítsák a jogszabályt;*
- *Azokban az államokban, ahol még nincs kötelesspéldány-jogszabály, szorgalmazzák megalkotását;*
- *A kötelesspéldány-törvényeknek vagy törvény értékű rendeleteknek meg kell határozniuk a kötelesspéldány-szolgáltatás célját, biztosítaniuk kell, hogy a beszolgáltatott példányok alkalmasak legyenek a leírt célok elérésére; szóhasználatukban és szövegzésükben olyan átfogónak kell lenniük, hogy felöleljék a már létező, információértékkel bíró dokumentumtípusokat és azokat is, amelyeket a későbbiekben fejlesztenek ki; tartalmazzák a törvény betartásához szükséges intézkedéseket. A jogszabályok vegyék figyelembe annak lehetőségét, hogy a kötelesspéldányokért vállalt felelősség meg is osztható több nemzeti intézmény között”.*⁴⁹

Az ajánlások sorrendje jelzi, hogy már nem a kötelesspéldány-jogszabályok megalkotása a fő cél, hiszen csekély azon országok száma, ahol még nem létezik a kötelező, a nyomtatott dokumentumokra vonatkozó beszolgáltatás intézménye. Inkább a szabályozás tartalmi kérdései kerülnek előtérbe. Érdekes a harmadik ajánlás megfogalmazása, amely arra biztatja a jogalkotókat, hogy minél általánosabban határozzák meg a jogszabály hatókörét, különös tekintettel a talán még nem is létező dokumentumtípusokra. A változtatás, korszerűsítés sürgetése annak a következménye, hogy a kötelesspéldány-rendeletek egy része csak a nyomtatott dokumentumokra vonatkozik. Azzal mindenki egyetért, hogy a nemzeti bibliográfia alapja a kötelesspéldány-szolgáltatás, és a nemzeti bibliográfiának a teljes nemzeti kiadványtermés regisztrálása a feladata. Az is tény azonban, hogy a nyomtatott dokumentumok ma már ennek csak egy részét képezik. Egyre nagyobb számban keletkeznek nem nyomtatott formában kiadott dokumentumok, amelyek bibliográfiai számbavételének megbízhatóbb alapja, ha kötelesspéldányként gyűjteménybe kerülnek.

⁴⁷ Bell, Barbara: A new frame of reference: national bibliographies in Southern Africa and the ICNBS Recommendations. – Alexandria, 2000. 3. 169. p.

⁴⁸ International Conference on National Bibliographic Services

⁴⁹ A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására. Koppenhága, 1998. november 25-27. – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 888. p.

4.2. A jogszabályok újrafogalmazásának szükségessége

A kérdés fontosságát jelzi, hogy a koppenhágai ajánlások megfogalmazása után három évvel az IFLA az UNESCO közreműködésével megjelentette tanulmányát „*Irányelvek a kötelespéldány-jogalkotáshoz*”⁵⁰ címmel. A tanulmány Jean Lunn 1981-ben kiadott dokumentumán alapul, amelyet az Ottavai Egyetem Jogi Könyvtárának igazgatója, Jules Larivière dolgozott át a kor követelményeinek megfelelően. Az irányelvek újragondolását több tényező is indokolta. Először is, az eltelt több, mint húsz év alatt sok országban új kötelespéldány-jogszabályok születtek, ezért újra át kell tekinteni ezeket, nem is beszélve a publikációk új formáiról – különös tekintettel az elektronikus dokumentumokra –, amelyekkel hangsúlyosabban kell foglalkozni. Az elektronikus dokumentumok egyre nagyobb méretű elterjedését figyelembe véve újra meg kellett vizsgálni a kötelespéldány-jogalkotást abból a szempontból, hogyan tarthatóak fenn a rendszer eredeti jellegzetességei. Az irányelvek megalkotásának az a fő célja, hogy segítséget nyújtson az új jogszabályok létrehozásához vagy a létező szabályozás módosításához. Mivel a kötelespéldány-szolgáltatás jogi szabályozását a már meglévő, egymástól eltérő jogszabályok miatt nem lehet egyetlen közös modellre alapozni, az irányelvek minimális kívánalmakat fogalmaznak meg, amelyeket az alkalmazóknak saját jogrendszerükhöz kell igazítaniuk.

2000-ben az IFLA Bibliográfiai Szekciójának megbízásából Unni Knutsen egy felmérést végzett, amelyben – többek között – megvizsgálta a különböző országok helyzetét a kötelespéldány-jogszabályok szempontjából is.⁵¹ A felmérés fő hipotézise az volt, hogy több bibliográfiai ügynökség már megkezdte az elektronikus dokumentumok felvételét a nemzeti bibliográfiába. Emellett feltételezte, hogy sok országban úgy változott a kötelespéldány-szolgáltatás jogi szabályozása, hogy az kiterjed a nem hagyományos kiadványokra, speciálisan az elektronikus dokumentumokra, és hogy a nemzeti bibliográfiák követik a változásokat. A felmérés módszertanilag alkalmazkodott egy 1996-ban lefolytatott vizsgálathoz,⁵² ezáltal alkalom nyílt a négy év alatt bekövetkezett változások rögzítésére. Összesen 138 kérdőívet küldtek ki a Nemzeti Könyvtárak Igazgatóinak Konferenciája (CDNL)⁵³ tagjai számára, amelyre végül 52 nemzeti könyvtár válaszolt. Ez összességében 38%-os válaszadást jelentett. Az 52 beérkezett válasz alapján csak két országban (Svájc és Kazahsztán) nem volt 2000-ben kötelespéldány-törvény.

Az ügynökségeket megkérték: jelezzék, hogy a bibliográfiai szempontból számba vett anyagok mindegyike szerepel-e a kötelespéldány-szolgáltatásban. Bár néhány ügynökség nem válaszolt erre a kérdésre, az eredmény mégis érdekesnek bizonyult. A jelenlegi jogi szabályozásban világosan kimutatható a szöveges anyagok beszolgáltatási kötelezettségének túlsúlya. Tíznel több ügynökség jelezte, hogy nem részei a kötelespéldány-szolgáltatásnak a hangfelvételek, mozi-filmek és videofelvételek, grafikus anyagok, számítógépes fájlok és szoftverek, mikroformátumok, e-könyvek, e-folyóiratok és egyéb elektronikus dokumentumok. A bibliográfiai számbavétel alá nem eső anyagok listája tartalmaz még néhány egyéb nyomtatott dokumentumtípust is,

⁵⁰ Larivière, Jules: Guidelines for legal deposit legislation. A revised, enlarged and updated edition of the 1981 publication by Dr. Jean Lunn. IFLA Committee on Cataloguing, UNESCO 2000. – <http://www.ifla.org/VII/s1/gnl/legaldep1.htm>

⁵¹ Knutsen, Unni: Changes in national bibliographies, 1996-2000. – Alexandria, 2002. 1 3-11. p., és az IFLA honlapján: <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/143-199e.pdf>

⁵² Holley, Robert P.: Results of a „Survey on bibliographic control and national bibliography” – Int. Cat. Bibl. Control, 1998. 1. 3-7. p.

⁵³ Conference of Directors of National Libraries

például: hivatalos kormánykiadványok, nemzetközi kormányzati dokumentumok, folyóiratcikkek és zenei dokumentumok. Bár ezt az információt nem kérték, néhány ügynökség azt is jelentette, hogy bizonyos kiadványok bibliográfiai számbavételéért más intézmények felelősek. Több ország válaszolta azt, hogy a mozifilmek a nemzeti film- és hangarchívumok felelősségi körébe tartoznak. Néhányan azt jelezték, hogy a parlamenti könyvtár vagy egy hasonló intézmény végzi a kormányzati kiadványok bibliográfiai számbavételét.

A koppenhágai ajánlásoknak megfelelően sok országban van előkészületben vagy folyamatban a kötelesempéldány-szolgáltatás jogi szabályozásának megváltoztatása. Adrienne Muir és J. Eric Davies 2000-ben megjelent tanulmányában felmérte néhány ország kötelesempéldány-törvényeinek helyzetét.⁵⁴ Bár a vizsgálat nem terjedhetett ki a világ valamennyi országára, világosan kiolvashatók a trendek a jogszabályok változtatásának igényéről. Az 55 megkérdezett ország közül 13 tervezte a hatályos jogszabály megváltoztatását, és 22-ben foglalkoztak valamilyen módon az elektronikus dokumentumokkal, igaz, hogy többnyire csak a fizikai hordozón megjelent anyagokkal.

A nemzeti bibliográfiai ügynökségek számára ma a legfontosabb feladat az elektronikus dokumentumok bevonása a kötelesempéldány-szolgáltatás körébe. Ahol ez még nem történt meg, a jövő szabályozásnak magában kell foglalni olyan speciális szöveges és nem hagyományos dokumentumokat (non-book materials), amelyeket a jelenlegi jogszabályok nem tartalmaznak: pl. CD-ROM-ok, hangfelvételek, videók, disszertációk és konferencia-anyagok.

4.3. Kötelesempéldány-szolgáltatás és az elektronikus dokumentumok

Az elektronikus dokumentumok beszolgáltatására vonatkozó jogi szabályozáshoz nélkülözhetetlen a feldolgozandó dokumentumok körének meghatározása. Az IFLA ajánlásai újra hangsúlyozzák a definíció átfogó jellegének fontosságát, példaként a dél-afrikai megoldást javasolják. Dél-Afrikában 1997-ben fogadták el az új kötelesempéldány-törvényt, amely minden média-típust magában foglal. A törvény nem kiadványtípusok listáját sorolja fel, hanem helyette általános definíciókat fogalmaz meg a „dokumentum”, a „médium” és a „kiadás” fogalmakra. A meghatározás szerint *„bármely objektum, amely szöveges, grafikus, vizuális, hangzó vagy érthető formában információt tárol vagy közvetít valamilyen médiumon, valamint egy dokumentumnak bármely verziója vagy kiadása, amely az előzőek tartalmától, érthetőségétől vagy fizikai megjelenítésétől jelentős mértékben eltér, önálló dokumentumnak tekintendő; a médium magában foglalja mindazokat az eszközöket, amelyeket információk tárolására és közvetítésére használnak, következésképpen olvasásra, meghallgatásra vagy megtekintésre szánnak.”*⁵⁵

⁵⁴ Muir, Adrienne – Davies, Eric: Legal deposit of digital material in UK. Recent developments and the international context. – Alexandria, 2000. 3. 151-165. p.

⁵⁵ „any object which is intended to store or convey information in textual, graphic, visual, auditory or other intelligible format through any medium, and any version or edition of a document which is significantly different from that document in respect of its information content, intelligibility or physical presentation, is considered to be a separate document, a medium means any means of recording or transmitting information intended for subsequent reading, listening or viewing” - South Africa. Legal deposit act. 1997. 1. p. Idézi még: Lor, Peter – Geustyn, Melanie: Expanding bibliographical control and accessibility of non-print media. – Quarterly Bulletin of National Library of South Africa, 2003. 3. 102. p.

Berke Barnabásné definíciója szerint az „*elektronikus dokumentum: számítógéppel kezelhető, digitálisan kódolt dokumentum, amely vagy valamely fizikai hordozón jelenik meg, és használatához számítógéphez illesztett vagy annak részét képező periféria (pl. CD-ROM lejátszó, lemezmeghajtó) szükséges, vagy hálózati úton érhető el (pl. távoli hozzáférésű adatbázis, elektronikus hirdetőtábla, elektronikus időszaki kiadvány, webterület).*”⁵⁶

Más szempontból a következő típusok különíthetők el:

- nyomtatott kiadványok (folyóiratok, könyvek, aprónyomtatványok stb.) elektronikus változata;
- interaktív adatbázisok, amelyek pl. bibliográfiákat, statisztikákat, helyre vonatkozó adatokat, képeket és szöveges adatokat tartalmaznak;
- interaktív multimédia, mint pl. a játékok;
- szoftverek és szakértői rendszerek;
- új publikációs formák, mint pl. elektronikus hírlevelek, levelezőlisták, elektronikus elő-kiadványok, amelyek a hálózaton keresztül érhetők el.

Ezek a típusok megjeleníthetők egyéni fizikai formában (diszk, CD-ROM), esetleg más offline módon, vagy online szerveren, vagy pedig közvetlenül számítógépes rendszeren keresztül. Megjelenhetnek csak elektronikus formában, vagy párhuzamosan elektronikus és nyomtatott módon. Léteznek retrospektív publikációk, amelyeket elektronikus formára konvertálnak a tartalom megőrzése érdekében.⁵⁷

A Nemzeti Könyvtárak Igazgatóinak Konferenciája (CDNL) már 1994-ben létrehozott egy bizottságot az elektronikus dokumentumok kötelespéldány-szolgáltatási lehetőségeinek vizsgálatára.⁵⁸ A CDNL az UNESCO kérésére az 1996-os pekingi találkozó után közreadott egy, az elektronikus dokumentumok kötelespéldány-szolgáltatásáról szóló tanulmányt,⁵⁹ ami – többek között – az ICNBS ajánlások alapjául szolgált. A tanulmány irányelveket határoz meg a nemzeti könyvtárak számára arról, milyen előterjesztést fogalmazzanak meg az elektronikus dokumentumok kötelespéldány-szolgáltatásának jogi előkészítésére, valamint hogyan fogadják és kezeljék ezeket a dokumentumokat.

A CDNL előrelátó és előre gondolkodó volt az elektronikus dokumentumok begyűjtésének, nyilvántartásának és szolgáltatásának szabályozásával kapcsolatban, hiszen 1994-ben még kevés ország foglalkozott komolyan ezzel a kérdéssel. Már akkor is várható volt azonban, hogy az elektronikus dokumentumok száma egyre gyorsabb ütemben nő, ezért szükségesnek tartották a felkészítést a jövőre, hiszen a kötelespéldány-szolgáltatás két fő célja: a nemzeti kiadványtermés átfogó gyűjteményének megteremtése és a hiteles nemzeti bibliográfiai rekordok létrehozása a nemzeti könyvtárakat közelről érinti, és döntően befolyásolja jövőbeli tevékenységüket.

⁵⁶ Berke Barnabásné: Az elektronikus dokumentumok és könyvtári használatuk. Helyzetkép. - Könyvtári Figyelő, 2001. 2. 275. p.

⁵⁷ The legal deposit of electronic publications.
<http://www.unesco.org/webworld/memory/legaldep.htm>

⁵⁸ . Working Group of the Conference of Directors of National Libraries (CDNL). Chaired by Brian Lang Chief Executive the British Library

⁵⁹ The legal deposit... <http://www.unesco.org/webworld/memory/legaldep.htm>

A tanulmány azokat a fő területeket foglalja össze, amelyek közül jó néhány még ma is megoldatlan problémát jelent; a közös munka alkalmat adott arra, hogy az elektronikus dokumentumokkal kapcsolatos kérdéseket a témával már foglalkozó országok szakemberei rendszerezzék, és a nemzeti könyvtárak számára ajánlások formájában közzétegyék. Mivel korábban ezzel a témával nem foglalkoztak nemzetközi szinten, a bizottság munkamódszere az volt, hogy az egyes országok egyedi gyakorlatából próbálták meg általános következtetéseket levonni.

A tanulmány tartalma több év távlatából visszatekintve sem avult el, ma is használható. A felvetett problémák arra kell, hogy ösztönözzék a nemzeti könyvtárakat, hogy foglalkozzanak az elektronikus dokumentumok begyűjtésének, feldolgozásának és tárolásának (megőrzésének) kérdéseivel. A CDNL-tanulmány tartalmazza azt a javaslatot is, amelyet azután a koppenhágai ajánlásokban felfedezhetünk: a kötelezpéldány-jogszabályoknak olyan átfogó szövegezésűnek kell lenniük, hogy a jogalkalmazók a lehető legtágabban értelmezhessék a dokumentumok körét, amelyre a jogszabály vonatkozik. Ez a megállapítás akkor helyes, ha a törvényt keretnek tekintjük, hiszen az általános megfogalmazás megóvja az egyes országokat attól, hogy minden újabb dokumentumtípus felbukkanásával jogszabályt kelljen módosítani. Ugyanakkor nagy terhet ró az alkalmazókra, mert saját érdekükben kénytelenek pontosan meghatározni a dokumentumtípusok körét, amely több esetben vitákat és bizonytalanságot okoz a jogalkalmazás vonatkozásában.

A munkacsoport azt tanácsolja, hogy inkább a bennfoglalás irányába kell lépni, mint a kirekesztés felé, még ha bizonytalan is, mit utaljanak a szabályozás hatálya alá. Nem kell különbséget tenni az online és off-line dokumentumok között, és azt javasolják, hogy mindkét formát foglalják a jogi szabályozásba azok az országok, ahol valószínűsíthető az online publikációk számának ugrásszerű növekedése. A tárolóhelytől, technikai feltételektől függően azután annak a meghatározása, hogy mely típusok kerüljenek a nemzeti gyűjteménybe.⁶⁰

Nézzük meg, hogy a különböző országok nemzeti könyvtárainak milyen típusú elektronikus dokumentumokkal kell számolniuk a jogi szabályozás alapján. Norvégiában és az USA-ban a kötelezpéldány-szolgáltatás minden fizikai hordozón megjelenő elektronikus dokumentumtípust felölel. Ausztráliában csak a nyomtatott dokumentumokra terjed ki, de tervezik megváltoztatását (egyelőre csak önkéntes elektronikus dokumentum szolgáltatás létezik). Kanadában minden típust lefed a jogszabály, a dán javaslatban a nyomtatott, mikroformátumú, hang- és videofelvételeket, sugárzott adásokat, multimédia kiadványokat, statikus és dinamikus elektronikus publikációkat egyaránt bevonják a kötelezpéldány-szolgáltatásba.

Néhány országban az online kiadványokat kizárják a kötelezpéldány-rendelkezések hatálya alól. Az 1993-as svéd kötelezpéldány-törvény az off-line elektronikus dokumentumokat és egyéb meghatározott, nem nyomtatott anyagokat tartalmazza, mint pl. a mikroformátumúakat. Nem szerepel benne az online dokumentumok köre. Egy 1995-ös parlamenti rendelet ajánlja, hogy ne csak az online adatbázisok, hanem a szoftverek (mint pl. operációs rendszerek, szövegszerkesztők és szövegfeldolgozó rendszerek) se kerüljenek a kötelezpéldány-szolgáltatás hatálya alá. Franciaországban (1992) csak az off-line dokumentumokra vonatkozik a törvény (az online-okat kizárja), bár speciális szabályokat fektet le az adatbázisok, szoftverek és szakértői rendszerek szolgáltatására vonatkozóan. Egy készülő, 2004-ben a francia parlament elé kerülő javaslat viszont jelentősen változtat ezen a helyzeten: a webhelyekkel foglalkozó törvényjavaslat szerint immár figyelembe kell venni a „jeleket, jelzéseket,

⁶⁰ The legal deposit... <http://www.unesco.org/webworld/memory/legaldep.htm> 12. p.

írásműveket, képeket, hangokat és mindenfajta, az online közlés tárgyát képező üzenetet” mint önálló kategóriát is.⁶¹

A Library of Congress CD-ROM-okat fogad, de az online publikációk beszolgáltatásának nincs meg a jogszabályi háttere. Németországban a jogszabály magában foglalja az off-line publikációkat, de az online forrásokat kizárja.

Több országban a nem nyomtatott dokumentumok kötelezpéldány-szabályozása erősen selektív (pl. Olaszország, Spanyolország).

Kelet-Közép-Európában a gyakorlat szintén meglehetősen változó. Szlovákiában és Szlovéniában a nyomtatott anyagok elektronikus verzióinak kötelezpéldány-szolgáltatását szeretnék kiterjeszteni minden elektronikus formátumú dokumentumtípusra. Lettorszáiban a fizikai hordozón megjelent elektronikus dokumentumok kerültek a beszolgáltatási körbe, a Cseh Köztársaságban szintén ezt a gyakorlatot követik. Litvániában, Lengyelországban, Oroszországban az „elektronikus dokumentum” fogalom szerepel a jogszabályokban minden szűkítés nélkül. Ugyanakkor Romániában a szabályozás csak a nyomtatott anyagokra, Bulgáriában a nyomtatott és az audiovizuális publikációkra vonatkozik, de mindkét országban előkészületeket tettek a jogszabályok módosítására.⁶²

4.4. Az Egyesült Királyság példája

Tanulságos egy fejlett, az elektronikus dokumentum-előállításban élen járó ország útját végigkövetni a kötelezpéldány-szolgáltatás jogi szabályozásának változtatása érdekében. Az eset tanulmányozása során lépésről lépésre haladhatunk egy másik ország gyakorlatának megismerésében, amelynek fő tanulságai mindenki számára érvényesek, még ha más országokban a helyi körülmények esetleg egyéb megoldásokhoz vezetnek is. A brit példa arra is alkalmat ad, hogy hazai gyakorlatunkat összevethessük vele, okuljunk tapasztalataiból.

Az Egyesült Királyságban a kötelezpéldány-szolgáltatás jogi alapjául az 1911-ben elfogadott szerzői jogi törvény szolgált, amely magában foglalta a könyvek kötelező beszolgáltatását. A törvény arra kötelezte a kiadókat, hogy az országban publikált könyveket a megjelenéstől számított egy hónapon belül szolgáltatassák be a British Library-nek és még öt kijelölt nagykönyvtárnak.

4.4.1. Az új jogszabály előkészítő szakasza

A British Library 1996-ban nyújtott be előterjesztést a minisztériumhoz a kötelezpéldány-törvény módosítására, kiterjesztésére a nem nyomtatott anyagokra is. A javaslatot támogatta a többi kötelezpéldányt fogadó könyvtár, valamint a Brit Filmintézet is (a British Library-n kívül az öt fogadó könyvtár a National Library of Scotland; National Library of Wales; University Library, Cambridge; Bodleian Library, Oxford; Trinity College Library, Dublin).

A minisztérium egy évvel később reagált az előterjesztésre, megerősítve elkötelezettségét a publikált dokumentumok nemzeti gyűjteményének fenntartására. Ennek megalapozására új jogszabályra lenne szükség, amelynek ki kell terjednie mind a fizikai formában létező, mind az online elektronikus publikációkra. Az álláspontok megoszlottak abban a kérdésben, hogy

⁶¹ Beaudiquez, Marcelle: The perpetuation of national bibliographies in the new virtual information environment – IFLA Journal, 2004. 1. 24-30. p.

⁶² Muir, Adrienne – Davies, Eric: i. m. 158-159. p.

az online publikációk bekerüljenek-e a jövőben a jogszabály keretei közé. Azt is felvetették, hogy a dokumentumokat fogadó könyvtárnak kell-e törvényi felhatalmazást adni a kiadványok megőrzési célú archiválásához és a hozzáférés megoldásához. Fontos szempont volt, hogy a változtatásoknak nem szabad a kiadók túlterheléséhez vezetni. A minisztérium összegyűjtötte a hozzászólásokat, amelyek többsége támogatta a kötelezpéldány-szolgáltatás új rendszerének bevezetését.

4.4.2. Tárgyalási szakasz: kompromisszum a kiadókkal

Nem meglepő, hogy a kiadók ellenezték a javaslatot, minthogy aggódtak a kieső bevételért. A kiadók egyetlen tárolóhely létesítését preferálták: azt javasolták, hogy a digitális dokumentum egy példánya legyen a kijelölt tárolóraktárban elhelyezve; a CD-ROM-okból egyetlen példány, esetleg egy másolat kerüljön beszolgáltatásra. A könyvtárak álláspontja szerint ez – főként biztonsági szempontból – aggályos: bármilyen technikai probléma komoly veszélyt jelentene, ha egy fizikai tárolóhelyen egyetlen példány megőrzése lenne csak biztosított. A Kiadói Szövetség nem tartotta elfogadhatónak azt sem, hogy a kötelezpéldányt tároló raktárak szabad hozzáférést engedjenek minden online publikációhoz. Kijelentették, hogy néhány esetben szigorú korlátozásokra van szükség, mert az adatbázisok előállítása igen költséges. Ezért azt javasolták, hogy az egyetlen tárolókönyvtárnak képesnek kell lennie a különböző adatbázisokról „pillanatkép” (snapshot) előállítására éves gyakorisággal (ez a webes szolgáltatások állapotát rögzítené egy adott időpillanatban).

Az előterjesztéshez hozzászólók többsége nyilvánvalónak tartotta, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatásnak ki kell terjednie az elektronikus dokumentumokra is, de felhívták a figyelmet arra, hogy alapvető nehézségekkel kell szembenézni. Különösen a dinamikus webhelyek beszolgáltatása okoz majd problémát: egyszerűen lehetetlen minden frissített verzióról külön-külön másolatot készíteni.

Egyetértés volt a könyvtárak és a kiadók között abban a kérdésben, hogy megőrzési céllal legyen másolható a dokumentum, de a további másolatok készítése ellen tiltakoztak az előállítók. Azt mondták, hogy az új formátumú másolat készítése megváltoztathatja az eredeti produktumukat. Ez az álláspont ellentétben áll a tárolóhelyek érdekeivel, amelyek a hosszú távú hozzáférés érdekében távlati megőrzési stratégiát dolgoznak ki. Ez időszakonként szükségessé teszi az új formák használatát (pl. konverziót egy elavult formátumról egy korszerűbbre). Sok kiadó gondolta azt, hogy a kereskedelmi céllal készült anyagok beszolgáltatását a megjelenéshez képest késleltetni kell. Ezt a könyvtárak nem így látják: kompromisszumos megoldás lehet a gyors beszolgáltatás kombinálása az embargóval. Ez azt jelenti, hogy az előállítók rögtön beszolgáltatják a tárolókönyvtárnak az adatbázisaikat, a könyvtár viszont csak egy meghatározott idő után szolgáltathatja azokat, így nem sérülnek a kereskedelmi érdekek.

A konzultációk lezárulta után a kormány munkabizottságot alapított a kötelezpéldány-törvény kidolgozására. A munkabizottságban a kötelezpéldányokat fogadó könyvtárak mellett részt vettek a kiadók szervezetei is. 1998-ban jelentésben összegezték a legfontosabb megállapításokat.⁶³ Arra a következtetésre jutottak, hogy hosszú távon csak a törvényen alapuló kötelezpéldány-szolgáltatás biztosíthatja a publikált dokumentumok teljes nemzeti gyűjteményének létrehozását. A jelentés kijelölte a kötelezpéldány-rendszer általános alapelveit különböző médiumokra vonatkozóan, és meghatározta, hogy ezek hogyan alkalmazhatók az olyan speciális médiumok esetében, mint amilyenek a mikroformátumok, a filmek és

⁶³ Working Party on legal deposit. Report. 1998. – <http://www.bl.uk/about/policies/workreplegdep.html>

az elektronikus publikációk. Azt ajánlotta, hogy az archívum egy megosztott tárolóhely legyen, amelynek magában kell foglalnia a hat jelenlegi kötelesspéldány-megőrző könyvtárat és a Brit Filmintézetet, de más tárolóhelyek létesítését sem zárta ki.

4.4.3. Az önkéntes beszoigáztatási kódex

Ugyanezt a bizottságot kérték fel, hogy az új jogszabály megjelenéséig dolgozzon ki egy szabályzatot a nem nyomtatott anyagok kötelesspéldányainak önkéntes beszoigáztatására.⁶⁴ A kódexben meghatározták az elektronikus dokumentumok megjelenési helyét, a dokumentumtípusokat, a hordozóeszközöket, a különböző formátumokat, és foglalkoztak azokkal a kiadványokkal is, amelyek többféle hordozón jelennek meg. Több pontban részletezik a kötelesspéldány-szoigáztatásból kizárt formákat és a szoigáztatandó példányok számát. A kiadók minden újonnan megjelent mikroformátumú és off-line kiadványból minimum egy példányt beszoigáztatnak a British Library-nek, amelyekről az listát küld a többi könyvtárnak. Ezek további példányokat igényelhetnek a lista alapján a szerzői jogi ügynökségtől. A dokumentum kimerítően foglalkozik a hozzáférési lehetőségekkel és a korlátozásokkal (kinyomtatás, letöltés stb.) A szabályzat az off-line publikációkra (pl. CD-ROM, DVD) koncentrál, de néhány ajánlás foglalkozik az ún. statikus online publikációkkal is. A dinamikus adatbázisokat teljes mértékben kizárták a kötelesspéldányok köréből. Az elektronikus dokumentumok önkéntes beszoigáztatása az off-line dokumentumok közül elsősorban a szöveges dokumentumokat foglalja magában, illetve azokat, amelyek inkább információs célokat szolgálnak, mint a szórakozást. Annak ellenére, hogy az online dokumentumok nem esnek a megállapodás keretébe, a szabályzat a kiadókat arra ösztönzi, hogy vegyenek részt az online dokumentumok raktározásának és archiválásának kísérleti programjaiban.⁶⁵ A kódex nem foglalkozik a korábban már a kötelesspéldány-jogszabály hatálya alá eső körrel (film, hang, digitális térképgyűjtemények).

4.4.4. A törvény megvalósulása

Az 1996-ban elkezdődött folyamat végül 2003. október 30-án zárult le, amikor a törvénytervezetet a parlament elfogadta. Az új kötelesspéldány-törvény⁶⁶ 2004. január 1-jén lépett hatályba.

Tartalma megfelel az előkészítő munkálatok során a kiadók és a könyvtárak között kötött kompromisszumoknak, valamint az önkéntes kötelesspéldány-kódexben rögzített – már ismertetett – alapelveknek. A British Library folyamatosan figyelemmel kíséri a korábbi szabályozás alá nem eső anyagok beérkezését, beleértve a fizikai hordozón megjelenő elektronikus anyagokat és az online elektronikus dokumentumokat is. A nyomtatott anyagok beszoigáztatása a korábbi gyakorlatnak megfelelően folytatódik. Ideiglenes intézkedésként a fizikai hordozón létező elektronikus publikációk raktározása az önkéntes kötelesspéldány-szoigáztatási szabályzat alapján folytatódik. A British Library ezenközben ösztönzi az online vagy tisztán elektronikus példányok (pure electronic items) beszoigáztatását, amelyet újonnan

⁶⁴ Working Party on legal deposit. Code of practice for the voluntary deposit of non-print publications – <http://www.bl.uk/about/policies/codeprac.html>

⁶⁵ Burden, Christina – Reid Andrea – Sweeney, John – Bennett, Richard – Braid, Andrew – Vickery, Jim: E-journals at the British Library: from selection to access – Information Services and Use, 2001. 117-121. p.

⁶⁶ Legal Deposit Libraries Act 2003. 2003. Chapter 28. – <http://www.legislation.hmso.gov.uk/acts/acts2003/20030028.htm>

kialakított elektronikus raktározási rendszere (Digital Object Management Programme) segítségével tud kezelni. Hogy a 2000-ben életbe lépett önkéntes kötelezpéldány-szolgáltatási kódex milyen eredményesen működött, jelzi, hogy négy év alatt kb. 100 000 elektronikus dokumentum érkezett a nemzeti könyvtárba.⁶⁷

4.4.5. Tanulságok a brit példa alapján

Az Egyesült Királyság példája számos tanulsággal szolgál a magyar könyvtári gyakorlat számára is. Az első figyelemre méltó mozzanat a jogszabályalkotás folyamata. Ha végigkövetjük az előkészítés stádiumait, látható, hogy a nyolc év alatt az előkészítő tárgyalások valamennyi érdekelt bevonásával történtek, és figyelembe vették a kiadók speciális érdekeit is. Ez csak sorozatos kompromisszumok árán történhetett, hiszen két gyökeresen eltérő filozófiát kellett összeegyeztetni. A kiadók a publikációk előállításában, értékesítésében és jogi védelmében érdekeltek, a megőrzési szempontok számukra kevésbé fontosak. Ezzel szemben áll a könyvtárak törekvése, amely elsősorban a megőrzésre és szolgáltatásra koncentrál. Nem véletlen, hogy hosszú és kemény tárgyalások sorozata előzte meg a törvény életbe lépését.

A következő tanulság a kötelezpéldány-rendelkezések szoros összefüggése a szerzői jogi szabályozással. Nem véletlen, hogy több ország gyakorlatában közös jogszabályban rendelkeznek a két kérdéstről (pl. USA, Ausztrália, Írország, Mexikó, Új Zéland, korábban az Egyesült Királyság), hiszen a megőrzés elsősorban azért történik, hogy a dokumentumokat a gyűjtemények szolgáltatni is tudják. Ez csak a szerzői jogi szabályok teljes körű figyelembe vételével történhet. Az előkészítés során ez a kérdés is megosztotta a kiadókat és a könyvtárakat.

A világ különböző országaiban létező kötelezpéldány-jogszabályok áttekintésekor látható volt, hogy több országban rendelkeztek az elektronikus dokumentumok besolgáltatásáról egy (vagy több) tárolóhelyre. Ezek a jogszabályok többnyire a 90-es évek második felében keletkeztek, az elektronikus dokumentumokkal kapcsolatos nemzetközi felmérések és vizsgálatok éppen csak megkezdődtek ekkor, viszont az angliai tapasztalatok azt mutatják, hogy nyolc év sem volt elegendő minden részletkérdés tisztázására. Szükségesnek látszik tehát a már létező jogszabályok tartalmának konkretizálása, ami az általános rendelkezések gyakorlati megvalósítását egyértelművé teszi. Ebben nagy segítséget jelenthet az angliai tapasztalatok felhasználása.

Rendkívül fontosnak tartom az elektronikus dokumentumok önkéntes besolgáltatási rendszerének bevezetését. Az Egyesült Királyság példája mutatja, milyen óriási mennyiségű elektronikus dokumentum keletkezik viszonylag rövid időn belül is. Ha ezek besolgáltatásával megvárták volna a törvény hatályba lépését, láthattuk, hogy százazres nagyságrendű késést szenvedett volna a nemzeti kiadványtermés begyűjtése és regisztrálása. A mennyiségi „kár” kiküszöbölése mellett azért is jelentős az önkéntes besolgáltatás rendszere, mert a kiadók és tárolóhelyek a gyakorlatban szembesültek az elektronikus dokumentumok kezelésével kapcsolatos problémákkal. Az elektronikus dokumentumok megjelenésének ilyen óriási mértékű növekedése teljesen új jelenség, megőrzésük biztosítása minden gyakorlati tapasztalatot nélkülöz. Ha áttekintjük a szakirodalmat, láthatjuk, hogy elvi síkon nem lehet ezt a problémát megoldani: gyakorlat híján és a technológiai lehetőségek korlátai miatt a kérdéstről írt tanulmányok nem léphetnek túl a megoldandó kérdések felvetésén. Ezért ezek az írások tele vannak kérdő mondatokkal. Az önkéntes besolgáltatás intézménye a tapasztalatok

⁶⁷ <http://www.bl.uk/about/policies/legaldeposit.htm>

alapján ezeket a kérdőjeleket csökkentheti: konkrét megoldásokat alkalmaz, amelyekből mindenki okulhat, tisztul a kép. Az önkéntes kötelezpéldány-kódex létrejötte azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a fentebb említett kiadói fenntartások ellenére létrejött a konszenzus a kiadói és gyűjteményi szféra között. Kötelező jogszabály nélkül feltehetően szilárdabb partneri viszony alakulhatott ki a felek között, és elkezdett működni a rendszer.

4.5. Kötelezpéldány-szabályozás Magyarországon

A kötelezpéldány törvényi újraszabályozásának kérdése Magyarországon az 1989-es rendszerváltás után hamarosan napirendre került. Ennek oka kettős volt: az állami könyvkiadás piaci átalakulása következtében a kiadók sokallták a kötelezően beszolgáltatandó 16 példányt. A könyvtárak pedig a nyomdatermékek beszolgáltatásának elmaradását szigorúan szankcionálták volna, hiszen a jogszabály betartása biztosíthatja csak a nemzeti dokumentumtermés teljes körének archiválását és nemzeti bibliográfiai feldolgozását. A kilencvenes évek elején-közepén egyre élénkebb vita alakult ki a kötelezpéldány-szabályozás megváltoztatásának szükségességéről. Berke Barnabásné 1995-ben így foglalta össze a nemzeti könyvtár és természetesen a nemzeti bibliográfia szempontjából fontos problémákat: *„Hatályban van még ugyan a kötelezpéldányok beszolgáltatását előíró minisztertanácsi rendelet, de betartását a rendszerváltozást követően teljesen magánkézbe került könyvkiadás jó része nem érzi magára nézve kötelezőnek, sőt, sérelmesnek tartja. A beszolgáltatási fegyelem oly mértékben fellazult, hogy a kurrens nemzeti bibliográfiai számbavétel szempontjából teljességről beszélni bármely dokumentumtípus esetében is illúzió. Ha csak a hagyományos, nyomtatásban megjelent könyveket nézzük, tudomásul kell vennünk, hogy az elmúlt 2-3 évben nem küldtek köteles példányt évenként körülbelül 400-500 könyvből. A nemzeti könyvtár Kötelezpéldány Szolgálatára reklamálja ezeket az előállító nyomdánál, de sok esetben eredménytelenül. Szolgáljanak illusztrációként azok az adatok, amelyeket a Művelődési és Köznevelési Minisztérium rendelkezésére bocsátottunk, miszerint 1994. január 1-je és szeptember 30-a között 450 hiányzó könyv beküldését reklamáltuk, amelyekből akkor mindössze 63 volt eredményes. 1993-ban az ismert címek közül a be nem küldött könyvek száma 190 volt. Hány lehet az, amelyről nem is volt tudomásunk? Csak találgatni tudunk.”*⁶⁸

A nyomdák, illetve a kiadók „fegyelmetlensége” mellett hazánkban is problémát jelentett az egyre nagyobb számban megjelenő új típusú (elektronikus) dokumentumok begyűjtésének és regisztrálásának kérdése, amelyre az akkori jogi szabályozás⁶⁹ nem tért ki.

A törvényi szabályozás elégtelensége miatt a könyvtári rendszernek magának kellett megoldani a speciális témájú dokumentumok begyűjtését: így a munkamegosztás jegyében a Szabványügyi Testület gyűjtötte és vette számba a szabványokat, a Találmányi Hivatal a szabadalmi dokumentumokat, míg az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum az alsó- és középfokú oktatási anyagokat, így tehermentesítve a nemzeti könyvtárat.

A magyar könyvtárügy hozzáállását a kötelezpéldányok beszolgáltatásához a kilencvenes évek elejétől elsősorban nem az új típusú dokumentumok gyűjteménybe és a nemzeti bibliográfiába való bevonása határozta meg, hanem egyrészt a hagyományos dokumentumok hiánytalan beérkezése iránti igény, másrészt viszont a dokumentumok ingyenes könyvtári

⁶⁸ Berke Barnabásné: A kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfiai rendszer mai problémái – Könyvtári Figyelő, 1995. 4. 586. p.

⁶⁹ A sajtótermékek köteles- és tiszteletpéldányairól szóló 17/1986. (VIII. 20.sz.) MM rendelet, a 26/1989. (IX. 1.) MM rendelet, valamint a 7/1991.(VII.25.) MKM rendelet.

állományba vételének megszűnése. Bevallva vagy nem, az eddigi 16 kötelezpéldány sok könyvtárt mentesített a magyar könyvek megvásárlásától, hiszen az OSZK-ba érkező példányokból a nemzeti könyvtár a kijelölt könyvtáraknak továbbosztott példányokat, illetve a fennmaradó példányokból sok egyéb gyűjtemény gyarapító könyvtárosai is válogathattak. A magas kötelezpéldány-szám arra is lehetőséget nyújtott az OSZK-nak, hogy szervezeten, és a dokumentumok viszonylag nagy mennyisége miatt gondoskodjon a határon túli magyar könyvtárak támogatásáról.

A beszolgáltatások elmaradása miatti áldatlan állapotok ellen a könyvtáros szakma egyre erőteljesebben tiltakozott. A szaksajtó keretein túllépve a vita a napilapokban is terítékre került⁷⁰ és sorra készültek a tervezetek az új jogszabály tartalmára vonatkozóan. Sonnevend Péter tervezetében a törvényi szintű szabályozás szükségességét, a kötelezpéldányok körének meghatározását, a szolgáltatásra kötelezettek csoportját, a példányok elosztásának kérdését és a kormányzati tennivalók számbavételét fogalmazta meg.⁷¹ Az Országos Széchényi Könyvtárban egy munkacsoport alakult a jogszabály előkészítésére, a tervezet 1995-ben jelent meg a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban.⁷²

Hosszas előkészítő egyeztetések után végül csak 1998-ban született meg a várva várt jogszabály: igaz, nem törvényi szinten.

A 60/1998-as kormányrendelet a sajtótermékek kötelezpéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról:

A rendelet⁷³ a felsorolja kötelezpéldány-szolgáltatás céljait, amely a megőrzést, a nemzeti bibliográfiai nyilvántartást, a dokumentumszolgáltatást, a statisztikai számbavételt és egyéb igazgatási feladatok ellátását foglalja magában. Kötelezpéldányt kell szolgáltatni a legalább 50 példányban sokszorosított, Magyarországon előállított vagy forgalomba hozott sajtótermékből (beleértve azok elektronikus változatát is), valamint példányszámtól függetlenül a filmből, video- és elektronikus dokumentumból. A több médiumon megjelenő dokumentumok valamennyi kiadási és előállítási változata beszolgáltatás-kötelessé vált. A korábbi rendelkezésekhez viszonyítva jelentősen csökkent a kötelezpéldányok száma, a sajtótermékekből hat példányt kell ingyenesen szolgáltatni az Országos Széchényi Könyvtárnak, valamint ezen felül a megyei könyvtáraknak, illetve a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárnak 1-1 példányt a helyi vonatkozású sajtótermékekből. Három példány beszolgáltatása kötelező pl. a nem nyomtatott dokumentumok közül a CD-ROM-okból, kompaktlemezekből (CD-k), mágneslemezekből, multimédia dokumentumokból, oktató videokazettákból és videolemezekből, valamint a tájékoztató videokazettákból és videolemezekből. Szintén új elem a jogszabályban,

⁷⁰ A teljesség igénye nélkül néhány cikket válogattam a napilapokból: Tóth Lajos: Nem kötelező a kötelezpéldány? [Riporter] Turcsányi Tibor - Népszabadság. 1991. febr.12. 10. p.; Sonnevend Péter: Éppen fordítva! - Népszabadság. 1991. márc.1. 8. p; Hanák Gábor: Lesz magyar mozgóképgyűjtemény! [Riporter] D[evich] M[árton] - Magyar Nemzet. 1992. dec.10. 10. p.; Bóday Pál Péter: "Kárpótlási törvényt" a könyvtáraknak is! - Magyar Hírlap. 1993. szept.13.; Fehér foltok a köteles példányok körül. A könyvtárosok új rendelkezések ügyében fordultak a művelődési tárcához - Hajdú-bihari napló. 1994. okt.19. 7.p. stb.

⁷¹ Sonnevend Péter: A tudományos célú köteles példányok szolgáltatását szabályozó törvény koncepciója – Könyvtári Figyelő, 1994. 2. 175-181. p.

⁷² Gajtkó Éva: A kötelezpéldány törvény tervezete + [Részletek a tervezetből] – Könyv, könyvtár, könyvtáros, 1994. máj. 3-8. p.

⁷³ A Kormány 60/1998. (III. 27.) Korm. rendelete a sajtótermékek kötelezpéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról – Magyar Közlöny, 1998. 26. 2775-2779. p.

hogy a videodokumentumból az OSZK mellett a Magyar Filmintézet is kap egy példányt, és a filmeket, filmplakátokat szintén ide kell beszo­l­gáltatni.

Nem kell kötele­spéldányokat szolgáltatni a sugárzott vagy vezetőkes továbbítású rádió- és televízióműsorokból, gazdálkodó szervezetek irattári jellegű dokumentumaiból, ügyke­ze­lési nyomtatványokból, tervdokumentációkból, munkatérképekből és. A Nemzeti Audiovizuális Archívummal (NAVA) kapcsolatos jogszabály⁷⁴ rögzíti a sugárzott dokumentumok beszo­l­gáltatásának és szolgáltatásának szabályait.

A rendelet részletesen szabályozza az OSZK-ba eljuttatott hat kötele­spéldány felhasználásának, illetve elosztásának rendjét. Eszerint a nemzeti könyvtár egy példányból előállítja a nemzeti bibliográfiát, majd ezt a példányt archiválja, egyet szolgáltatásba helyez, a további példányokból egyet elküld a Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának. Az Országgyűlési Könyvtár és a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat gyűjtőkörének megfelelően egy-egy példányban megkapja a kötele­spéldányokat a nemzeti könyvtártól. Két nagy vidéki egyetemi könyvtár: a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára és a Pécsi Tudományegyetem Könyvtára közösen kapnak egy példányt minden beérkezett sajtótermékből. Az egy példány – tartalomtól függő – elosztását a két intézmény között külön megállapodás rögzíti. Azokból a dokumentumokból, melyek nem tartoznak az Országgyűlési Könyvtár vagy a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat gyűjtőkörébe, a két könyvtár vagy bármelyike nem tart rá igényt, gyűjtőköruk szerint részesülnek az országos szak-, illetve állami egyetemi könyvtárak.⁷⁵

Az 1998-as magyar jogszabály többé-kevésbé megfelel az európai normáknak, hiszen céljaiban, valamint a benne foglalt dokumentumtípusok vonatkozásában is megfelel a nemzetközi elvárásoknak.

Ha felidézzük a korábban ismertetett 1996-os CDNL ajánlásokat, valamint a 2000-ben közzétett IFLA irányelveket az elektronikus dokumentumok kötele­spéldány-szolgáltatásával kapcsolatban, azt kell mondanunk, hogy a magyar jogszabályalkotók „megfogadták”, illetve „megelőlegezték” azt az ajánlást, hogy az elektronikus dokumentum fogalmát minél általánosabban, átfogó módon rögzítsék a rendeletben. A rendelet definíciója szerint „elektronikus dokumentum: a csak számítógéppel olvasható (mágneslemezen, CD-ROM-on vagy **egyéb digitális formában** [kiemelés tőlem] megjelenő) dokumentum, beleértve azt a szoftvert is, amely az elektronikus dokumentum része, illetve annak használatához szükséges”.⁷⁶ Mivel azonban az „egyéb digitális forma” kategória tartalmát nem pontosították, jelenleg a gyakorlatban a kötele­spéldányok szolgáltatása és feldolgozása néhány kivételtől eltekintve a fizikai hordozón megjelent elektronikus dokumentumokra korlátozódik.

Jóllehet elvileg a fogalomba beletartozik bármilyen, a weben megjelenő dokumentum, a három példányban beszo­l­gáltatandó típusok között ezeket a jogszabály nem említi. Ha nem is kerül a rendeletben megnevezésre a távoli hozzáférésű dokumentum, elvileg – mivel az „elektronikus dokumentum” fogalmába ez a típus is beletartozik – az előállítóknak

⁷⁴ 2004. évi CXXXVII. Törvény a Nemzeti Audiovizuális Archívumról. – Kulturális Közlöny, 2005. február 2. 113-118. p.

⁷⁵ Az OSZK honlapján 2003 januárjában jelentek meg azok a táblázatok, amelyek ETO szakrend szerint tüntetik fel, mely könyvtárak részesülnek még a hat példányban beérkezett könyvekből http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hun/helyi/koteles/koteles_index_hu.htm

⁷⁶ A Kormány 60/1998. (III. 27.) Korm. rendelete a sajtótermékek kötele­spéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról – Magyar Közlöny, 1998. 26. 2778. p.

(közreadóknak) ezekből is kellene kötelezpéldányt küldeni, az OSZK-nak pedig fogadni, regisztrálni és raktározni azokat. Ez azonban nem történik meg olyan formában és teljességgel, mint a fizikai hordozón megjelent dokumentumok esetében. A beszolgáltatás akadózásának több oka is van. A kiadók nyilvánvalóan nem szívesen adják ki kezükből kereskedelmi forgalomba kerülő online termékeiket, ugyanakkor a nemzeti könyvtár sincs még felkészülve ezek teljes körű fogadására, raktározására és hozzáférhetővé tételére – bár ezzel kapcsolatban már jelentős lépéseket tett szerver-kapacitásának bővítésére, és a raktározás technikai hátterének előkészítésére. Nem tisztázott, hogy ha kötelezpéldányként beszolgáltatják ezeket az online forrásokat, milyen formátumban tegyék, hogyan archiválja azokat a fogadó intézmény, és a beszolgáltatandó körbe tartoznak-e azok a források is, amelyek nyomtatásban egyáltalán nem jelentek meg.⁷⁷ A külföldi példák vizsgálata is azt mutatja, hogy a távoli elérésű (online) dokumentumok begyűjtése, regisztrálása és raktározása a világban ma teljeskörűen sehol nem megoldott, ugyanakkor nagy erőfeszítések történnek a kérdés rendezésére. A dokumentumok megőrzése érdekében rendkívül fontos a rendelet pontosítása az elektronikus dokumentumok beszolgáltatandó típusainak meghatározásával.

A rendelet – mint említettem – a sajtótermékek elektronikus változatainak beszolgáltatását is előírja. Egy 2001-ben keletkezett kimutatás szerint az OSZK állománya 1710 olyan kurrens nyomtatott periodikumot tartalmazott, amely weben is elérhető.⁷⁸ Ezek beszolgáltatása a fentebb említett nehézségek miatt nem rendszeres, feldolgozásukat és raktározásukat a később ismerttetendő, a Magyar Elektronikus Könyvtár keretei között létrehozott Elektronikus Periodika Adatbázis – EPA részben tudja csak megoldani.

Manapság Magyarországon alig, vagy talán egyáltalán nincs olyan nyomtatott dokumentum, amely nem számítógépen, szövegszerkesztő segítségével készül. Mivel a „kézirat” nem kerül nyilvánosságra, nem nevezhető a kiadvány elektronikus verziójának és ezért nem beszolgáltatás-köteles. Ennek ellenére – éppen a kötelezpéldány-rendelet bizonytalansága miatt – az OSZK fontosnak tartaná a kiadványok elektronikus kézíratainak begyűjtését, hogy így biztosítsa digitális raktározásukat, illetve a későbbi digitalizálás költségeinek megtakarítását. Ezért tárgyalásokat kezdeményezett a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületével az elektronikus kéziratok átadásáról, amely azonban szervezett formában még nem valósult meg.

⁷⁷ Berke Barnabásné: Helyismereti elektronikus gyűjtemények – az elektronikus dokumentumok kötelezpéldányainak megőrzése – Helyismeretei könyvtárosok IX. országos tanácskozása. Vác, 2002. július 17-19. Vác, 2003. 17. p.

⁷⁸ Az OSZK állományában lévő, web címet közlő kurrens nyomtatott periodikumok betűrendes jegyzéke. 1710 tétel. (Az IKB – Magyar Periodika Adatbázis alapján) OSZK Gyűjteményfejlesztési Főosztály és Nemzeti Bibliográfiai Központ. 2001. 237 p. (Kézirat)

4.6. Az Országos Széchényi Könyvtár gyakorlata a köteleespéldányok különböző típusainak bibliográfiai feldolgozására

Az OSZK a beérkezett két köteleespéldány alapján állítja elő a nemzeti bibliográfiát (MNB), illetve ellátja a nyilvános könyvtári szolgáltatással kapcsolatos feladatait.

Annak érdekében, hogy könyvtárak a megjelent sajtótermékekről minél gyorsabban értesüljenek, a Kötelesepéldány Szolgálat a beérkezett *könyvek* feldolgozását a nemzeti könyvtár AMICUS rendszerében végzi el. Ezáltal a beérkezett kiadványok egy-két héten belül hozzáférhetőek az online katalógusban, amelyben nem csak a kiadvány alapadatai találhatóak meg, hanem további elérhetőségi helyei is: ti. az, hogy mely könyvtárak részesültek még a kötelesepéldányokból.

A kötelesepéldányok dokumentumtípusonkénti szétválasztása után minden kiadvány regisztrálásra kerül. A könyvek feldolgozása a már említett módon, a beérkezett egyéb kiadványok (időszaki kiadvány, jegyzet, tankönyv, aprónyomtatvány, térkép, kotta, CD lemez, magnókazetta, CD-ROM, DVD stb.) nyilvántartásba vétele hagyományos úton történik. A gyorsabb és hatékonyabb visszakereshetőség érdekében folyamatban van a kötelesepéldányok számítógépes feldolgozásának kiterjesztése a nem könyv formájú dokumentumtípusokra is. Hogy a beérkezett kötelesepéldányokból mely típusok bibliográfiai rekordjai kerülnek a nemzeti bibliográfiába, azt az MNB mindenkor gyűjtőköri szabályzata dönti el, erre a nemzeti bibliográfia gyűjtökörének vizsgálatakor térek vissza.

Az OSZK Kötelesepéldány Szolgálatához érkezett dokumentumok megoszlása 2001-2003 között.⁷⁹

<i>Dokumentumtípusok szerint</i>	<i>Mű/Cím 2001</i>	<i>Mű/Cím 2002</i>	<i>Mű/Cím 2003</i>
Könyvek (+ könyvsoron indított CD ROM-ok)	12.000*	13 000	13 000**
Időszaki kiadványok	5.587	4.492	7.134
(Időszaki kiadványként indított CD-ROM ⁸⁰)	(132)	(n.a)	(308)
Csoportos anyag	6.490	6.359	5 584
Bérmunka	1.278	1.077	1 059
Zenemű, kotta	213	292	429
Térkép	552	808	520
Műszaki aprónyomtatvány	4.327	4.642	8 562
Telefonkönyvek, menetrendek (országos, városi, régiós)			152

⁷⁹ Az Országos Széchényi Könyvtár 2001. évi beszámolója. Bp. OSZK 2002 56. p.; Az Országos Széchényi Könyvtár 2002. évi beszámolója. Bp. OSZK. 2003. 55. p.; Az Országos Széchényi Könyvtár 2003. évi beszámolója. Bp. OSZK. 2004. 54. p.

⁸⁰ Időszaki kiadványok CD-ROM-on az ISSN-OSIRIS adatbázisban 132 tétel. OSZK Gyűjtemény-fejlesztési Főosztály és Nemzeti Bibliográfiai Központ. 2001. 30 p. (Kézirat)

Egyéb aprónyomtatvány (meghívó, kártyanaptár, levelezőlap, gyufacímke, gyászjelentés stb.)	68.000	34.346	31 917
Plakát	483	715	705
Különlenyomat	765	n.a.	172
Támogatott könyvek	183	195	188
Külföldi könyvek***	44	116	76
MC (magnókazetta)	293	166	177
CD (zenei)	773	581	458
VHS (videokazetta)	683	405	671
DVD (videolemez)	31	201	1 287
Diafilm	26	-	-
Floppy	20	9	29
Összes beérkezett kiadvány	101.748	69.404	72 574

* Ebből a CD-ROM-ok száma: 388

** Ebből a CD-ROM-ok száma: 146

*** Nem közvetlenül a Gyarapítási Osztály Külföldi Csoportjához érkeztek.

A „bérmunka” kategória a hazai nyomdák által vállalt külföldi megrendelések teljesítése alapján beküldött anyagokat jelenti. A telefonkönyvek, menetrendek elkülönítése a könyvektől az OSZK speciális igénye, mint ahogy a különlenyomatok önálló nyilvántartása is. A „támogatott könyvek” kategória azon kiadványok körét jelenti, amelyek pályázat támogatásával jelenhettek meg, és a kiírás feltétele volt a beszolgáltatás. A „külföldi könyvek” pedig a közvetlenül a Kötelespéldány Szolgálatához érkező kiadványok, amelyeket főleg határon túli magyar kiadók szolgáltatnak be az OSZK-nak.

A statisztikából látható, hogy a statikus elektronikus dokumentumok száma 2001-2003 között növekedett. A DVD-k száma ugrásszerűen megnőtt a vizsgált három év folyamán, ez az új médium elterjedésével magyarázható. Az adatok értelmezését nehezíti, hogy a hordozó médium nem minden esetben jelenik meg a kimutatásban, hiszen pl. az e-könyvek egyáltalán nem különíthetők el a hagyományos formában megjelent könyvektől. Az OSZK online katalógusából más módszerrel leválogatott e-könyvek száma 2001-ben mindössze 8 cím volt, míg 2004-ben 174. A CD-ROM hordozón a gyűjteménybe került könyvek száma elenyésző, a periodikumoké viszont jelentősen növekedett a három éves időszakban. A Magyarországon kiadott CD-ROM-ok számának megállapítására ma nem állnak rendelkezésre megbízható adatok. A korábbi évekre vonatkozó elemzések szerint 1990-1999 között összesen 750 CD-ROM-ról tudunk,⁸¹ amelyek száma egy másik becslés szerint 2001-re 1500-ra emelkedett.⁸²

⁸¹ Árkos Iván: A hazai CD-ROM kiadás első tíz évének jellemzői a Neumann Ház diszkográfiájának tükrében – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 47. 2000. 11. 443-446. p.

⁸² Tószegi Zsuzsanna: A hazai digitális könyvtárak szerepe a kulturális örökség digitalizálásában és hozzáférhetővé tételében – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 49. 2002 4. 143-148. p.

4.6.1. Az elektronikus dokumentumok (kötelesspéldányainak) fogadása a nemzeti könyvtárban

Az Országos Széchényi Könyvtár stratégiai tervében kiemelt helyen szerepel a könyvtár telematikai fejlesztésének és programjának végrehajtása. Ennek a digitalizás, az adatbázisok integrációja, az infrastruktúra és a Magyar Elektronikus Könyvtár fejlesztése mellett fontos része az elektronikus dokumentumok gyűjtése, feldolgozása, tárolása és szolgáltatása. A stratégiai terv a következő programot fogalmazta meg ezzel kapcsolatban:

„A valamilyen fizikai hordozón megjelentetett elektronikus dokumentumok gyűjtése megoldott feladat. Az online dokumentumok kötelesspéldány-szolgálat útján történő gyűjtését, tárolását, feldolgozását és szolgáltatását sürgősen meg kell oldani.

Együttműködést kell kialakítani – különösen az időszaki kiadványokat előállító kiadókkal – az online digitális objektumok szolgáltatását illetően, abból a célból, hogy termékeik megfeleljenek az archiválás kívánalmainak is.

Az elektronikus dokumentumok gyűjtésének, érkeztetésének, feldolgozásának, tárolásának munkameneteit és eszközeit be kell illeszteni a hagyományos feldolgozás és dokumentum szolgáltatás munkamenetei és eszközei közé.

Meg kell oldani az online digitális objektumok visszakereshetővé tételét, valamint helyben való szolgáltatását a szerzői joggal összhangban. Visszakeresési szempontból meg kell oldani, hogy minden egyes digitális objektumnak egyedi azonosítója legyen, valamint hogy legyenek róla visszakeresésre alkalmas metaadatok. A metaadatokat alapvetően az integrált könyvtári rendszerben kell tárolni. A metaadatokat tároló rendszerből közvetlen összeköttetést kell biztosítani a digitális objektumhoz, ill. más releváns internetes szolgáltatásokhoz mind a helyben olvasók, mind pedig a távoli felhasználók számára (a szerzői jogi szabályok betartásával).

Biztosítani kell ezen túlmenően, hogy bármely bibliográfiai leírásról át lehessen kapcsolni más releváns internetes forrásra.

Végezetül meg kell oldani az online digitális dokumentumok tárolását és megőrzését, az olvashatóság hosszú távú biztosítását.”⁸³

A stratégiai terv Magyar Elektronikus Könyvtárral (MEK) kapcsolatos fejezetében rögzíti, hogy míg jelenleg a MEK többnyire alkalmi kapcsolatai révén gyarapítja állományát, ezen a módszeren változtatni szükséges a jövőben, mégpedig a kiadók érdekeltté tételével elektronikus dokumentumaik megőrzésében és nyilvánossá tételében. Ez a szervezett gyűjtőmunka terjedjen ki a határon túl keletkezett magyar vonatkozású elektronikus dokumentumok körére is.⁸⁴

Az OSZK főigazgatójának felkérésére 2002-ben a MEK működésének vizsgálatára egy bizottság alakult, amely többek között foglalkozott az elektronikus kötelesspéldányok kérdésével is. A bizottság jelentésében állást foglalt a probléma mielőbbi megoldása mellett, és arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzeti könyvtárnak aktív kezdeményező szerepet kell vállalnia az elektronikus dokumentumok begyűjtésével és tárolásával kapcsolatban: *„Mivel a probléma nagyon aktuális, törvényi úton kell előbb rendezni, biztosítani azokat a feltételeket (anyagi, infrastrukturális, személyi, intézményi), melyek ezen speciális dokumentumtípusok feldolgozásához, tárolásához, kezeléséhez, kereshetőségéhez, szolgáltatathatóságához és időt-*

⁸³ Az Országos Széchényi Könyvtár stratégiai céljai és cselekvési terve 2002-2004. Bp. OSZK. 2001. 19-20. p. http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hun/szakmai/tervek/tervek_index_hu.htm

⁸⁴ u.o. 39. p.

állóságának biztosításához (megfelelő formátumban) szükséges. Érdemes azonban elébe menni a törvényi megoldásoknak, szakmai megoldások alternatíváit felvázolni – vagyis a feldolgozást megkezdeni, hogy a törvényi keretek létrejötte előtt maga a nemzeti könyvtár tehessen ajánlásokat!”⁸⁵ A bizottság szervezeti javaslatában a kötelespéldány-szolgáltatón belül egy elektronikus dokumentumokkal foglalkozó csoport kialakítását szorgalmazza.

A stratégiai terv és a MEK bizottság jelentése is sürgeti az online elektronikus dokumentumok begyűjtésével kapcsolatos lépéseket. Mivel a kormányrendelet csak általánosságban rendelkezik az elektronikus dokumentumok beszolgáltatásáról, a nemzeti könyvtár feladata és felelőssége a beszolgáltatás megszervezése és gyakorlati megvalósítása. A kötelespéldány-rendelet elektronikus dokumentumokra vonatkozó, általános megfogalmazását az előállítók (a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan) elsősorban a fizikai hordozón megjelenő dokumentumokra vonatkoztatják. Ezen túllépve azonban szükségesnek látszik az online dokumentumokra vonatkozó eljárások és módszerek részletes kidolgozása, amelynek magában kell foglalnia a dokumentumok típusait (gyűjtőkör), a formátumokat, a raktározást, a visszakeresést szolgáló metaadatok rendszerét, valamint a dokumentumok szolgáltatásának lehetőségeit.

Az összetett feladatkör gyakorlati megoldását a nemzeti könyvtárnak magának kellett kézbe venni. Az OSZK 2004 őszén alakította meg Digitalizálási Bizottságát, amelynek fő célja az intézmény különböző részlegeiben eltérő módszerekkel történő feldolgozási, raktározási és szolgáltatási feltételek egységessé tétele. Emellett a bizottság kiemelten kezeli a kötelespéldány-rendelet elektronikus dokumentumokra vonatkozó paragrafusainak pontosítását is.

4.6.2. Az OSZK-ba kerülő elektronikus dokumentumok típusai

A Digitalizálási Bizottság megbízásából Tóth Loránd gyűjtötte össze a feldolgozott dokumentumok típusait, valamint a bibliográfiai feldolgozás módját.⁸⁶ A táblázat a 2005 januári állapotot rögzíti.

<i>Gyűjtemény</i>	<i>Dokumentumok</i>	<i>Bibliográfiai feldolgozás módja, helye</i>
Törzsgyűjtemény - könyvek	-helyi hozzáférésű (fizikai hordozón megj.: floppy, CD-ROM, stb.) „könyv-típusú” dokumentumok -távoli hozzáférésű elektronikus könyvek	Teljes bibliográfiai feltárás az Amicusban
- periodikumok	-helyi hozzáférésű (fizikai hordozón megj.: floppy, CD-ROM, stb.) elektronikus periodikumok	Teljes bibliográfiai feltárás az Amicusban
-alkalomszerűen, kérések alapján digitalizált dokumentumok	A törzsgyűjteménybe tartozó nyomtatott dokumentumokról, fő-ként részdokumentumokról készült digitális objektumok	Nyilvántartás szintű (visszakereshetőséget biztosító) feltárás MS-Access adat-bázisban

⁸⁵ A Magyar Elektronikus Könyvtár ma és holnap. Bizottsági gondolatok. Készült az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának felkérésére. 2002 június. 5. p.–
<http://mek.oszk.hu/html/irattar/mekatvil.htm>

⁸⁶ Tóth Loránd: Az elektronikus dokumentumok (digitális és digitalizált objektumok) bibliográfiai feldolgozása az OSZK-ban. Helyzetkép – 2005. január. Kézirat.

<i>Gyűjtemény</i>	<i>Dokumentumok</i>	<i>Bibliográfiai feldolgozás módja, helye</i>
Kézirattár	-speciális projektek keretében digitalizált kéziratok (Corvinák, nyelvemlékek) - alkalmasszerűen digitalizált kéziratok	Corvinák: az Amicusban feldolgozott kéziratok tételeiben szereplő 856-os mező jelzi a digitalizálás tényét és közli a digitális objektum elérhetőségét.
Régi Nyomtatványok Tára	-speciális projektek keretében digitalizált nyomtatványok -röplapok digitalizálása (Sulinet) -RMK nyomtatványok részleteinek (címlap, kolofon, előszó stb.) digitalizálása (Eruditio projekt keretében)	Röplapok: Az Amicusban (pillanatnyilag MS-Excel fájlban) az eredeti dokumentumról készülő teljes bibliográfiai leírás kiegészítése az elektronikus változat elérhetőségével (856-os mező)
Térképtár	-helyi hozzáférésű (fizikai hordozón megjelent) elektronikus térképek -a gyűjtemény térképeiről készített digitális objektumok	-teljes bibliográfiai feltárás az Amicusban -az Amicusban található tételek kiegészítése az elektronikus változat elérhetőségével (856-os mező)
Zeneműtár	-kötelesspéldányként érkező helyi hozzáférésű elektronikus dokumentumok (digitális hangfelvételek CD-n) -digitalizált kéziratok anyagok (nem csak a gyűjteményből, DVD-n, speciális projekt keretében)	-teljes bibliográfiai feltárás az Amicusban -nem feltárt
Színháztörténeti Tár	-speciális projekt (Sulinet) keretében digitalizált dokumentumok a gyűjtemény anyagából	Az Amicusban az eredeti dokumentumról készülő teljes bibliográfiai leírás kiegészítése az elektronikus változat elérhetőségével (856-os mező)
Kisnyomtatványtár	-speciális projekt (Sulinet) keretében digitalizált dokumentumok a gyűjtemény anyagából (1956-os aprónyomtatványok, képeslapgyűjtemény kis része) -a gyűjtemény anyagából készült kiadványokhoz digitalizált dokumentumok (digitalizált változat nem került a gyűjteménybe) -alkalmasszerűen, kérésre digitalizált dokumentumok (digitalizált változat nem kerül a gyűjteménybe)	Sulinet pályázat keretében készült digitalizált dokumentumok: Az Amicusban az eredeti dokumentumról készülő teljes bibliográfiai leírás kiegészítése az elektronikus változat elérhetőségével (856-os mező)
Mikrofilm és Fényképtár	-alkalmasszerűen, kérésre digitalizált dokumentumok (periodikumok stb.)	Nem megoldott

<i>Gyűjtemény</i>	<i>Dokumentumok</i>	<i>Bibliográfiai feldolgozás módja, helye</i>
Történeti Interjúk Tára	-kötelesspéldányként érkező helyi hozzáférésű elektronikus dokumentumok (DVD) -digitalizált filmek, filmhíradók (Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány) -SZER digitalizált hanganyaga -5 közszolgálati TV csatorna műsora digitálisan rögzítve (ORTT-OSZK)	-bő nyilvántartás házi fejlesztésű adatbázisban (Linux) -nyilvántartás MS-Access adatbázisban -Csak az 1956-os adások anyaga van feldolgozva házi fejlesztésű adatbázisban (Linux) -Csak a híradók anyaga van feldolgozva házi fejlesztésű adatbázisban (Linux)
Magyar Elektronikus Könyvtár	-távoli hozzáférésű elektronikus dokumentumok (MEK, EPA)	-teljes bibliográfiai feltárás saját adatbázisokban
Könyvtári Intézet Könyvtörténeti és Könyvtár-tudományi Szakkönyvtár	TERVEK: -helyi és távoli hozzáférésű elektronikus dokumentumok -saját állományból digitalizált objektumok (könyvtárközi kérésekre történő digitalizálás)	TERV: Teljes bibliográfiai feltárás az Amicusban

A táblázatból látható, hogy az elektronikus dokumentumok a nemzeti könyvtár különböző gyűjteményeiben kerülnek feldolgozásra. A stratégiai terv világos útmutatót nyújt a dokumentumok gondozásával kapcsolatban, amikor kimondja, hogy a gyűjtés, érkeztetés, feldolgozás és raktározás eszközeit és módszereit be kell illeszteni a hagyományos munkafolyamatok közé.

Az áttekintés azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a különgyűjtemények feldolgozása ma még nem egységes, bár a törekvések arra irányulnak, hogy a feldolgozási rendszer mindenhol az Amicus legyen – nem csak az elektronikus dokumentumok vonatkozásában. *Az egységes, Amicusban történő feldolgozás a bibliográfiai rekordok nemzeti bibliográfiába kerülésének kulcsa.*

A táblázat alapján kimutatható, hogy az elektronikus dokumentumok feldolgozásának egyaránt magában kell foglalnia a kötelesspéldányként eleve digitális formában keletkezett (digital born), és a hagyományos formából digitalizált dokumentumok feldolgozását is.

Nyilvánvaló, hogy a közgyűjtemények arra törekednek, hogy a lehetőségek szerint állományuk minél nagyobb részét elektronikus formában is szolgáltatassák. Ennek legnagyobb akadálya a teljes szövegű digitalizálás magas költségigénye. Csak a különböző pályázatok nyújtanak arra lehetőséget, hogy bizonyos állományrészek digitalizálása megtörténhessen. Arra kell törekedni, hogy a projektek keretében digitalizált dokumentumok a megfelelő bibliográfiai adatokkal rendelkezzenek.

4.6.3. A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) az OSZK rendszerében

A nem kötelezpéldányként gyűjtött online elektronikus dokumentumok esetében a raktározás és a feldolgozás is főképpen a MEK-ben történik, amely önálló katalogizálást folytat állománya feltárására. A MEK rekordok 2003-tól a Dublin Core metaadat formátumot használják, amelynek megfeleltetése a HUNMARC és USMARC könyvtári szabvánnyal megtörtént. A rendszer önálló Z39.50 szolgáltatása lehetővé teszi, hogy az adatbázis lekérdezhető legyen az OSZK LibriVision integrált katalóguson keresztül is. Az új rendszer felhasználja az OSZK-ban 2003-ban indult URN (Uniform Resource Name) szolgáltatást: minden egyes dokumentum egyedi azonosítót kap a katalogizálás során.⁸⁷

2001-ben érkezett az OSZK-ba az első kötelezpéldányként beszolgáltatott, ISBN számmal rendelkező e-könyv, amely PDF formátumban került a nemzeti könyvtár állományába. Azóta több hasonló dokumentum (2005 augusztusában 250 cím) került a gyűjteménybe, gondoskodni kellett bibliográfiai feldolgozásukról, amelyet a hagyományos könyvekhez hasonlóan a feldolgozó osztályon végeznek el, és a bibliográfiai rekord az online katalógusban jelenik meg. Ugyanakkor nem ismert, hogy a hány olyan e-könyv jelent meg azóta, amely nem jutott el kötelezpéldányként a nemzeti könyvtárba.

Az e-könyvek mellett egyre több periodikum is megjelenik az Interneten. A hálózati periodikumok begyűjtésének, nyilvántartásának és tárolásának kérdése szintén napirendre került a nemzeti könyvtárban, ahol a Magyar Elektronikus Könyvtár keretei között létrejött az Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis (EPA). A projekt a kilencvenes években megkezdett, a weben megjelenő folyóiratok nyilvántartásán alapul. Ekkor több, mint 1300 webes folyóirat elérési útvonalait (URL) gyűjtötték össze, de hamarosan szembesülni kellett azzal a ténnyel, hogy a webcímek tömeges változása vagy eltűnése miatt a megadott útvonalak használhatatlanná váltak, ezáltal a korábban hozzáférhető folyóiratok megszűntek a nyilvánosság számára létezni. Ezért 2001-ben az akkor már a nemzeti könyvtár szervezeti keretei között működő MEK a szerkesztőségekkel együttműködési megállapodásokat kötve megkezdte az Interneten nyilvánosan megtalálható magyar periodikumok összegyűjtését, archiválását és nyilvános szolgáltatását.⁸⁸ Az elektronikus folyóiratok archívuma 2003-ban kezdte el működését, amelyhez 2004-től csatlakozott az az adatbázis, amely az EPA-ban tárolt anyagok mellett tartalmazza az Interneten vagy CD-n, DVD-n megjelent magyar nyelvű, vagy magyar vonatkozású periodikumok bibliográfiai adatait. A szolgáltatás tervezett harmadik szintje a folyóiratokban megjelenő cikkek teljes szövegének szolgáltatását tűzi ki hosszabb távú célként.⁸⁹ Az EPA 2004 augusztusában 208 elektronikus periodikumot tartalmaz, amelyből 44 folyóirat fizikailag is az EPA szerverén található, szöveges keresésük megoldott. A kiadványok többsége (a fenti időpontban 164 cím) távoli elérésű, amelyet az EPA csak regisztrál, de működése az eredeti forrás lehetőségeitől függ. A harmadik elektronikus periodikum-típus az off-line (a fenti időpontban egy dokumentum), amelyet teljes szöveggel nem lehet az Interneten keresztül elérni, erről a típusról csak bibliográfiai leírás található az adatbázisban. Megjegyzendő, hogy az OSZK-ba kötelezpéldányként CD-ROM-on beszolgáltatott periodikumok EPA-ban való regisztrálása ezt a mennyiséget jelentősen megnövelné, hiszen a kötelezpéldányok beérkezését regisztráló táblázat adatai alapján láthattuk, hogy 2001–2003 között legalább 440, időszaki kiadványként indított CD-ROM került az OSZK-ba.

⁸⁷ Az Országos Széchényi Könyvtár 2003. évi beszámolója. Bp. OSZK. 2004. 32. p.

⁸⁸ <http://epa.oszk.hu/html/bemutatas.html>

⁸⁹ A Elektronikus Periodika Archívum/Adatbázis. A szolgáltatás rövid jellemzése. (utolsó módosítás 2003. 12. 20.) <http://epa.oszk.hu/html/irattar/epastr1218.htm>

Ezeket a dokumentumokat azonban nem az EPA-ban dolgozták fel, hanem az OSZK AMICUS rendszerében. Mindenképpen célszerűnek látszik megjelenésük az elektronikus periodikumokat feltáró adatbázisban is, mert a felhasználó (logikusan) itt is keresi azokat. További jelentős munkát jelent az EPA számára a már korábban digitalizált periodikumok felkutatása és regisztrálása, hiszen így valósulhat meg a projekt azon célkitűzése, hogy a *„digitális formában hozzáférhető, részben vagy egészben teljes szöveggel olvasható, magyar nyelvű vagy magyar kiadású, saját írásokat (is) közlő, szerkesztőséggel, rovatokkal és archívummal rendelkező időszaki kiadványok, illetve időszaki kiadványok kiadásváltozatai”*⁹⁰ valóban egységesen visszakereshetővé váljanak az adatbázisban.

4.6.4. Az elektronikus dokumentumok raktározása

Mint a nemzetközi kitekintésből is látható, a kötelespéldányként vagy egyéb úton a gyűjteményekbe érkező elektronikus dokumentumok begyűjtésének, tárolásának, feldolgozásának és szolgáltatásának kezelése nem szakítható el egymástól. Míg a hagyományos dokumentumok bibliográfiai számbavétele mindig a megjelent mű fizikai formájához kötődik, amely állandó jellemzőkkel rendelkezik, az elektronikus dokumentumok, és ezek közül különösen a távoli elérésű (online) források a legkevésbé jellemezhetők az „állandó” fogalommal. Éppen az EPA példája mutatja, hogy a nemzeti könyvtár azon online források felett rendelkezik teljes biztonsággal, amelyek tárolása fizikailag is saját szerverén valósul meg. Ezek karbantartása, konverziója, kereshetővé tétele a nemzeti könyvtár feladata, és ennek eleget is tud tenni. A távoli elektronikus források regisztrálása, és közös felületen közreadása nagyon fontos, de csak az első lépésnek tekinthető a kötelespéldány-rendelet céljainak eléréséhez. Az igazi megoldás a dokumentumok saját szerveren történő raktározása, karbantartása és frissítése, hiszen csak ez lehet a hosszú távú megőrzés biztos alapja.

Az OSZK teljes tevékenységének átfogó stratégiai terve mellett 2003-ban összefoglalta a nyilvántartások, állományrészek digitalizálására vonatkozó részletes elképzeléseit is.⁹¹ A dokumentum leírja a digitális objektumok gyűjtésével kapcsolatos teendőket, amelyek között a nemzeti könyvtár digitális könyvtárának (OSZK DK) létrehozása az egyik legfontosabb feladat. A hagyományos dokumentumok könyvtári kezelésének mintájára a digitális könyvtárnak képesnek kell lennie a gyarapításra-érkeztetésre, feldolgozásra, raktározásra és szolgáltatásra. A digitális könyvtár használata az elektronikus dokumentumok begyűjtésére szolgáló internetes portállal kezdődik, amelyen keresztül a dokumentum a gyűjteménybe érkezik. Ez a portál fogadja az elektronikus kötelespéldányokat, de a nemzeti könyvtár által digitalizált dokumentumokat is. Ezután gondoskodni kell a dokumentumok metaadatokkal való ellátásáról (feldolgozásáról), amelyek kizárólag szabványos formátumúak lehetnek (HUNMARC, Dublin Core stb). Az OSZK DK a stratégiai tervnek megfelelően a metaadatok természetes tárolási helyének elsősorban a mindenkori integrált könyvtári rendszert tekinti. A metaadatok és az elektronikus dokumentumok közötti kapcsolatot a URN (Universal Resource Name) nemzetközi szabványokon alapuló azonosító biztosítja. A dokumentumok raktározására a digitális raktár szolgál, amely helyet ad a használati és archivális példányoknak is. A fejlesztők tervei szerint a raktárnak honlapszerűen áttekinthetőnek kell lenni, hogy *„...úgy legyen bejárható, mint egy szabadpolcos olvasóterem”*.⁹² A tárolás mellett

⁹⁰ u.o.

⁹¹ Az Országos Széchényi Könyvtár digitalizálási gyakorlata és tervei 2003.
http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hun/szakmai/tervek/tervek_index_hu.htm

⁹² u.o. 13. p.

a raktárnak kezelnie kell a hozzáférési jogokat a jogtulajdonosokkal történt megállapodások szerint, valamint gondoskodnia kell a dokumentumok olvashatóságának megőrzéséről (archiválásáról) is. A digitális könyvtárat fejlesztő szakemberek felhasználják a nemzetközi projektek eredményeit is (TEL, NEDLIB stb.). A komplex rendszer bevezetését 2005 folyamán tervezik az OSZK-ban.

Az OSZK 2005 nyaráig még nem alakította maradéktalanul ki belső szervezeti rendszerét az elektronikus kötelezpéldányok minden típusának fogadására. Az OSZK DK bevezetése azt a célt szolgálja, hogy a nemzeti könyvtár állományában található elektronikus dokumentumok egységesen kerüljenek begyűjtésre és feldolgozásra. Mivel a MEK gyűjtési stratégiája nem az elektronikus dokumentumok teljes körére irányul, hanem speciális szempontok szerint válogat, szükséges a kötelezpéldány-alapú, gyűjteményét a nemzeti könyvtár gyűjtőkörének megfelelően alakító OSZK DK fejlesztése. Ésszerű lenne azonban az egymást átfedő területek közötti munkamegosztás megszervezése a raktározás és a feldolgozás (metaadatok) szintjén is. A 2004 szeptemberében a MEK nemzeti könyvtáron belüli szervezetében elfoglalt helyéről elfogadott döntés azt jelzi, hogy a nemzeti könyvtár vezetése tudatában van a probléma fontosságának. A MEK a döntés szerint ugyanis a gyűjteményfejlesztési és feldolgozási igazgatóság keretei közé került, ami előrevetíti az OSZK szervezetébe integrálódást a kötelezpéldányok fogadásától az egységes feldolgozásig.

4.6.5. Törekvések a kötelezpéldány-rendelet módosítására

Az OSZK Digitalizálási Bizottsága – mint fentebb említettem – különös figyelmet fordít a kötelezpéldányok beszolgáltatásával foglalkozó rendelet módosítására az elektronikus dokumentumok vonatkozásában. A minisztérium számára 2005 februárjában elkészített tanulmány javaslatokat tartalmaz az elektronikus kötelezpéldányok típusaira és szolgáltatásuk körülményeire is:

„Kötelezpéldányt kell küldeni az Országos Széchényi Könyvtár Digitális Könyvtárába (OSZK DK) a következő online dokumentumokból, akár térítés ellenében, akár ingyenesen férhetők hozzá az Interneten:

- *valamely kiadó által az Interneten terjesztett valamennyi statikus e-könyv, e-periodikum (részegységenként), e-kotta, e-kartográfiai dokumentum;*
- *minden olyan, korábban többszörözött formában (nyomtatásban vagy valamely elektronikus hordozón) megjelent és terjesztésre szánt könyvtári dokumentum, amelyet állami támogatással digitalizáltak, és online dokumentumként tesznek hozzáférhetővé akár az Interneten, akár belső hálózaton (intraneten).*

A beszolgáltatott dokumentumok nyilvánosan bárki számára hozzáférhetők az OSZK digitális könyvtárából, ha ingyenesen voltak hozzáférhetők az Interneten. A térítés ellenében terjesztettek csak az OSZK-ban férhetők hozzá, erre dedikált számítógép használatával. A korlátozás feloldása a kiadóval való megállapodás tárgya. Az online dokumentumokat a szolgáltatók a dokumentumok metaadataival együtt hálózaton keresztül juttatják el az OSZK-hoz; amennyiben ennek technikai akadály lenne, mód van a dokumentumok fizikai hordozón való beszolgáltatására. Az OSZK dönt arról, hogy az online dokumentumok közül melyeket archiválja, és feldolgozásukat (katalogizálásukat) milyen szinten oldja meg (minimális adatok, rövid katalógustétel, teljes nemzeti bibliográfiai szintű számbavétel).

Az OSZK-nak jogában áll a teljes magyar webterület bizonyos időszakonkénti archiválása (pillanatfelvételek készítése) és ebből válogatási szempontok alapján a gyűjtőkörébe tartozók bibliográfiai szintű feldolgozása, az OPAC-on keresztül hozzáférhetővé tétele. Valamennyi, a gyűjtőkörbe nem tartozó webhely, illetve tartalom az azonosításhoz szükséges metaadatok

használatával érhető el az archívumból. Az ilyen típusú aratás és archiválás áttekintést ad a nem teljes körűen gyűjtött és archivált elektronikus dokumentumokról is, mint amilyenek a reklámok, hirdetések, levelezőlisták, blogok stb.”⁹³

A javaslat kizárná a kötelezpéldány-körből a kormányzati dokumentumokat (ezek megőrzéséről az Országgyűlési Könyvtárnak kell gondoskodnia), a szabványokat (ezek megőrzését a Magyar Szabványügyi Testületnek kell biztosítania), a szabadalmi dokumentumokat (ezek megőrzéséről az Országos Találmányi Hivatalnak kell gondoskodnia), a rádió vagy televízió által sugárzott adásokat (ezek archiválása a NAVA feladata), valamint a mozgófilmeket (ezek archiválását a Magyar Filmintézet végzi).

Látható, hogy az elektronikus dokumentumok kötelezpéldányainak beszolgáltatására vonatkozó javaslatok bizonyos szelekciós szempontok mellett magukban foglalják a távoli elérési dokumentumok körét, valamint a web-aratás alkalmazását is. A javaslat sorsa, illetve a jogszabály módosításának megvalósulása a dolgozat írásának idején még nem látható világosan.

⁹³ Berke Barnabásné: Elektronikus dokumentumok kötelezpéldány-szolgáltatása, gyűjtőkori szempontok, tipizálás. Kézirat. 5. p.

4.7. Összegzés

Az ICNBS ajánlások és az IFLA irányelvek szerint a kötelezpéldány-szolgáltatás szabályozása az egyik legfontosabb alapja a nemzeti bibliográfia minél szélesebb tartalmi kiterjesztésének. Napjaink egyik legégetőbb problémája az elektronikus dokumentumok bibliográfiai kontroll alá vonása, amelyhez a kötelezpéldányok beszoigáztatásának szabályozására van szükség. A világ számos országában változtatták meg a kilencvenes években a kötelezpéldány-jogszabályokat, és egyre növekvő számban terjesztették ki az elektronikus dokumentumokra is. A jogszabályi háttér biztosítása csak minden érdekelt (kiadók, könyvtárak, hatóságok) együttes munkájának eredménye lehet. A jogszabályoknak szövegezésükben olyan átfogónak kell lenniük, hogy felöleljék a már létező, információértékkel rendelkező dokumentumtípusokat, és azokat is, amelyeket a későbbiekben fejlesztenek ki. A kötelezpéldány-rendeleteknek mindig összhangban kell lenniük a szerzői jog hatályban lévő szabályozásával.

Az elektronikus dokumentumok bibliográfiai feldolgozásának alapja a raktározási kérdések megoldása, ebben a témakörben számos nemzetközi és nemzeti projekt indult (pl. PANDORA, NEDLIB)

Magyarországon az 1998-ban született kormányrendelet foglalkozik a kötelezpéldány-szolgáltatás új szabályozásával, amely többé-kevésbé megfelel az európai normáknak mind céljaiban, mind a benne foglalt dokumentumtípusok vonatkozásában. A jogi rendezés végrehajtásában azonban elmaradunk a fejlettebb országoktól. A beszoigáztatandó elektronikus dokumentumok típusait, szolgáltatásuk feltételeit az Egyesült Királyság példája alapján, a jelenleg érvényben lévő rendelet módosításával kell egyértelművé tenni.

A hagyományos dokumentumok vonatkozásában a nemzeti könyvtár elosztó, tároló és feldolgozó funkciója működőképes. Az elektronikus dokumentumok tárolására megszületett az OSZK DK terve, bevezetésével egységes tárolási és visszakeresési lehetőség jön létre az OSZK szerverén. Az OSZK keretei között működő Magyar Elektronikus Könyvtár egyelőre nem integrálódott a nemzeti könyvtár egységes feldolgozási rendszerébe. A 2000-ben elvégzett IFLA-felmérés alapfeltételezése, ti. hogy sok országban változott a kötelezpéldány-szolgáltatás jogi szabályozása úgy, hogy az kiterjed általánosságban a nem hagyományos, speciálisan az elektronikus dokumentumokra; a nemzeti bibliográfiák követik ezeket a változásokat, Magyarországon csak részben valósult meg. A kötelezpéldány-rendelet változott – további pontosítása is folyamatban van –, ezt azonban egyelőre még nem követi a MNB tartalmának átalakulása.

5. A nemzeti bibliográfia gyűjtőköre

Az ICNBS ajánlásai a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörére vonatkozóan a következőket fogalmazták meg:

„A nemzeti bibliográfiák gyűjtőköre terjedjen ki a kurrens nemzeti kiadványtermésre, és ahol megvalósítható – a retrospektívra is. Ha szükséges, a nemzeti bibliográfiai ügynökség határozza meg és hozza nyilvánosságra a válogatás szempontjait;

A nemzeti bibliográfiának számba kell vennie az országon belül bármely nyelven vagy írásrendszerben megjelent dokumentumokat, és ha csak egy mód van rá, a tételeket azon a nyelven, illetve írásrendszerben kell közölnie, amelyen a dokumentum megjelent.”⁹⁴

Vizsgáljuk meg, hogy az IFLA által szervezett felmérés szerint hogyan alakult a nemzeti bibliográfiák gyűjtőköre a világban. Unni Knutsen már említett 2000-es felmérésében az ICNBS ajánlások hatását vizsgálta a nemzeti bibliográfiákra – többek között a gyűjtőkör vonatkozásában is. A válaszadók közül 26 nemzeti bibliográfiai ügynökség jelezte, hogy a közeljövőben nagyobb arányú változtatásokat tervez. Ezek főképpen a gyűjtőkörrel kapcsolatosak: többen jelezték, hogy újabb dokumentumtípusok bevonásával szeretnék nemzeti bibliográfiájukat teljesebbé tenni, és ezek közül első helyen az elektronikus dokumentumok szerepelnek.⁹⁵

<i>Típus</i>	<i>Az ügynökségek száma</i>	<i>Az ügynökségek (%)</i>	<i>Hozzáadva 1996-2000</i>	<i>Törölve 1996-2000</i>	<i>2001-2006 között tervezett hozzáadás</i>
Könyvek	50	100	1	-	-
Saját kormányzat hivatalos kiadványai	43	86	2	1	1
Konferencia anyagok	43	86	1	-	1
Időszaki kiadványok	42	84	1	-	2
Tankönyvek	42	84	1	1	1
Térképek	33	66	2	-	3
Kották	32	64	3	1	5
Brosúrák (apró-nyomtatványok)	31	62	1	-	1
Disszertációk	29	58	-	1	3

⁹⁴ A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására. Koppenhága, 1998. november 25-27. – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 888-891. p. (ford.: Berke Barnabásné)

⁹⁵ Knutsen, Unni: Changes in national bibliographies, 1996-2000. – Alexandria, 2002. 1. 3-11. p., és az IFLA honlapján: <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/143-199e.pdf>

<i>Típus</i>	<i>Az ügynökségek száma</i>	<i>Az ügynökségek (%)</i>	<i>Hozzáadva 1996-2000</i>	<i>Törölve 1996-2000</i>	<i>2001-2006 között tervezett hozzáadás</i>
Külföldön publikált, saját országról szóló dokumentumok	26	52	-	2	2
Hangdokumentumok	25	50	3	-	4
Mikroformátumok	23	46	-	-	10
Mozifilmek és videók	20	40	4	-	5
Grafikai dokumentumok	19	38	4	-	5
Folyóiratcikkek	16	32	1	-	5
Számítógépes. Fájlok és szoftverek	15	30	4	-	9
E-könyvek	15	30	5	-	21
Egyéb elektronikus dokumentumok	15	30	6	-	14
E-folyóiratok	13	26	5	-	19
Nemzetközi kormányzati kiadványok	11	22	-	-	1

A nemzeti bibliográfia jövőbeli szerepét az ügynökségek pozitívan fogják fel. Ezt bizonyítja, hogy a felmérés tanúsága szerint egyetlen dokumentumtípus kizárását sem tervezik a nemzeti bibliográfia gyűjtőköréből a közeljövőben.

Úgy gondolom, hogy a gyűjtőkör szempontjából nem lehet az egyes bibliográfiák között mennyiségi alapon „versenyt” rendezni, minden országnak szuverén joga a nemzeti bibliográfiájában számbavett dokumentumok típusait meghatározni. A típusok kiválasztásánál a kulturális sajátosságok mellett bizonyosan szerepet játszik a központok tradicionális gyakorlata is. A hagyomány szerepének jelentőségét erősíti a táblázatokból világosan látható tendencia is a nyomtatott anyagok túlsúlyáról.

Ugyanakkor az ICNBS ajánlások alapján nem hagyható figyelmen kívül a nemzeti kiadványtermés teljességének gyűjtésére vonatkozó igény sem. Ha csak a táblázatban foglalt dokumentumtípusokat vesszük alapul, látható, hogy a teljesség (a könyvek kivételével) még a hagyományos dokumentumok esetében sem száz százalékos.

5.1. Elérhető-e a teljesség?

A nemzetközi felmérés külön is foglalkozik a bibliográfiai számbavétel alá vont dokumentumtípusokkal. Megfigyelhető, hogy a bibliográfiai számbavétel és a nemzeti bibliográfiában való megjelenés között jelentős eltérések mutatkoznak nemzetközi szinten is. A bibliográfiai számbavétel alá eső dokumentumtípusokat az IFLA felmérése a következő táblázatban foglalja össze:⁹⁶

<i>Bibliográfiai kontroll alatt álló dokumentumtípusok</i>	<i>Ügynökségek száma</i>	<i>A 2001-es felmérésben (%)</i>	<i>Az 1996-os felmérésben (%)</i>	<i>Változások (%) 1996-2001</i>
Könyvek	52	100.0	96.9	3.1
Időszaki kiadványok	48	92.3	93.8	-1.5
Tankönyvek	48	92.3	81.3	11.0
Konferencia-anyagok	47	90.4	85.9	4.5
Térképek	46	88.5	70.3	18.2
Hivatalos kormányzati kiadványok	46	88.5	87.5	1.0
Kották	41	78.8	65.6	13.2
Brosúrák (aprónyomtatványok)	39	75.0	67.2	7.8
Hangdokumentumok	35	67.3	54.7	12.6
Grafikus anyagok	34	65.4	48.4	17.0
Disszertációk	34	65.4	68.8	-3.4
Mikroformátumok	30	57.7	46.9	10.8
E-könyvek	28	53.8	n.a	n.a
Számítógépes fájlok és szoftverek	27	51.9	31.3	20.6
Mozifilmek és videofelvételek	26	50.0	40.6	9.4
E-folyóiratok	26	50.0	n.a.	n.a.
Egyéb elektronikus dokumentumok	25	48.1	n.a	n.a.
Folyóiratcikkek	20	38.5	51.6	-13.1
Nemzetközi hivatalos kiadványok	19	36.5	29.7	6.8

Ha összehasonlítjuk a bibliográfiai ellenőrzés alá vont egyes dokumentumtípusokat abból a szempontból, vajon szerepelnek-e a nemzeti bibliográfiában, avagy „csak” egyéb bibliográfiai forrásokból kereshetők vissza, adatokkal igazolható, amit úgyis tudunk: a nemzeti vagy egyéb gyűjtemények által biztosított bibliográfiai lefedettség teljesebb, mint ami a nemzeti bibliográfiákban megjelenik. Ez a két táblázat összevetéséből világosan követhető:

⁹⁶ Knutsen, Unni: Changes in national bibliographies, 1996-2000. – Alexandria, 2002. 1. 5. p.

<i>Dokumentumtípusok</i>	<i>Nemzeti bibliográfiában szerepel (ügynökségek százalékában)</i>	<i>Bibliográfiai lefedettség az ügynökségek százalékában</i>
Könyvek	100%	100%
Időszaki kiadványok	84%	92.3%
Tankönyvek	84%	92.3%
Konferencia-anyagok	86%	90.4%
Térképek	66%	88.5%
Hivatalos kormányzati kiadványok	86%	88.5%
Kották	64%	78.8%
Brosúrák (aprónyomtatványok)	62%	75.0%
Hangdokumentumok	50%	67.3%
Grafikus anyagok	38%	65.4%
Disszertációk	58%	65.4%
Külföldön publikált, saját országról szóló dokumentumok	52%	n.a.
Mikroformátumok	46%	57.7%
E-könyvek	30%	53.8%
Számítógépes fájlok és szoftverek	30%	51.9%
Mozifilmek és videodokumentumok	40%	50.0%
E-folyóiratok	26%	50.0%
Egyéb elektronikus dokumentumok	30%	48.1%
Folyóiratcikkek	32%	38.5%
Nemzetközi hivatalos kiadványok	22%	36.5%

A könyvek kivételével gyakorlatilag az összes dokumentumtípusról elmondható, hogy az egyes országok jóval magasabb arányban veszik számba őket, mint amilyen arányban nemzeti bibliográfiáikban szerepeltetik. Így az ICNBS ajánlásoknak az a része, hogy a nemzeti bibliográfiának tartalmaznia kell a teljes nemzeti kiadványtermést, nem valósult meg. De nem csak a nemzeti bibliográfia nem teljesíti ezt a kritériumot, hanem a bibliográfiai számbavétel általában sem.

Ez az ajánlás minden szempontból irreális és teljesíthetetlen. A világ legnagyobb gyűjteményeivel rendelkező, fejlett eszközöket és magasan képzett személyzetet felvonultató könyvtárai is legfeljebb azt deklarálhathják, hogy *törekednek* a teljes körű bibliográfiai számbavételre, de ennek megvalósítása már a múltban is lehetetlen volt. A dokumentumok – és köztük az efemer anyagok – tömkelege ezt nem csak lehetetlenné, hanem egész egyszerűen szükségtelessé is teszi. A teljes bibliográfiai lefedettség még a könyvnyomtatás korai, a nyomtatványok alacsony példányszámú megjelenésének időszakában sem volt megvalósítható, legfeljebb jobban örülünk, ha egy ismeretlen ősnyomtatványra bukkanunk, mert kevesebb az ismeretlen cím, mint manapság. Ha pedig arra gondolunk, hogy a könyvtári világ milyen elenyésző részét képezik a fenti kritériumokkal rendelkező „szuperintézmények”,

akkor egyes szegény afrikai, ázsiai vagy akár európai országok számára alighanem hiába tűzzük ki célul a nemzeti kiadványtermés teljes feldolgozását.

A felmérés eredményeit összegző Unni Knutsen a tartalmi teljesség kérdésében a következő megállapításokat fogalmazta meg: *„Ahogy szélesebb hatókörű kötelezpéldány törvényeket vezetnek be, a változás várhatóan kiváltja és megnöveli a vitákat a nemzeti bibliográfiák szerepéről, tartalmáról és leírási szintjéről. Lehet, hogy felül kell vizsgálni a nemzeti bibliográfia definícióját, és vitát kell kezdeményeznünk annak szerepéről, tartalmáról és a leírás mélységéről. Lehet, hogy el kell fogadnunk azt, hogy a nemzeti bibliográfiai rekordok különbözővé válnak a leírások szintje szempontjából, ahogy mind több és több anyag kerül bibliográfiai ellenőrzés alá, és a katalógizáló személyzet nem növekszik ezzel arányosan. Az ICNBS ajánlások 4. paragrafusában világosan kijelenti, hogy a nemzeti bibliográfiának a teljes nemzeti outputot kell tartalmaznia. Ennek az outputnak része az efemer irodalom, a levelezőlapok, poszterek (plakátok), az Internetről begyűjtött honlapok, valamint egyéb anyagok, amelyeket a nemzeti bibliográfiai ügynökségek nem vontak bibliográfiai kontroll alá. Annak érdekében, hogy elérjük a 4. paragrafusban rögzített célokat, olyan szoftver-megoldásokat kereshetünk, amelyek alkalmassá tehetik a nemzeti bibliográfiákat arra, hogy a köteles példányok „útirányjelzőjeként” (road map) szolgáljanak, hogy a használókat a kívánt anyagokhoz irányítsák.”*⁹⁷

Unni Knutsen véleménye szerint tehát a nemzeti bibliográfia fő célja az ICNBS ajánlások alapján a nemzeti kiadványtermés teljességének regisztrálása. Ezt a célt elsődlegesnek tekinti, még annak árán is, hogy a bibliográfiai leírások mélysége és esetleg egységessége szenved csorbát. Lehetségesnek tartja, hogy az új kötelezpéldány-törvények nyomán megnövekedett dokumentum-mennyiség feldolgozását a nemzeti bibliográfiai ügynökségek a korábbi precíz gyakorlattal már nem tudják követni a leírási mélységet illetően. A „road map” szemlélet azt sugallja, hogy inkább a regisztráció elégséges szintje az elérendő cél, mint a leírásokon belüli teljességre törekvés.

Ezzel szemben, véleményem szerint, a bibliográfiai adatok egyszerűsödését nem a teljesség elérésének vágya okozza, hanem a dokumentum mennyiség gyors növekedése, valamint a felhasználók igényeinek változása. A bibliográfiai leírás szabványaival és azok fejlődésének lépcsőfokaival a következő fejezetben foglalkozom.

5.2. Szelekció és a nemzeti bibliográfia

Amikor a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörét meghatározzuk, semmi más nem teszünk, mint meghatározzuk a válogatás kritériumait, azaz szelektálunk. A bibliográfiák minden típusának – még a talán legnagyobb merítésű nemzeti bibliográfiának is – az első és legfontosabb eleme a gyűjtőkör tisztázása. A gyűjtőkört általában földrajzi (területi), tartalmi, nyelvi, formai és időbeli szempontok alapján szokták a bibliográfiák meghatározni.

5.2.1. A területi elv, mint szelekciós szempont

A nemzeti bibliográfiáról szóló általános fejezetben már szóltam a műfaj egyik leggyakrabban alkalmazott alapelvéről, a területi szempontú gyűjtésről, azaz arról, hogy minden ország felelős a mindenkor területén keletkezett dokumentumok számbavételéért. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programja által is

⁹⁷ Knutsen, Unni: Changes in national bibliographies.... 9. p.

alapelvnek tekintett, területi szempontú számbavétel sem mentes a nehézségektől. Ráadásul nem is követik mindenhol ezt az elvet.

Magyarország példájánál jobbat – azt hiszem – nem is találhatnék a területi szempontú gyűjtés problémáinak illusztrálására: a gyakori határváltozásokra gondolok. Anélkül, hogy pontos dátumokkal és a határok változásának részletes felsorolásával terhelném írásomat, csak jelzem, hogy hatalmas területek kerültek ki, illetve be az állam keretei közé a török kortól a kiegyezésen keresztül a Monarchia széthullásáig. Ezek után következett Trianon, majd a második világháború körül a bécsi döntések nyomán bekövetkezett változások, míg 1946 után vissza nem került az ország a trianoni határok közé.

Ha az államhatár által meghatározott területi elvet következetesen alkalmazzuk, egyes korszakok kiesnek az adott ország nemzeti bibliográfiájának lefedettségéből, más területek pedig rövid időre a gyűjtőkör részeivé válnak. Konkrét példával élve: Erdély egészen a trianoni döntésig beletartozott a gyűjtőkörbe, majd Románia részeként a két világháború közötti időszakban már nem. A második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély 1940. aug. 30 – 1944. aug. 23. közötti nyomtatványtermése a magyar nemzeti bibliográfia része, míg a román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdélyé nem. A sajtósárgos bibliográfusi szemlélet alapján úgy tűnhet a kívülállónak, hogy pl. Kalotaszeg állandóan változtatta helyét, miközben a táj lakói függetlenül az ide-oda mozgó határoktól hétköznapi életüket élték. A szabályokhoz ragaszkodó bibliográfus persze azt mondhatja, hogy a román állami lét időszakának bibliográfiai feldolgozása a román nemzeti bibliográfia feladata. Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy a gyakorlatban vajon tényleg megvalósul-e az elvileg elvárható adatfelvétel. Attól tartok, hogy nem minden esetben, ezért a nemzeti bibliográfia szintjén jelentős adatvesztéssel kell számolnunk. Az államhatárokon alapuló szemlélet rendkívüli módon megnehezíti a kutatók dolgát, adott esetben több forrást kell feldolgozniuk, ha egy ilyen „szerencsétlen” terület teljes szakirodalmát szeretnék áttekinteni.

Az államhatárok változásának egy másik, szintén nem a kutatói elvárásokat szolgáló következménye is történelmi gyökereken nyugszik. A korábban önálló állami léttel nem rendelkező közép-európai országok pl. saját kulturális örökségük részének tekintik a mai államhatáraikon belül korábban megjelent dokumentumokat. Erre tipikus példa Szlovákia esete, ahol a retrospektív bibliográfiákban többé-kevésbé ugyanazt a dokumentumkört dolgozzák fel, amelyet Magyarország is magáénak tekint. Nehéz lenne egy történelmi gyökereit rögzíteni kívánó államnak az országhatárok által meghatározott területi elvekre hivatkozva azt mondani: ez nem a tied, ne foglalkozz a bártfai Guttesell nyomda kiadványaival, mert azok a magyar kulturális örökség részei, és a magyar nemzeti bibliográfiában van a helyük. Szemben az erdélyi példával itt tehát nem adatvesztéssel kell számolnunk, hanem többszörös feldolgozással, ami persze a kisebbik rossz, de mégis felesleges munkát és örök vitát eredményez. A duplikálás egyetlen gyógyszere az együttműködés az érdekelt országok között, ennek jó példáját említhetjük az Országos Széchényi Könyvtár által kezdeményezett „Kárpát-medencei könyvtörténeti bibliográfia” munkálatainak elindításával. A közös kezdeményezésről a Knižnica című folyóiratban 2004-ben jelent meg az első híradás: *„A budapesti Széchényi Könyvtár felvetette a Kárpát-medence, vagyis a történelmi Magyarország könyvtörténeti bibliográfiájának feldolgozását. Mi Közép-Európa könyvtörténeti bibliográfiája adatbázisának létrehozását javasoltuk, amely alapjául szolgálna a nemzeti adatbázisok kölcsönösen összefüggő rendszerének, amelyek pillérei lehetnének a jövő virtuális európai könyvtárának. A közös adatbázis építésének alapját a V4 országai alkotják, hiszen ezen országok nemzeteinek történelmi eseményei töltötték ki nemcsak a mai nemzeti államok történelmét, hanem a valamikori történelmi államrendszerek, mint Magyarország, Nagymorva Birodalom, Osztrák-Magyar Monarchia, Csehszlovákia történelmét is. A Szlovák Nemzeti Könyvtár 2001 májusában rendezte meg a V4 országok nemzeti könyvtár-igazgatóinak kerekasztal tanácskozását. Megegyeztek önálló nemzeti adatbázisok létrehozásában, amelyek perspektivikusan*

*részei lesznek a közös közép-európai adatbázisnak. 2002 januárjában Miloš Kovačka kidolgozta a közép-európai könyvtörténeti adatbázis alaptervét, amelyhez a magyar oldal a szakterületek kidolgozására tett javaslatával járult hozzá.*⁹⁸

5.2.2. A gyűjtőkör tartalmi szempontjai

A bibliográfia műfaja – hasonlóan más írásművekéhez – nem tekinthető egységesnek. A leglényegesebb különbséget az a két, szemléletében eltérő vonulat képezi, amely azután megteremtette a nézőpontjának megfelelő műfajokat. „A meghatározások egyik típusa a bibliográfiákat a könyvek, sőt a **legtágabb értelemben vett dokumentumok, szövegek stb. rendszerező jegyzékének, listájának tekinti** [kiemelés tőlem], egyszóval formailag közelíti meg őket. A meghatározások másik vonulata túllép a „jegyzék”, „lista”, „felsorolás” és hasonló minősítéseken, és a definíciót a tartalomra élezi ki, a tudásszervező feladatok kiemelését tartja lényegesnek.”⁹⁹ – írja Murányi Lajos a Könyvtárosok kézikönyve bibliográfiáról szóló fejezetében. Ha ezt a két különböző kiindulási pontot vesszük alapul, sommásan kijelenthető, hogy a **hagyományos** nemzeti bibliográfia inkább az első kategóriába tartozik. Ezért nehéz lenne a nemzeti bibliográfiát tartalmi szempontok alapján kategorizálni. Ha ugyanis a területi elv lép életbe, amely a kötelezpéldány-szolgáltatás alapja, akkor nincs értelme tartalmilag korlátozni a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörét. A tartalmi megközelítés **hagyományos** értelemben sokkal inkább jellemző a szakbibliográfiákra.

Ez alól egyetlen kivételt ismerünk, mégpedig a több nemzeti bibliográfia által is vállalt patriotika irodalom összegyűjtését. Közismert, hogy a patriotika irodalom a következő kategóriákat tartalmazza: területi, nyelvi, személyi és tartalmi patriotikum. Azok a nemzeti bibliográfiák, amelyek a *tartalmi patriotikumot*, azaz a nem az országhatárokon belül megjelent, de az adott országgal foglalkozó irodalmat is regisztrálják, tulajdonképpen tartalmi szempontból szelektálnak. A tartalmi patriotikumok regisztrálásának kitűzésével a nemzeti bibliográfiák nehéz – mondhatni kilátástalan – helyzetbe kerülnek, ugyanis ez a „teljességhez” hasonlóan megfoghatatlan kategória, azaz csak akkor lenne teljesíthető, ha létezne „teljesség”. Csak ekkor valósulna meg az az ideális állapot, hogy a teljes emberi tudást magában foglaló Egyetemes Bibliográfia – amely a nemzeti bibliográfák összességén alapul – egységes keresési felületén keresztül hozzáférhetővé válik pl. az egykori vietnami diák Hanoiban, annami nyelven megjelent élménybeszámolója magyarországi egyetemi éveiről. Ugyanakkor még ha, véleményem szerint, nem lehetséges is a tartalmi patriotikumok összegyűjtésének száz százalékos teljesítése, gyakorlati példák legalább törekvést mutatnak a legfontosabbnak tartott tartalmi patriotikumok regisztrálásának megszervezésére. Az ausztrál nemzeti könyvtár pl. a patriotika-dokumentumokat több nemzeti könyvtárral (amerikai, angol, kanadai, újjeländi, szingapúri) kötött adatcsere-egyezmény keretében kapja meg.

5.2.3. Nyelvi szelekció

Az ICNBS gyűjtőkörre vonatkozó ajánlásainak egyik fontos megállapítása az országon belül bármely nyelven megjelent dokumentumok feldolgozását írja elő a nemzeti bibliográfia számára, lehetőleg az eredeti írásrendszer szerint. Az ország területén belül tehát elvileg nem működik nyelvi szelekció. Hogy ez a gyakorlatban hogyan valósul meg, nyilvánvalóan függ a

⁹⁸ Midriaková, Elena: História, súčasnosť a perspektívy výskumnej úlohy dejiny knižnej kultúry na Slovensku – Knižnica, 2004. 6. 288. p.

⁹⁹ Murányi Lajos: A bibliográfiától az adatbázisig. – Könyvtárosok kézikönyve 2. Feltárás és visszakeresés. Bp. Osiris. 2002. 299-375. p.

nemzeti bibliográfiai ügynökségek felkészültségétől, de bizonyos esetekben az egyes országok nyelvi helyzetétől is. Gondoljunk pl. Indiára, ahol a nyelvjárások tömege miatt két szomszéd falu lakói sem értik meg egymást. Hogyan vállalkozhatna ilyen helyzetben a nemzeti bibliográfia a „*bármely nyelven vagy írásrendszerben megjelent dokumentumok*” számbavételére? Ugyanakkor a patriotika irodalom egyik legjobban megfogható kategóriája a nyelvi patriotikum. Azok a nemzeti bibliográfiák, amelyek gyűjtik az ország nyelvén megjelent dokumentumokat, voltaképpen nyelvi szelekciót alkalmaznak. A nyelvi patriotikumok begyűjtése pedig még webes környezetben is megoldható.

5.2.4. A formai szempontú szelekció

A nemzeti bibliográfiák gyűjtőkörének kialakításakor a formai szempontok rendkívüli változatosságot mutatnak. Az IFLA felmérésében megkülönböztetett dokumentumtípusok tulajdonképpen a formai szelekció viszonylag egyszerű képletét követik. Ennél jóval mélyebb, vagy akár attól eltérő szempontokat alakítottak ki az egyes nemzeti bibliográfiák a gyűjtőkörbe felvett dokumentumtípusok alapján. Néhány külföldi példa bemutatása talán többet mond, mint a formai szempontok kategorizálása, ami semmire nem vezetne azon kívül, hogy illusztrálja: mennyire nem létezik egységes gyakorlat. A nemzeti bibliográfiákat általában a nemzeti könyvtárak állítják elő, de vannak országok, ahol külön intézmények foglalkoznak vele. Sok helyen dokumentumtípusonként alkotnak sorozatokat a nemzeti bibliográfiák, máshol még csak el sem lehet különíteni ezeket a weben közzétett országos, vagy nemzeti könyvtári katalóguson belül. Vannak helyek, ahol még nyomtatott formában jelenik meg a nemzeti bibliográfia, máshol a CD-ROM vagy a webes közzététel vált gyakorlattá. A gyűjtőköri megoszlásban legalább ekkora különbségeket találunk, ez alól egyedül a könyvek jelentenek kivételt, ezeket – mint láttuk – valamennyi ügynökség regisztrálja. Az alábbiakban néhány példát mutatok be a teljesség igénye nélkül a sokszínűség illusztrálására.¹⁰⁰

5.2.4.1. A nemzeti központi katalógus elkülöníthető része a nemzeti bibliográfia – Ausztrália

Jelenleg az ausztrál nemzeti bibliográfia nem különálló termék, hanem a National Bibliographic Database része.

A *National Bibliographic Database* (NBD)¹⁰¹ az ausztrál kiadványtermés mindent felölelő adatbázisa, voltaképpen nemzeti központi katalógus, amely 1981 óta épül, a National Library of Australia működteti, több mint 850 könyvtár állományát tartalmazza, a Kinetica szolgáltatás keretében használható. Bibliográfiai rekordjai több forrásból származnak, kiegészítve az ausztrál könyvtárak lelőhely-információival.

A *Recent Australian Publication* (RAP) ingyenes, havonta közzétett elektronikus formájú jegyzék az Ausztráliában megjelent, ausztrál szerzők által írt vagy ausztrál vonatkozású kiadványokról. Ebbe a fájlba a NBD-ből kerülnek be a rekordok. A rekordokat ingyenesen lehet innen letölteni. A nemzeti könyvtár honlapján szövegformátumban, illetve html-formátumban lehet használni a havi füzeteket, kétféle (betűrendes, illetve Dewey szakjelzetek szerinti) csoportosításban.

¹⁰⁰ A válogatásban Rácz Ágnes: „A nemzeti könyvtári katalógus és a nemzeti bibliográfia összefüggései néhány európai és tengeren túli könyvtárban” című, 2003-ban készült, kéziratban lévő szemléjének néhány példáját használtam fel.

¹⁰¹ <http://www.nla.gov.au/libraries/resource/nbd.html>

A nemzeti bibliográfia terjesztésének fő formája az online hozzáférés biztosítása a Kinetica Service keretében szolgáltatott NBD-ben. A nemzeti könyvtár *jelzéssel látja el a nemzeti bibliográfia keretébe tartozó dokumentumokat, amelyek ez alapján is kereshetők az adatbázisban*. Az adatbázis csak felhasználói azonosítóval és jelszóval használható, jelenleg a LibriVision 2.06 verzióval működik.

5.2.4.2. A nemzeti könyvtár katalógusának elkülöníthető része a nemzeti bibliográfia – Csehország

A cseh nemzeti könyvtárnak több online katalógusa van, amelyek közül a legfontosabb az NKC – *Bibliografická báze a katalog NK ČR*.¹⁰² Az NKC adatbázis tartalmazza a cseh nemzeti bibliográfia tételeit, és egyben a nemzeti könyvtár elektronikus katalógusa. 1995 óta ALEPH integrált rendszerrel épül, az Interneten elérhető. Fokozatosan bővül a korábban megjelent kiadványok tételeivel. A cseh kiadványtermésből a 20. században megjelentek már benne vannak, de többségük egyelőre raktári jelzet nélkül vagy az archív, nem forgalmazható példány jelzetével.

A könyvtár honlapjáról önállóan is elérhető a cseh nemzeti bibliográfia adatbázisa, amely több részből áll: *cseh könyvek, cikkek, külföldi bohemika, speciális dokumentumok, disszertációk, periodikumok és besorolási (authority) rekordok*. Az adatbázist havonta aktualizálják. A nemzeti bibliográfiát negyedévenként CD-n és DVD-n is kiadják az internetes verzió mellett.

5.2.4.3. A nagyvonalú hollandok – a nemzeti bibliográfia beolvad a nemzeti könyvtár katalógusába

A holland nemzeti könyvtárnak kiterjedt katalógusrendszere van, amelynek alapkatalógusai a következők:

KB-catalogue:¹⁰³ minden dokumentumtípus közös katalógusa

KB-catalogue special collections: a különgyűjtemények katalógusa

KB-catalogue digital publications: az elektronikus dokumentumok katalógusa

General catalogue: a nemzeti könyvtárnak a holland kiadványokat őrző Deposit részlegében található könyvek és folyóiratok katalógusa; az 1980 előtti anyag cédulakatalógusban; az 1980 utáni anyag www- és telnet-verzióban hozzáférhető a hálózaton.

Bár küldetésnyilatkozata szerint a holland nemzeti könyvtár felelős a nemzeti bibliográfia előállításáért, a kurrens nemzeti bibliográfia önálló adatbázisként nem szerepel a nemzeti könyvtár szolgáltatásai között. Az újonnan megjelent kiadványokról hetente megjelenő jegyzéket ad közre elektronikus formában, azaz az adatbázisból állít elő nemzeti bibliográfiai szolgáltatást:

Out Now – Netherland bibliographic weekly: a Hollandiában és Flandriában megjelent és a nemzeti könyvtár állományába került új könyvek és időszaki kiadványok bibliográfiája.

STCN – Short Title Catalogue, Netherlands: az 1800 előtt nyomtatott holland könyvek retrospektív nemzeti bibliográfiája, a Hollandiában bármely nyelven és a külföldön holland nyelven (kivéve a belga könyveket) nyomtatott kiadványokat tartalmazza. Online hozzáféréssel.

¹⁰² http://sigma.nkp.cz/F?CON_LNG=ENG

¹⁰³ <http://opc4.kb.nl/IMPLAND=N/SRT=REL/LNG=EN/DB=1>

5.2.4.4. Közösen – az alapos dánok

A dán nemzeti bibliográfiát¹⁰⁴ a Danish Bibliographic Centre és a nemzeti könyvtár közösen készítik. A dán ISBN iroda a Danish Bibliographic Centre-ben, az ISSN és ISMN iroda a nemzeti könyvtárban működik. A nemzeti bibliográfiai tevékenység megosztásáról 1991-ben született megállapodás.

A Danish Bibliographic Centre által feldolgozott anyagot a következő kiadványokban teszik közzé:

The Danish Review Index: a nyolc legnagyobb dán napilapban és kb. 800 folyóiratban megjelent ismertetések, recenziók adatbázisa (könyvekről, filmekről, színházi előadásokról, kiállításokról, videókról, lemezekről, CD-ROM-okról); csak elektronikus formában, online elérhető adatbázisban jelenik meg, rekordjait lemezen szolgáltatják.

The Danish Article Index: a nyolc legnagyobb dán napilap és kb. 800 folyóirat cikk-adatbázisa; csak elektronikus formában, online elérhető adatbázisban jelenik meg, rekordjait lemezen szolgáltatják, valamint kiadják CD-ROM-on is.

The Danish National Bibliography, visual recordings: a diasorozatok, transzparensok, filmek, videolemezek és videoszalagok bibliográfiája (1984-től); online adatbázisban férhető hozzá, lemezen rekordszolgáltatást nyújtanak; megjelenik a „Bibliotekskatalog og Nationalbibliografi” (Library Catalogue and National Bibliography) c. CD-ROM-kiadásban.

The Danish National Bibliography, books: a Dániában megjelent könyvek és időszaki kiadványok adatbázisa (lásd még alább: *The Danish National Bibliography. Serials*), de regisztrálja a mikroformátumú dokumentumokat, az elektronikus könyveket, a lemezen vagy CD-ROM-on megjelenő időszaki kiadványokat is. A könyvtárak gyarapító munkájának támogatására hetente összeállítják az „Ugefortegnelsen” (The weekly list of new books) c. rovatot a *Bogmarkedet* c. lapban. A könyvek nemzeti bibliográfiája nyomtatásban is megjelenik: hetente (a *Bogmarkedet*-ben), havonta, negyedévenkénti és évenkénti kumulációban. Elektronikus formában hozzáférhető: a DanBib és a BASIS nevű adatbázisokban 1970-ig visszamenőleg; a „Bibliotekskatalog og Nationalbibliografi” c. CD-ROM-on; rekordszolgáltatás épül rá.

The Danish National Bibliography, sound recordings: hangfelvételek bibliográfiája 1982-től. (A honlapon nincs információ a közzététel formájáról.)

The Danish National Bibliography, music recordings: zenei lemezek diszkográfiája, a State Media Collection-nal közösen készül. Csak elektronikus formában férhető hozzá: a DanBib és a BASIS nevű adatbázisokban, a „Bibliotekskatalog og Nationalbibliografi” c. CD-ROM-on, rekordjait lemezen szolgáltatják.

The Greenlandic book list: a Grönlandon kiadott, illetve a grönlandi szerzők külföldön megjelent eredeti munkáinak bibliográfiája. A Danish National Bibliography, books részeként publikálják, évente speciális mutatóval.

A nemzeti könyvtár készíti a dán nemzeti bibliográfia következő tagjait:

The Danish National Bibliography. Serials: a hírlapok, folyóiratok, éves publikációk és (2003-ig) a könyvsorozatok leírását tartalmazza. Az új indulású és a megváltozott című időszaki kiadványok tételeit hetente közzéteszik a *Bogmarkedet* c. lapban, illetve a *The Danish National Bibliography. Books* havonta megjelenő és negyedévente, ill. évente

¹⁰⁴ https://rex.kb.dk/F/EQK74GYRBBACEA9BF8ETCMSA291LPYESBYEP6K9BA43IXARGCQ-02771?func=file&file_name=base-list-d

kumulált füzeteiben is. Az időszaki kiadványok nemzeti bibliográfiája online is hozzáférhető a REX, DANBIB rendszerekben. A *The Danish National Bibliography. Serials 1986-2000* a Danish Library Centre által kiadott CD-ROM-on jelent meg.

Danish Polyglotta: a Dániáról idegen nyelven megjelent publikációkat tartalmazza. Szerepelnek benne a dán szerzők szépirodalmi alkotásainak idegen nyelvű fordításai is. 1969-1997 között évente nyomtatásban jelent meg. Az 1990-1999 közötti tételek a REX-ben is megtalálhatók. 2000-ben megszűnt a feldolgozás e kiadvány számára.

Impressa Publica Regni Danici (=Bibliography of Danish official publications) (1949-1997/99): a dán hivatalos kiadványok (könyvek, időszaki kiadványok, aprónyomtatványok) bibliográfiája. Évente jelent meg 1949-1998 között. Az 1995-1999 közötti anyag a REX-ben hozzáférhető. 2000-től megszűnt a feldolgozás e kiadvány számára.

A *Union Catalogus of Danish Music* c. adatbázist a könyvtár zenei és színházi tára, a *Dansk Kortfortegnelse* c. térkép-bibliográfiát a térképek, nyomtatványok és fényképek tára készíti.

5.2.4.5. Hagyományosan – Észtország

A nemzeti bibliográfia kiadása az észt nemzeti könyvtár alapfeladatai közé tartozik. Az észt nemzeti bibliográfia regisztrálja az Észtországban megjelent kiadványokat nyelvtől függetlenül, valamint a külföldön, észt nyelven publikált dokumentumokat. Az *Estonica*, az észt vonatkozású, külföldi kiadványok bibliográfiája része a kurrens nemzeti bibliográfiának. A nemzeti bibliográfia nyomtatott sorozatai:

The Estonian National Bibliography. Books: havonta jelenik meg

The Estonian National Bibliography. Books: éves kumuláció, amely tartalmazza az *Estonica* c. patriotika-bibliográfiát, valamint mellékletben az Észtországban kiadott térképek bibliográfiáját

The Estonian National Bibliography. Periodicals: évente jelenik meg

The Estonian National Bibliography. Estonian Official Publications: évente jelenik meg

The Estonian National Bibliography. Music: évente jelenik meg; két részből áll, amelyek a kottákat, illetve a hangfelvételeket regisztrálják.

Az észt retrospektív nemzeti bibliográfia az észt nemzeti könyvtár, az észt akadémiai könyvtár, a tartui egyetemi könyvtár és az észt irodalmi múzeum könyvtárának közös vállalkozásában fog megjelenni, több kötetben.

1997-ben kilenc észt könyvtár részvételével kezdődött meg a közös könyvtári integrált rendszer üzembe állítása. Az online katalógus (ESTER)¹⁰⁵ 1999 januárjában kezdett működni. A közös katalógusban a nemzeti könyvtár katalógusának kiválasztásával a keresést le lehet szűkíteni a nemzeti könyvtár állományára. (A közös katalógus "adatbázisai" között nem szerepel külön a nemzeti bibliográfia.)

Példáimat úgy próbáltam összeállítani, hogy érzékelhető legyen: a jelenlegi helyzet ismeretében nem lehet egyetemesen érvényes, a jövő számára példaértékű (és főleg egységesen megvalósítható) megoldást ajánlani. Az egyes nemzeti bibliográfiák ugyanis mély hagyományokkal rendelkeznek, amelyek még hosszú ideig meghatározzák gyűjtőköriüket és közzétételi, hozzáférési formáikat. A sajátos tradíciók mellett a vizsgált országok eltérő gyakorlata a bibliográfiák előállítására szánt erőforrások különbözőségével is magyarázható.

¹⁰⁵ <http://helios.nlib.ee/search>

5.3. A retrospektív lefedettség biztosítása

Az ICNBS ajánlásokban szó esik a nemzeti bibliográfia retrospektív kiterjesztéséről is. A fentebb ismertetett IFLA felmérésben ezzel kapcsolatosan is feltettek egy kérdést.

Amikor a retrospektív kiterjesztési program létezésére kérdeztek, amely a nemzeti bibliográfiai rekordok számának növelésére irányul – mind összességében, mind az elektronikusan is hozzáférhető rekordok arányának javítására –, 31 ügynökség válaszolt igennel és 9 nemmel. Néhány ország, mint pl. Ausztrália minden ismert retrospektív rekordot konvertált, mások átfogó retrokonverziós programokat indítottak. Dél-Afrikának meg kellett szakítani projektjeit, mert nem jutott fenntartói forrásokhoz.

Húsz ügynökség jelentette, hogy elkészültek a tervek a retrospektív konverzióra, míg 18 nem rendelkezett velük. Irán 500 ezer régi könyv katalogizálását és nemzeti bibliográfiájába illesztését tervezi (talán első alkalommal), és rekordok készülnek a speciális dokumentumok (feltehetően térképek, újságok stb.) feldolgozására. Franciaország ki fogja terjeszteni retrokonverziós programját a metszetekre, térképekre, zenei nyomtatványokra és egyéb speciális anyagokra. Dánia a folyóirat- és újságcikkek konverzióját tervezi.

5.4. A gyűjtőkör és a webes források

A könyvtárak általában az egyes országok nemzeti kulturális örökségével összefüggő webhelyekre és elektronikus dokumentumokra koncentrálnak. Ilyen kezdeményezésekről tudunk többek között a skandináv országokban, Franciaországban, valamint Kanadában és Ausztráliában is. Svédországban a „svéd virtuális tér” aratása volt a cél egy adott időszakban. A Kanadai Nemzeti Könyvtár és Levéltár azt az ismertetést állította fel, hogy az internetes dokumentum legyen kanadai keletkezésű vagy kanadai szempontból érdeklődésre számot tartó.

A PANDORA webarchívum szelekciós szempontjai

Az Ausztrál Nemzeti Könyvtár által működtetett PANDORA projekt válogatási szempontjait részletes útmutatóban rögzítette.¹⁰⁶ A PANDORA ausztrál webarchívum 1996-tól megőrzési és szolgáltatási céllal gyűjti az online publikációkat. Annak ellenére, hogy a szervezők tudatában vannak a válogatás hátrányainak (a teljesség csorbulása, szubjektív elemek kizárhatatlansága stb.), az archiválás szelektív megközelítése négy fontos cél elérését teszi lehetővé a könyvtárak számára:

- az archívum minden dokumentuma minősített, és a jelenlegi technikai adottságok által megengedett lehető legteljesebb mértékig működőképes;
- az archívum valamennyi dokumentuma teljes mértékben katalogizálható, és ezért a nemzeti bibliográfia részévé válhat;
- az archívum valamennyi dokumentuma hozzáférhetővé tehető, legalábbis korlátozott mértékben. Ausztráliában vagy máris hozzáférhetőek a dokumentumok, vagy a kereskedelmi kiadványok esetében elérhetőek lesznek a jövőben – amikor már kereskedelmi értelemben nem életképesek – annak következtében, hogy megállapodás született a kiadókkal a publikációk közönség számára hozzáférhetővé tételének engedélyezéséről a weben;

¹⁰⁶ <http://pandora.nla.gov.au/selectionguidelines.html#s4.1>

- elemezhetők és meghatározhatók az archívumban található források 'lényeges sajátosságai' az egyes forrásokra vagy azok csoportjaira vonatkozóan is. Ez növeli az ismereteket a megőrzés követelményeiről, és elősegíti a helyes megőrzési stratégia kialakítását.

A webarchívum a Commonwealth hivatalos online kiadványait teljességgel gyűjti, az állami kormányzatok dokumentumait válogatva. Az ausztrál szerzők műveit és az ausztrál vonatkozású online forrásokat válogatva az információtartalom, a kutatási érték, aktualitás és érdekesség alapján. Mintavétellel a következőket gyűjtik: egyéni honlapok, reklám-webhelyek, hirdetések. (Tervezeteket és még folyamatban lévő dokumentumokat nem.) Az ausztrál internet-domain-ről pillanatfelvételeket készítenek.

Az útmutató rögzíti a gyűjtőkör formai (és részben tartalmi) kritériumait is:

- folyóiratok, újságok, hírlevelek és egyéb sorozatok;
- konferencia anyagok;
- lényeges jelentések, beszédek és előadások;
- éves jelentések;
- térképek;
- fontos irodalmi művek;
- közérdeklődésre számot tartó nyilvános dokumentumok, mint pl. a környezetre hatással levő közlemények és nyilvános észrevételekre számot tartó tervezetek;
- a nyilvános hozzáférésű információs adatbázisok;
- bármely, korábban nyomtatott formában megjelent dokumentum;
- bármely, ISBN, ISSN vagy ISMN kiutalására alkalmas dokumentum;
- a fentiek minden új kiadása/változata (nem beleértve a kisebb változásokat);
- webhelyek, a webhelyek részei, amelyek lényeges vagy egyedi információval szolgálnak egy témáról, szervezetről, országosan jelentős személyről, projektről vagy eseményről;
- azok a kategóriák, amelyek nem szerepelnek itt, de amiket a könyvtár időről időre megvizsgálhat a hosszabb távú kutatási érték szempontjából.

A PANDORA webarchívum gyűjtőköréből kizár néhány online dokumentumtípust. Nem gyűjtik a belső, intézményi célra létrehozott dokumentumokat, e-postai üzeneteket, a zárt levelezőlisták anyagát. Jelenleg nem gyűjtik azokat az online dokumentumokat sem, amelyek azonos tartalommal nyomtatott formában is léteznek. Ezeken kívül kizárják a blogokat (weben megjelenő naplók), a játékokat, az egyéni szerzők cikkeit, a nyomtatott napilapok online változatait, a hirdetéseket és az egyetemi téziseket.

Az ausztrál projekt részletesebb ismertetését azért tartottam indokoltnak, mert az online dokumentumok begyűjtését, feldolgozását és raktározását most tervező nemzeti könyvtárak – közöttük az Országos Széchényi Könyvtár – számára is modellértékű lehet az idő próbáját már kiállt gyakorlatuk.

5.5. A magyar nemzeti bibliográfia gyűjtőköre

A magyar nemzeti bibliográfia elmúlt évtizedekbeli történetét érdemes lenne monografikus szinten feldolgozni. Dolgozatom erre nem vállalkozhat, más a célja. Gyűjtőkörének, rendszerének alakulását csak vázlatosan ismertetem itt, inkább csak a jelenlegi helyzet kialakulásának megértése miatt.

Az 1990. évi II. Országos Bibliográfiai Értekezletre készült tanulmányában Berke Barnabásné a hetvenes évektől megjelenéséig követi végig a nemzeti bibliográfia változásait.¹⁰⁷ A tanulmány függelékében a szerző közli a „Párizsi Nemzetközi Konferencia a Nemzeti Bibliográfiáról” által 1977-ben elfogadott ajánlásokat is, amelyek a dolgozatomban sokat emlegetett ICNBS ajánlások elődjének tekinthetők. Ez az időszak, amelyet a szerző forradalminak nevez, számos komoly változást hozott a magyar nemzeti bibliográfia életében.

Valóban hatalmas fellendülés jellemezte ezt az korszakot, amelyből kiemelkedik az 1976-tól kísérleti jelleggel, majd 1978-tól üzemszerűen számítógépen készülő *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek* (MNB KB) című kiadványsorozat. Nem a számítógépes rendszer alapján, de az MNB KB társlapjaként, illetve mellékleteként jelentek meg 1978-tól a bibliográfiai füzet sorozatokra kidolgozott terv szerint a *Magyar nemzeti bibliográfia. Zeneművek bibliográfiája* a nyomtatott zeneművekről és a zenei hanglemezekről, és az MNB KB-ben negyedévenként a „*Térképek*”.

A nemzeti bibliográfiai rendszer gyűjtőkör szempontjából is gazdagodott ekkor. 1981-től már címében is a nemzeti bibliográfia nevet viselte a *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája* kiadványsorozat. A „Magyar folyóiratok repertórium”-át 1977-ben váltotta fel a félhavas, majd 1978-tól havonként megjelenő *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium*a.

1977-ben jelent meg először a *Külföldi magyar nyelvű kiadványok*, alcíme: Külföldön magyar nyelven megjelent könyvek és folyóiratcikkek válogatott bibliográfiája, a korábban „Külföldi magyar nyelvű folyóiratok repertórium” címet viselő kiadvány folytatásaként, és a *Hungarika irodalmi szemle*, alcíme: Külföldön idegen nyelven megjelent magyar vonatkozású könyvek és folyóiratcikkek válogatott bibliográfiája, amely a „Hungarika külföldi folyóiratszemplé” váltotta fel.

A hetvenes évek eseményeit – mint láttuk – egyaránt jellemezte a tartalmi bővülés, a nemzeti bibliográfiai rendszer minél teljesebb felépítésére vonatkozó igény, valamint a számítógépes rendszerek megjelenésével és alkalmazásával a technológiai fejlődés.

A nemzeti bibliográfia fejlődése a nyolcvanas években megtorpant. Az ország egyre nehezebbé váló gazdasági helyzete természetesen kihatott a kulturális fejlesztésekre is, ezért a hetvenes években szerzett lendület nem kaphatott újabb lökést a következő évtizedben. „*Miközben a számítógépes kultúra Magyarországon a 80-as években folyamatosan fejlődött, a nyugati országokban pedig új technikai csodák jelentek meg az információs iparban (számítógépes hálózatok, lézernyomtatás, adatbázisok tárolására alkalmas kompakt lemezek: CD ROM, és online lekérdezésükhöz kifejlesztett kisszámítógépes leolvasók, teletext, videotext és telefax, elektronikus levelezés stb.), addig az OSZK saját technikai bázisa inkább romlott, semmint fejlődött volna. Így nemhogy a teljes kurrens nemzeti bibliográfiai rendszer gépesítésére és új szolgáltatásformák kifejlesztésére nem kerülhetett sor, hanem komoly eredményként kell elkönyvelniünk az MNB könyvek adatbázisának folyamatos építését, a félhavi füzetek naprakész megjelentetését, a tételszolgáltatást az „Új könyvek”-hez és a központi*

¹⁰⁷ Berke Barnabásné: A kurrens magyar nemzeti bibliográfia rendszere. Helyzetkép, célkitűzések. – Könyvtári Figyelő, 1990. 5-6. 421-445. p.

katalóguscédula előállításához (a határidők pontos betartásával), és az elindított bibliográfiai sorozatok fenntartását.” – írja Berke Barnabásné említett tanulmányában¹⁰⁸.

A fejlesztések anyagi lehetőségeinek csökkenése a nemzeti bibliográfia racionalizálásához vezetett a cikkfeldolgozás területén. „*A korábbi kooperációs kísérlet tapasztalatai és a nemzeti szakbibliográfiák lendületes fejlődése a hetvenes évek végén felvetette a munkamegosztás gondolatát a repertorizálásban. Kétéves, széles körű szakmai előkészítés és a feladatot vállaló partnerekkel (OMKDK, MÉM Információs Központ, Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár) folytatott tárgyalássorozat előzte meg az együttműködési megállapodást. Eszerint 1981-től az MNB IKR csak a társadalom- és természettudományok körébe tartozó, valamint az ún. általános tartalmú cikkeket regisztrálja...*” – írta Bényei Miklós a kurrens nemzeti bibliográfia ötven évét átfogó tanulmányában.¹⁰⁹ A nyolcvanas években a csökkenő források sem tudták meggátolni az országban egyre nagyobb számban megjelenő személyi számítógépek alkalmazását a bibliográfiai feldolgozásban, ennek kézzel fogható eredményeként könyvelhetjük el az 1985-ben *Hungarika Információ* címmel megjelent cédułaszolgáltatást és indexet.

Az anyagiak hiányában ugyanakkor lehetőség nyílt a katalogizálás, és egyben a nemzeti bibliográfia fejlesztésének kevésbé pénzigényes oldalával foglalkozni: a különböző szabványok kiadásával, módosításával és bevezetésével. A munka intenzitását jelzi, hogy az 1990-ben hatályban levő 42 különböző könyvtári szabvány közül 30 a nyolcvanas években készült el. A szabványosítási tevékenység fellendülése egyrészt összecsengett az IFLA akkori fő törekvésével az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programjának kiterjesztésére, másrészt megteremtette az egységes hazai katalogizálás alapjait.

A nemzeti bibliográfia egészére nagy hatással volt az OSZK-ban 1990-ben létrejött *Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer* (NEKTÁR) bevezetése, valamint a DOBIS/LIBIS szoftver megvásárlása. Ennek nyomán 1991-ben nyílt lehetőség az 1976-tól a SZKI szerverén épített MNB Könyvek adatbázisának „hazahozatalára”. Mivel az adatbázisban 1987-től kezdődően a nemzeti könyvtár gyarapodását feldolgozták, ekkor szembesült kézzelfoghatóan a szakma a nemzeti bibliográfia és az OSZK online katalógusának különbözőségével, hiszen az adatbázisban ettől kezdve a nemzeti bibliográfiában nem szereplő tankönyvek, jegyzetek, valamint a gyűjteményben lévő egyéb könyvek egyaránt visszakereshetővé váltak.

Az 1989-es rendszerváltás idején a könyvpiac felbolydult, egyre-másra jöttek létre új kiadók, amelyek kevés gyakorlattal rengeteg új kiadványt adtak ki; ez sokszor azt jelentette, hogy silány kivitelű, hiányos vagy azonosító adatok nélküli dokumentumok feldolgozásával kellett a nemzeti bibliográfiának megküzdenie. Ebben az időszakban a köteleispéldány-jogszabály korszerűsítése jelentette a legnagyobb problémát a beszolgáltatás akadozása miatt. A könyvek nemzeti bibliográfiájának gyűjtőköre 1977 óta változatlan maradt, és éppen 1995-ben került az OSZK-ban napirendre a nem hagyományos hordozón megjelent, és nem hagyományos úton terjesztett dokumentumok gyűjtésének és bibliográfiai feldolgozásának kérdésköre is. A megnövekedett nyomdaköltségek miatt komoly gondot jelentett a kiadványsorozatok rendszeres megjelentetése, és a könyvek bibliográfiájának éves kumulációja, a Magyar Könyvészet utoljára 1991-es tárgyévvel jelenhetett meg három kötetben. Öröm volt az örömben, hogy 1994-ben az OMFB támogatásával sikerült megjelentetni az 1976-tól 1991-ig külső számítógépen (SZKI) feldolgozott teljes nemzeti bibliográfiai anyagot CD-ROM-on.¹¹⁰

¹⁰⁸ Berke Barnabásné: A kurrens magyar nemzeti bibliográfia...427. p.

¹⁰⁹ Bényei Miklós: A kurrens magyar nemzeti bibliográfia ötven éve. – Könyvtári Figyelő, 1996. 3. 396-397. p.

¹¹⁰ Berke Barnabásné: A kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfiai rendszer mai problémái – Könyvtári Figyelő, 1995. 4. 588-589. p.

5.6. A nemzeti bibliográfia mai helyzete

A nemzeti bibliográfia gyűjtőkori szempontból a korábbiakhoz viszonyítva napjainkra nem sokat változott. A fő változást nem a tartalom, hanem a forma átalakulása jelenti, ugyanis a papíralapú kiadást felváltotta az elektronikus megjelenés. 2002-ben az Országos Széchényi Könyvtár megszüntette a nemzeti bibliográfia sorozatainak nyomtatásban megjelenő kiadását, és a félévente közös CD-ROM-on megjelenő könyvek, periodikumok, és 2002-ig a folyóiratcikkek nemzeti bibliográfiája mellett floppy-lemezen, FTP szerveren, valamint HTML és PDF formátumban is elérhetővé vált az MNB Könyvek sorozata.

A Magyar Nemzeti Bibliográfia sorozatai 2005 januárjában

MNB Könyvek Bibliográfiája

- Html– Félhavonként (a mindenkori öt legfrissebb füzet)
- Pdf 2003-tól– Félhavonként (archivált), a volt nyomtatott formátummal azonos
- Floppy (vagy ftp-ről vagy e-levélhez csatolt fájlként)– Félhavonként

MNB Könyvek

- CD-ROM– Félévenként teljes frissítés

MNB Új Periodikumok

- Html 2002-től– Havonként. (archivált a 2003. 6. füzetig).

MNB Periodikumok

- CD-ROM– Félévenként teljes frissítés

MNB Térképek Bibliográfiája (terv)

- Html (Pdf?) 2005-től. 2001-2004 visszamenőlegesen, összevontan– Negyedévenként (archivált)

MNB Zeneművek Bibliográfiája (terv)

- Html (Pdf?) 2005-től. 2002-2004 visszamenőlegesen, összevontan – Félévenként (archivált)

Dolgozatom írásának idején (2005 májusa) nem jelenik meg a Hungarika Bibliográfia és a cikcrepertórium.

Tekintsük át, hogy az IFLA felmérés dokumentumtípusai hogyan szerepelnek a magyar nemzeti bibliográfia rendszerében:¹¹¹

¹¹¹ A táblázatokhoz Berke Barnabásné: Nemzeti bibliográfia szolgáltatások című kéziratát használtam fel, amely 2004 augusztusában készült.

<i>Dokumentum típus</i>	<i>Szerepel az MNB-ben</i>	<i>Megjegyzés</i>
Könyvek	X	<u>Kivéve:</u> Alap- és középfokú tankönyvek, felsőoktatási jegyzetek, különlenyomatok (kivéve, ha sorozat keretében jelennek meg); gyártmányismertető és gyártmány-katalógusok; propaganda és efemer kiadványok; szabványok (kivéve, ha gyűjteményes kötetben jelennek meg); helyi és távoli hozzáférésű eKönyvek
Saját kormányzat hivatalos kiadványai	X	A nyomtatásban megjelentek, ha kötelespéldányként beérkeztek
Konferencia anyagok	X	A nyomtatásban megjelentek, ha kötelespéldányként beérkeztek
Időszaki kiadványok	X	<u>Kivéve:</u> nem szakosított cím-, adat- és névtárak; intézményi, vállalati, társasági, egyesületi jelentések, tervek, belső tájékoztatásra szolgáló hírlevelek; áruismertető; ár- és termékjegyzékek; kiadói katalógusok és tervek; könyvtárak gyarapodási jegyzékei; szakirodalmi tájékoztatók, sajtószemlék, műsor- és programfüzetek (az országosak és a nemzetköziek kivételével); a felső-, közép- és alsófokú iskolák híradói, humoros diáklapjai, helyi hirdetési és reklámlapok; nem számozott rejtvenyűságok; propagandakiadványok és az ún. aprónyomtatványok
Tankönyvek	--	
Térképek	X	<u>Kivéve:</u> helyi és távoli hozzáférésű eKartográfiai dokumentumok
Zenei dokumentumok	X	<u>Kivéve:</u> távoli hozzáférésű eKották
Brosúrák (aprónyomtatványok)	--	
Disszertációk	--	
Külföldön publikált, saját országról szóló anyagok	X	Hungarika Információ, Hungarika Névkataszter adatbázisai
Hangdokumentumok	X	Helyi hozzáférésű hangdokumentumok
Mikroformátumok	X	A megfelelő MNB sorozatban, ha ilyen formában adták közre és köteles példányként beküldték
Mozifilmek és videók	--	
Grafikai dokumentumok	--	
Folyóiratcikkek	--	1993-2002 között jelent meg CD-ROM-on, a feldolgozás azóta szünetel
Számítógépes fájlok és szoftverek	--	

<i>Dokumentum típus</i>	<i>Szerepel az MNB-ben</i>	<i>Megjegyzés</i>
E-könyvek	--	
Egyéb elektronikus dokumentumok	--	
E-folyóiratok	X	Helyi hozzáférésűek tételei a MNB Új Periodikumok és az MNB Periodikumok CD-ROM sorozatban. A távoli hozzáférésűek tételei a MEK-ben
Nemzetközi kormányzati kiadványok	X	A nyomtatásban megjelentek, ha kötelezpéldányként beérkeztek

A kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfia gyűjtőköre egyelőre több olyan dokumentumtípust nem tartalmaz, amelyek más országok gyakorlatában erőteljesen hangsúlyozottak. Míg az IFLA felmérés alapján az elektronikus dokumentumok nemzeti bibliográfiába kerülése az ügynökségek mintegy 30%-ára jellemző, Magyarországon éppen csak a kezdeti lépések történtek meg ezen a téren.

Az IFLA felmérés egyik fő hipotézise, hogy ti. a kötelezpéldány-törvények változását követi a nemzeti bibliográfiák gyűjtőkörének változása, hazánkban egyelőre csak korlátozott mértékben érvényesül. Mint a kötelezpéldányokkal foglalkozó fejezetben közölt táblázatban láthattuk, a kötelezpéldányként a nemzeti könyvtárba beszolgáltatott helyi hozzáférésű elektronikus dokumentumok egyre nagyobb számban kerülnek feldolgozásra, az OPAC-on keresztül adataik hozzáférhetővé válnak. Az MNB Könyvek Bibliográfiájába csak 2005 januárjától kerültek be a monografikus jellegű, fizikai hordozón megjelent elektronikus dokumentumok.

Hozzá kell azonban tennem – és ez a dolgozat számos megállapítására igaz –, hogy napjainkban az események oly mértékben felgyorsulnak, hogy mire írásom bírálóim és/vagy olvasóim kezébe kerül, a leírt tények lehet, hogy már nem fedik a valóságot. Ismerve az OSZK-ban éppen dolgozatom írásakor felgyorsult intenzív munkát, biztos vagyok abban, hogy az elektronikus dokumentumokkal kapcsolatos kérdések egy része hamarosan megoldódik. Rövid idő kérdése, és a kötelezpéldányokkal foglalkozó fejezetben ismertetett OSZK Digitális Könyvtár megkezdje üzemzerű működését. Munkacsoportok dolgoznak az elektronikus dokumentumok beszolgáltatásával foglalkozó jogszabály pontosításával, a dokumentumok nemzeti bibliográfiai számbavételének kérdéseivel. Remélem, hogy a nemzetközi tapasztalatok alapján kialakított, működő hazai rendszerről is beszámolhatunk a közeljövőben.

Speciális problémát jelent a dokumentum-típusok között felsorolt, nem nyomtatott anyagok bibliográfiai feldolgozásának kérdése. Az ICNBS ajánlások kötelezpéldánnyal foglalkozó részében kimondják, hogy „...a jogszabályok vegyék figyelembe annak lehetőségét, hogy a kötelezpéldányokért vállalt felelősség meg is osztható több nemzeti intézmény között”. Ez Magyarországon a film- és videó-anyagok vonatkozásában érvényesül, hiszen a kötelezpéldány-rendelet értelmében a filmeket, filmplakátokat a Magyar Filmintézet gyűjti, tárolja és dolgozza fel. Nem ennyire egyértelmű a helyzet a videódokumentumok esetében, mert a rendelet ugyan kimondja, hogy az OSZK mellett a Magyar Filmintézet is részesül egy-egy kötelezpéldányban a hazánkban forgalmazott videókból, ugyanakkor nem rendelkezik a

bibliográfiai feldolgozás kérdéséről. Az Országos Széchényi Könyvtár álláspontja szerint a videódokumentumok feldolgozásáról a filmekhez hasonlóan a Magyar Filmintézetnek kell gondoskodnia.

A sugárzott anyagokkal a napjainkban formálódó Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA) foglalkozik. Feladataira vonatkozóan honlapján a következő összefoglalást találhatjuk: „A NAVA (Nemzeti Audiovizuális Archívum) a magyar nemzeti műsorszolgáltatói köteleespéldány-archívum. Gyűjtőkörébe tartoznak az országos földfelszíni terjesztésű televíziók és rádiók magyar gyártású műsorai. A NAVA olyan az elektronikus műsorok számára, mint az Országos Széchényi Könyvtár a nyomtatott kiadványok, vagy a Magyar Nemzeti Filmarchívum a magyar filmek számára. Ilyen kötelezpéldány-archívum eddig Magyarországon nem létezett. A NAVA különlegessége lesz, hogy gyűjteményéhez on-line hozzáférést biztosít a törvény szabta kereteken belül. Ezen kívül segítséget nyújt a helyi műsorszolgáltatók archívumainak feldolgozásához.”¹¹²

A NAVA törvényt 2004 decemberében fogadta el az Országgyűlés. A 2004. évi CXXXVII törvény szerint „A NAVA a műsorszolgáltatók adataira is kiterjedő módon országos nyilvántartást vezet

a) a kötelezpéldányként szolgáltatott műsorszámok azonosító adatairól,

b) a rendelkezésére bocsátott egyéb műsorszámok azonosító adatairól,

c) a más archívumok által gyűjtött és őrzött műsorszámok azonosító adatairól, amennyiben azok rendelkezésére állnak.”¹¹³ A törvénytervezet függeléke részletesen meghatározza a dokumentumokat azonosító adatokat is.

A NAVA megalakulásával tehát a kötelezpéldány-rendekezesek körébe kerültek a sugárzott műsorok is, amelyek bibliográfiai feldolgozását a törvény az új nemzeti intézmény feladat-körébe utalta.

5.7. A cikkrepertórium kérdése

Az IFLA felmérésben és nemzetközi példáinkban is láthattuk, hogy a nemzeti könyvtárak közül több is feldolgozza a folyóirat- és hírlapcikkeket. A felmérésben a megkérdezett könyvtárak 32%-a foglalkozott a cikkek repertorizálásával a nemzeti bibliográfia keretei között. Magyarország is ebbe a körbe tartozott, egészen 2002-ig.

Az OSZK – mint korábban említettem – 1981-től együttműködési megállapodást kötött egyéb intézményekkel az időszaki kiadványok cikkeinek feldolgozására. Ennek értelmében munkamegosztás alakult ki a Magyar Nemzeti Bibliográfia. Időszaki Kiadványok Repertórium (MNB-IKR), a Magyar mezőgazdasági bibliográfia, a Magyar orvosi bibliográfia, a Műszaki cikkek a magyar időszaki kiadványokban, és 1991-ig az Építésügyi cikkek a magyar időszaki kiadványokban című kiadványokkal. A megállapodás értelmében az OSZK a kötelezpéldányként a nemzeti könyvtárba beszolgáltatott időszaki kiadványok válogatott társadalom- és természettudományi cikkanyagának bibliográfiáját állította elő. Különböző okok miatt az együttműködés nem működött tökéletesen, és a 90-es évek elején felmerült a partnerek tevékenységének új alapokra helyezése az egyre inkább elterjedő számítógépes

¹¹² <http://www.nava.hu/start.html>

¹¹³ 2004.évi CXXXVII. Törvény a Nemzeti Audiovizuális Archívumról. – Kulturális Közlöny, 2005. február 2. 113-118. p.

feldolgozás technikai lehetőségeinek kihasználásával. Az online kereshető közös cikk-adatbázis kialakítása sajnos csak a megvalósíthatósági tanulmány szintjéig jutott el, amelyet Vajda Erik fogalmazott meg.¹¹⁴ Elképzelése szerint a magyar időszaki kiadványokban megjelenő publikációk visszakereshető és általános tájékozódásra alkalmas adatainak online adatbázisa az OSZK számítógépes rendszerébe illeszkedően hozható létre az együttműködő partnerek tevékeny részvételével. A tanulmány rendkívül világos és logikus javaslatait nem követték gyakorlati lépések, így a helyzet nem javult a korábbiakhoz viszonyítva, sőt az MNB-IKR frissessége egyre több kívánnivalót hagyott maga után.¹¹⁵

A mindenki által ismert tökéletlenségek ellenére a könyvtári közösséget meglehetősen felborzolta az Országos Széchényi Könyvtár 2002-es döntése a cikkrepertórium akkori formájának megszüntetéséről. A döntés okaként az OSZK főigazgatója az elégtelen forrásokra és a partnerek érdektelenségére hivatkozott, valamint a repertórium gyűjtőkörének, válogatási szempontjainak bizonytalanságaira. Nem zárkozott el azonban a repertórium folytatásától, de ezt csak a könyvtárak széles körű együttműködésének keretében látta megvalósíthatónak. A bejelentés után a Magyar Könyvtárosok Egyesületének Bibliográfiai Szekciója napirendre tűzte a cikkrepertórium kérdéskörének megvitatását. A rendezvényen négy előadás hangzott el, amelyek más-más szempontból vizsgálták a cikkrepertóriummal kapcsolatos kérdéseket. Sonnevend Péter, Berke Barnabásné, Wolf Magda és Murányi Péter előadásait a Könyvtári Figyelő közölte.¹¹⁶ Az előadók és a hozzászólók is egyetértettek abban, hogy szükség van a cikkrepertórium folytatására, amelynek további szervezésében vezető szerepet kell játszania az OSZK-nak. A konferencián megfogalmazott igények szerint egyetlen adatbázis-rendszeren belül kereshető rekordokra van szükség, amelyektől el lehet jutni az Interneten található teljes szövegekhez is. A résztvevők egyetértettek abban is, hogy a megvalósításhoz a könyvtárak széles körű összefogására van szükség a párhuzamosságok elkerülése és a hiányok megszüntetése érdekében. Az elképzelések egy országos közös adatbázis, a „cikk-MOKKA” megteremtése felé irányulnak. Több szakértői tanulmány is készült már a repertóriummal kapcsolatban,¹¹⁷ és 2004 végén egy bizottság kezdte meg munkáját az országos megvalósíthatóság feltérképezésére.

Az Országos Széchényi Könyvtár 2005-2008 közötti időszakra vonatkozó stratégiai tervében is szerepel az egységes adatbázis terve: *„Előtanulmányok, szakmai és felhasználói visszajelzések, valamint elvárások nyomán megfogalmazódott egy, az OSZK koordinálta intézményi*

¹¹⁴ Vajda Erik: Időszaki kiadványok válogatott cikkeinek online adatbázisa kooperációs partnerek együttműködésével. (Megvalósíthatósági tanulmány). Bp.: OSZK KMK. 1994. 57 p. (A Könyvtári Figyelő sorozata; 2.)

¹¹⁵ „Feltűnően hosszú az átfutási idő; az 1996 márciusi számban például 1993-ban megjelent cikkek is vannak, a folyóiratközlemények többsége pedig 1994-es; csupán a napilapcikkek származnak 1995 végéről, ami már-már elfogadható lenne” – Bényei Miklós: A kurrens magyar nemzeti bibliográfia ötven éve. – Könyvtári Figyelő, 1996. 3. 399. p.

¹¹⁶ Sonnevend Péter: A repertórium kérdései: múlt, jelen és jövő időben – Könyvtári Figyelő, 2003. 2. 271-283. p.; Wolf Magda: Az XT-től a teljes szövegű szolgáltatásig. A folyóirat-repertórium gépesítése az OSZK-ban. u.o. 285-294. p.; Murányi Péter: Holmi filozófia, pszichológia, etika, művészet, zene. u.o. 307-331. p.; Berke Barnabásné: A teljes nemzeti cikkrepertórium megvalósíthatóságának lehetősége. u.o. 263-270. p.

¹¹⁷ pl. Koltay Klára: Gondolatok a folyóirat-repertórium(ok)ról – Könyvtári Figyelő, 2003. 3. 495-501. p.; Takáts Béla: Hírlap- és folyóiratcikkek a megyei könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben. Egy vizsgálat tapasztalatai – u.o. 503-509. p.; Berke Barnabásné: Cikkfeldolgozás a hazai felsőoktatási és szakkönyvtárakban. u.o. 510-520. p.

*együttműködésen alapuló „Humán (társadalomtudományi) Szakirodalmi Adatbázis létrehozásának igénye. A tárgyban előtanulmány készült, amely meghatározza az adatbázis gyűjtőkörét, az együttműködő intézményeket, címjegyzékként a feltárandó forráskiadványok körét, a szükséges hardver és szoftverigényt, megbecsüli a feldolgozandó cikkmennyiséget, javaslatot tesz az alkalmazandó szabványokra, szabályzatokra, feldolgozási irányelvekre, feltárja a retrospektív konverzió szükségleteit.”*¹¹⁸

Így remélhetően a cikcrepertórium megújult formában és tartalommal hamarosan újra tovább működhet.

¹¹⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár stratégiai céljai és cselekvési terve 2005-2008. – <http://www.oszk.hu>

5.8. Hogyan áll a „teljesség” Magyarországon?

Az alábbi táblázatban a kurrens nemzeti bibliográfia gyűjtőkörében nem szereplő dokumentumtípusok bibliográfiai feltárásának mai állapotáról adunk áttekintést.

Dokumentumtípus	Bibliográfiai számbavételre vonatkozó információk, megjegyzések
Tankönyvek	Közoktatási tankönyvjegyzék: Oktatási Minisztérium, 1999- Szakképzési tankönyvjegyzék: Oktatási minisztérium, 2000- Az egyetemi jegyzetekről nincs bibliográfiai számbavétel. A kereskedelmi forgalomba kerülő egyetemi tankönyveket az MNB Könyvek Bibliográfiája tartalmazza
Brosúrák (aprónyomtatványok)	Jelenleg nincs bibliográfiai számbavétel
Disszertációk	Központi bibliográfiai számbavétel nincs, legfeljebb az az intézmény tartja nyilván, ahova benyújtották
Mozifilmek és videók	A mozifilmeket a Magyar Nemzeti Filmarchívum tárja fel, a videodokumentumok számbavétele nem megoldott
Grafikai dokumentumok	Jelenleg nincs bibliográfiai számbavétel
Folyóíratcikk	Magyar Nemzeti Bibliográfia. Sajtórepertórium címen 2002-ig jelent meg.
Számítógépes fájlok és szoftverek	Bibliográfiai számbavételük nem megoldott
E-könyvek	Jelenleg nincs bibliográfiai számbavétel (bár az OSZK katalógusában az e-könyvek már megtalálhatók, csak a NB-ben nem szerepelnek)
Egyéb elektronikus dokumentumok	Bibliográfiai számbavételük nem megoldott

A táblázatból kiolvasható, hogy a kurrens nemzeti bibliográfia teljesebbé tétele érdekében még nagyon sok tennivalója van a nemzeti könyvtárnak.

5.9. A nemzeti bibliográfia retrospektív kiterjesztésének lehetőségei Magyarországon

A nemzeti bibliográfia retrospektív kiterjesztése véleményem szerint jóval többet jelent, mint a retrokonverziós programok létét vagy hiányát. Ha csak arra gondolunk, hogy az egyes országok különböző dokumentumtípusokra vonatkozó retrospektív bibliográfiai jelenleg milyen készültségben vannak, máris óriási eltéréseket fedezhetünk fel az egyes országok között. Sok olyan területet, dokumentumtípust találunk, ahol a bibliográfiai feltárás csak részben, vagy egyáltalán nem valósult meg. Ezért a retrospektív kiterjesztés számomra nem csak a már meglévő könyvészetek, sajtóbibliográfiák, katalógusok stb. automatikus digitalizálását jelenti, hanem ennél jóval többet: pl. a hiányzó adatok megtalálásához szükséges szívos kutatómunkát, nemzeti besorolásiadat-fájlok létrehozását, végül a teljes (retrospektív és kurrens) nemzeti bibliográfiai rendszer egységének újragondolását.

Ennek azért van itt az ideje, mert *korábban nem volt még alkalom arra, hogy a bibliográfiát – függetlenül attól, hogy kurrens avagy retrospektív, hogy tartalmában könyveket, cikkeket, aprónyomtatványokat vagy elektronikus dokumentumokat stb. dolgoz fel, rekordok halmozainak átgondolt rendszerén keresztül valósíthassuk meg.* A bibliográfiai rekordok – hála az egységesítési törekvéseknek – legalábbis országos és elvileg nemzetközi szinten is megfeleltethetők egymásnak, és ennek következtében közösen kezelhetők. Nincs ma már jelentősége tehát a kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfia első szintű megkülönböztetésének, annál nagyobb szükség van viszont rendszerük, összefüggéseik feltárására, közös szempontrendszerük kialakítására. Azt is szokták mondani, hogy a jó kurrens nemzeti bibliográfia az alapja a retrospektív bibliográfiának, hiszen a mai feldolgozás hamarosan múlttá válik. Ezért lehet napjaink izgalmas feladata az átfogó rendszer kidolgozása, a régi és új dokumentumok rekordjainak közös kezelése érdekében. A nemzeti bibliográfia egységes rendszerének kialakítására vonatkozó gondolatot egyébként Vajda Erik már 1994-ben felvetette az időszaki kiadványok cikkeinek online adatbázisa kialakítására írt megvalósíthatósági tanulmányában.¹¹⁹

A nemzeti bibliográfiai adatbázis retrospektív kiterjesztése egészen új és látványos eredményekhez vezethet. A napjainkban egyre inkább előtérbe kerülő digitalizálási projektek során keletkezett könyvtári anyagok metaadatainak természetes forrása a retrospektív nemzeti bibliográfiai rekord. Ezek összekapcsolódása a digitális dokumentummal eljuttathatja a használót magához a forrásdokumentumhoz, sőt egyéb információkhoz is. Kégli Ferenc a retrospektív nemzeti sajtóbibliográfia koncepciójáról írva a következő jövőképet vázolta fel: *„A leendő adatbázist nem regisztratív bibliográfiaként képelem el. A leíró bibliográfiai rekordhoz hozzáilleszteném, a megjelent sajtóbibliográfiák értékes annotációit, Kertész Gyula bibliográfiája és a további gyűjtés alapján feltüntetném a dokumentumról készített egyedi repertóriumokat. Amennyiben ezek elektronikus formában előfordulnak a weben (mint például a Tudománytár repertórium a MEK-ben), úgy ugrópontot helyeznék el hozzá a tétel megfelelő helyén. A tételbe illeszteném a Petrik-könyvészet CD-ROM-ján található tartalmi analízist, vagy Lakatos Éva Magyar irodalmi folyóiratok című bibliográfiai sorozatából a főbb munkatársak felsorolását. Úgyszintén megmutatnám, hozzátenném a tételhez a dokumentumra vonatkozó legfontosabb sajtótörténeti irodalmat. A felhasználó nemcsak megtalálni, azonosítani és kiválasztani akarja a számára szükséges mű bibliográfiai rekordját, hanem sok esetben a példányt is látni kívánja. Ezért célként tűzhető ki az is, hogy a bibliográfiai rekordhoz kapcsolódjék hozzá az eredeti dokumentum mikrofilmről képként digitalizált, szabad szöveges kereséssel ellátott teljes anyaga, amelyet az Elektronikus Periodika Adatbázis Archívum tárol majd a weben. Az 1897–99 között Mikszáth Kálmán főszerkesztésével megjelenő Országos Hírlap már most lapozható a weben, a vezércikktől a színházi műsorokon át egészen a hirdetési oldalakig. Mindezek maguk után vonják majd, hogy a dokumentumban szerepelő álnevek, szíglák mögé bújó személyeket visszakereshetővé kell tenni, ami viszont generálja majd Gulyás Pál, továbbá az őt kiegészítő Sz. Debreczeni Kornélia Magyar írói álnévlexikonjának a beépítését az OSZK besorolási adatainak a rendszerébe, és ezek összekapcsolását a bibliográfiai adatbázissal.*

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy ez a weben megjelenő dokumentum-együttes már nem is egy hagyományos bibliográfia, hanem egy új formáció lesz, amelyet „webliográfia” néven lehetne elnevezni.”¹²⁰

¹¹⁹ Vajda Erik: Időszaki kiadványok válogatott cikkeinek online adatbázisa kooperációs partnerek együttműködésével. (Megvalósíthatósági tanulmány). Bp. OSZK KMK. 1994. 14. p.

¹²⁰ Kégli Ferenc: Elképzelések a retrospektív nemzeti sajtóbibliográfiáról – Könyv, könyvtár, könyvtáros 2005. 3. 43-44. p.

Ez a jövőkép gyökeresen megváltoztatja a nemzeti bibliográfia regisztratív funkciójának sztereotípiáját. Ezért emeltem ki a gyűjtőkör tartalmi szelekciójának taglalásakor a **hagyományos** értelemben vett nemzeti bibliográfia regisztratív jellegét. A fentebb vázolt elképzelés minőségi változást jelent a korábbi szemlélethez viszonyítva. Megvalósulásakor a regisztrációtól a dokumentumok tartalmának szolgáltatása felé mozdul el a nemzeti bibliográfia.

Attól, hogy akár megközelítően teljes körű áttekintéssel rendelkezünk a mindenkori Magyarország kiadványtermése felett, még távol vagyunk. Igaz ez akkor is, ha eleink közül sokan fáradoztak a dokumentumok különböző típusainak minél teljesebb feltárásáért, és a mostani generáció is ugyanerre törekszik. Az informatika fejlődése új irányokat adhat a nemzeti bibliográfia retrospektív kiterjesztésének is. Logikusnak tűnik, hogy ehhez az első lépés a már megjelent nemzeti bibliográfiai kötetek, könyvészetek digitalizálása. Ez már önmagában is hatalmas mennyiségű rekord létrehozását jelenti, nagy költségekkel. Az Országos Széchényi Könyvtár és az ARCANUM Kft. szervezésében elindult a program, és CD-ROM-on megjelentek – többek között – a Régi magyarországi nyomtatványok, a Régi magyar könyvtár és a Magyar könyvészet 1712–1920 között megjelent kötetei. A megjelent könyvészetekre az OSZK honlapjáról linket találunk az ARCANUM honlapjára,¹²¹ ahol választhatunk az adatbázisok közül.

A katalógus- és bibliográfiai rekordok digitalizálása fontos lépés, de ez valójában nem a végeredményt, hanem csak a munka kezdetét jelenti. Először is ki kell javítani az eredeti forrásban valamilyen okból hibásan bekerült, valamint a digitalizálás során keletkezett hibás bibliográfiai rekordokat. Ez már önmagában is nagy munkát jelent, hiszen a hibák felfedezése csak aprólékos kutatómunkával érhető el. A retrospektív kiterjesztés során elvégzendő összetett feladatokat egy konkrét példán keresztül szeretném bemutatni.

Az Országos Széchényi Könyvtár és az Arcanum Adatbázis Kft. 2005-ben közösen jelentette meg a *Magyar könyvészet 1921–1944* című, *A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke* alcímű retrospektív nemzeti bibliográfia nyomtatott köteteinek betűrendes mutatóját. A CD-ROM a betűrendes mutató mellett a nyomtatott kötetek hibáit is jelzi a szükséges javítások közlésével (a mutatótételek már a javított formát tartalmazzák). A hibák javítása tetemes munkával járt. Illusztrációképpen álljanak itt a javított hibás tételek fajtái:

- a kötetben hibásan közölt egységesített név pontosítása;
- a mű címének értelemzavaró elírása;
- elmaradt alcímek, műfajjelölések megadása;
- a közreműködői nevek közlése vagy módosítása;
- a megjelenési adatok pontosítása;
- a terjedelem adatainak a módosítása;
- az OSZK raktári jelzetének megadása, pontosítása;
- a kiadványra vonatkozó, elmaradt megjegyzések közlése;
- azoknak a tételeknek jelzése, amelyekről utólag derült ki, hogy nem tartoznak a könyvészet gyűjtőkörébe, mert nem Magyarország területén, vagy 1921 előtt, illetve 1944 után jelentek meg;
- az utalótételek módosult adatainak pontosítása.¹²²

¹²¹ <http://www.arcanum.hu/oszk>

¹²² Kégli Ferenc: CD-ROM-on a Magyar Könyvészet 1921–1944 – javításokkal, pótlásokkal, betűrendes mutatóval – Könyv, könyvtár, könyvtáros 2005. 6. 57. p.

Ha figyelembe vesszük, hogy a javított tételek száma 3393 volt, akkor látjuk csak igazán, milyen részletekbe menő, pontos munkára volt szükség a könyvészet mutatójának elkészítéséhez.

A hibák javításán túl példánk, a *Magyar könyvészet 1921–1944* mutatójának elkészítése során a szerkesztők szembesültek azzal a ténnyel is, hogy a kötetek megjelenése óta több, a könyvészet gyűjtőkörébe tartozó, de abban nem szereplő dokumentum bukkant fel. Ezek pótlólagos feldolgozása kb. 3600 új címmel egészítette ki a két világháború közötti könyvészet tartalmát. Szintén komoly kutatómunkát jelentett az azonos nevű szerzők szétválasztása, valamint a helységnevek egységes besorolási nevének megállapítása. A periódusban bekövetkezett határváltozások miatt különösen fontos volt a helynevek egységesítése. A szerkesztők a feldolgozott névalakok közé minden esetben felvették a települések magyar nevét is.

A *Magyar könyvészet 1921–1944* mutatójának elkészítése során felmerült hibajavítás, hiánypótlás és egységesítés csak kis része a magyar nemzeti bibliográfia teljes retrospektív anyagának áttekintése során elvégzendő feladatoknak. Mégis, a példa talán jól illusztrálja, hogy milyen komoly kutatómunkára van szükség a múlt nemzeti kiadványtermésének rekonstruálásához.

A nemzeti bibliográfia retrospektív munkálatai még egy tanulsággal szolgálnak számomra, ezt hipotéziseim egyikében így fogalmaztam meg: elszakadhat egymástól a hagyományos és web-dokumentumok bibliográfiai számbavétele. Ezt a feltételezést természetesen technológiai és formai szempontból vettem fel, és végső választ a kurrens nemzeti bibliográfia helyzetének áttekintése után sem tudok egyértelműen megfogalmazni. A retrospektív nemzeti bibliográfia esetében azonban egyértelműen túlsúlyban vannak a tartalmi elemek, amelyekre a választ a tudomány eszköztárával tudjuk csak megadni. *Védhető álláspontnak tartom, hogy tartalmi szempontból a nemzeti bibliográfia retrospektív kutatása valóban elszakad a web-dokumentumok bibliográfiai számbavételétől.* Amíg a könyvtárosok egy része kétségbeesetten küzd az elektronikus dokumentumok tömegének kezelésével, addig mások nem kevesebb tenni akarással, de egészen más eszközökkel a múlt dokumentumainak történeti feltárásán munkálkodnak. Ez a tevékenység – ha a nemzeti bibliográfiát egységében szemléljük – nem kevésbé fontos a nemzeti könyvtárak számára, mint a jelen problémáinak megoldása.

Itt kell megemlítenem a napjainkban folyó *retrospektív konverzió* kérdését. A nemzeti könyvtár katalógusának digitalizálása nagyon jelentős lépés a retrospektív nemzeti bibliográfia teljesebbé tétele felé. A katalóguscédulákat elektronikus formára alakító retrospektív konverzió azonban *nem azonos* a nemzeti bibliográfia retrospektív kiterjesztésével, hiszen tudjuk: a katalógus nem azonos a bibliográfiával. Ez az általános alapelv az Országos Széchényi Könyvtár katalógusainak vizsgálata során tényekkel is alátámasztható volt. A katalóguscédulák digitalizálása ugyanakkor a későbbiekben jó lehetőséget nyújt a bibliográfia szerkesztői számára a rekordok nemzeti bibliográfiai szintű kiegészítésére, javítására és pótlására, valamint a katalógusban nem szereplő tételekkel való kiegészítésre.

5.10. Összegzés

A nemzeti bibliográfia gyűjtőkörének elvileg magában kellene foglalni a nemzeti kiadványtermés egészét. Ez a maximalista célkitűzés határozta meg évtizedeken keresztül a nemzeti bibliográfiai ügynökségek tevékenységét, hiszen ezen keresztül válhatott volna elérhetővé az a teljesség, amely az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programjának végső céljául szolgált. Az IFLA 2000-ben végzett felmérése többek között azt is vizsgálta, hogy az egyes nemzeti bibliográfiák milyen mértékben dolgozzák fel a nemzeti kiadványtermést. A felmérésből kiderült, hogy a vizsgált dokumentumtípusok közül csak a könyvek szerepelnek

valamennyi nemzeti bibliográfia gyűjtőkörében. A többi dokumentumtípus esetében viszonylag nagy szóródást tapasztalhatunk. A vizsgálat alapján az is kimutatható, hogy a könyvek kivételével a bibliográfiai számbavétel általánosságban sokkal több dokumentumtípust fed le, mint amennyi ezek közül a nemzeti bibliográfiában szerepel.

A nemzeti bibliográfiák egyre nagyobb számban dolgozzák fel az elektronikus dokumentumokat, ennek ellenére a vizsgálat idején az ügynökségeknek még alig 30%-a foglalkozott ezzel a dokumentumtípussal, számuk azóta feltehetően emelkedett.

Az ICNBS-nek a nemzeti bibliográfia gyűjtőköreire vonatkozó ajánlása már megszületése idején is teljesíthetetlen volt, és az elektronikus dokumentumok elterjedésével mára még lehetetlenebbnek tűnik megvalósítása. Az ajánlások teljességre vonatkozó elvárásainak teljes mértékben ellentmond a nemzeti bibliográfiák gyakorlata, amely a gyűjtőkör meghatározásán, tehát eleve szelekción alapul. A szelekciós szempontokat áttekintve megállapítható, hogy a területi, nyelvi, tartalmi és formai szelekció alkalmazása sem mentes a bibliográfiai teljesség elérését akadályozó nehézségektől.

A nemzeti bibliográfiák nem egységesek a bennük feltárt dokumentumok típusai szerint sem. Néhány jellemző példa áttekintése után elmondhatjuk, hogy az egyes nemzeti bibliográfiák gyűjtőköre nagy változatosságot mutat; ez az országok eltérő történelmi és kulturális hagyományait tükrözi. A tradíciók alapján felépülő nemzeti bibliográfiai rendszerek erőteljesen meghatározzák a jövőt is: nem valószínű, hogy az egyes intézmények feladnák évszázadok során kialakított struktúráikat az új típusú dokumentumok megjelenése miatt. Az intézményi érdekek, a hagyományok tisztelete és a jól működő rendszerek léte azt sugallja, hogy a hagyományos dokumentumok nemzeti bibliográfiai számbavétele és közzététele a közeljövőben alapvetően nem fog megváltozni. Más szavakkal megfogalmazva, mint hipotéziseimben jeleztem: elszakadhat egymástól a hagyományos- és web-dokumentumok bibliográfiai számbavétele. Ezt a feltételezést erősíti a retrospektív nemzeti bibliográfiával kapcsolatos kutatási tevékenység jellegének elkülönülése a kurrens feldolgozástól is.

Ezzel a szemlélettel áll részben szemben a tradícióktól való elszakadás jellemző példjaként az Ausztrál Nemzeti Könyvtár megoldása, amely közösen kezeli a szelektíven gyűjtött (és raktározott) elektronikus-, valamint a hagyományos dokumentumok bibliográfiai rekordjait, és a nemzeti központi katalógus speciális nézeteként teszi hozzáférhetővé a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörébe tartozó leírásokat. A részletesen kidolgozott gyűjtőköri leírásba nem illő elektronikus dokumentumok nem kerülnek a katalógusba, – így a nemzeti bibliográfiába sem –, megőrzésüket az időszakonként készült web-pillanatképek biztosítják. Az ausztrál példa egy lehetséges modell a jövő megoldásaira.

A magyar nemzeti bibliográfia jelenlegi helyzetének áttekintése kapcsán sorra vettem a nemzeti bibliográfiában megtalálható és az abból hiányzó dokumentumtípusokat. Úgy találom, hogy a magyar nemzeti bibliográfia nemzetközi összehasonlításban ugyan nem tartozik az úttörő vállalkozások közé, de tartalmában korrekt, és a jövőben megújulásra képes produktum. A hiányzó dokumentumtípusok (köztük az elektronikus dokumentumok) bevonása a nemzeti bibliográfia rendszerébe folyamatban van, és napirendre került a kurrens és retrospektív nemzeti bibliográfia átfogó rendszerének végiggondolása is.

6. A nemzeti bibliográfiák időszerűségének kérdései

A könyvtárak akkor találkoznak a bibliográfiai adatok gyors megjelenésének előnyeivel, amikor állományukat gyarapítandó, felhasználóként szerepelnek az információs láncban. Ekkor ugyanis részükről a vásárlói hozzáállás érvényesül, hiszen a könyvek beszerezhetősége időben egyre inkább korlátozott.

A nemzeti bibliográfiák számára az ICNBS ajánlások a megjelenés időszerűségének biztosítására a következőket fogalmazták meg:

„A publikált dokumentumokat megjelenésüket követően a legrövidebb időn belül szerepeltetni kell a nemzeti bibliográfiában. Hangsúlyt kell fektetni a hatékony terjesztésre és arra, hogy a terjesztés formátuma a felhasználói igényeknek leginkább megfelelő rendszerességgel legyen felfrissítve, hogy így a nemzeti bibliográfiában regisztrált kiadványokat késedelem nélkül be lehessen szerezni.”¹²³

Az ajánlások szerint a nemzeti bibliográfiának a dokumentum-regisztráció teljessége mellett tehát figyelemmel kell lennie a könyvtári gyarapítás segítésére is.

Az IFLA rajta tartotta szemét a könyvkereskedelem és a nemzeti bibliográfiák kapcsolódási pontjain. 1995–1996-ban felmérést végeztek a kérdéskörben, amely különböző szempontok alapján vizsgálta a nemzeti bibliográfiai ügynökségek és a könyvkereskedelem viszonyát.¹²⁴ A felmérés célja a kapcsolatok feltérképezése volt annak érdekében, hogy tapasztalatai alapján ajánlások készülhessenek a két szektor jobb együttműködésének elősegítésére. A kiküldött kérdőívekre 48 nemzeti könyvtár válaszolt (a megkérdezettek 35,5%-a), ez elegendőnek látszott bizonyos következtetések levonására.

A válaszadók területi megoszlása a következőképpen alakult:

Afrika: 10	Európa: 24
Ázsia: 7	Észak-Amerika: 1
Ausztrália, Óceánia: 0	Latin-Amerika: 6

A kérdések öt fő téma köré csoportosultak:

- együttműködés a könyvkereskedelemmel;
- a kötelespéldányok;
- a Cataloguing-in-Publication (CIP) szerepe;
- az ISBN-nel és ISSN-nel kapcsolatos kérdések;
- a Books in Print katalógusok és a nemzeti bibliográfiák viszonya.

¹²³ A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására. Koppenhága, 1998. november 25-27. – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 888-891. p. (ford.: Berke Barnabásné)

¹²⁴ Bourne, Ross: National bibliographic agencies and the book trade. – Int. Cat. Bibl. Cont. 25. 1997. 1. 12-14. p.

6.1. Együttműködési formák a nemzeti könyvtárak és a könyvkereskedelem között

A könyvkereskedelemmel való együttműködés a nemzeti könyvtárak körében terjedt el leginkább, a legáltalánosabb a kiadói egyesületekkel kialakított hivatalos kapcsolat. A hivatalos megbeszélések témája legtöbbször a kötelespéldány-szolgáltatással kapcsolatos kérdések megvitatása, ezt a válaszadás sorrendjében az „ad hoc” értekezletek követték. A rendszeres találkozók kevésbé általánosak a felek között. A felmérés talán legfontosabb kérdése arra vonatkozott, hogyan képzelik el a nemzeti bibliográfiai ügynökségek a kapcsolatok fejlesztését a könyvkereskedelmi intézményekkel. Az Európán kívüli válaszadók közül a legtöbben a közös műhelymegbeszélések és szemináriumok tartását tartották a kapcsolatok fejlesztéséhez a legmegfelelőbb formának; véleményük szerint ezek kezdeményezése a könyvtárak feladata. Az európai nemzeti bibliográfiai ügynökségek a kapcsolatok fejlesztését nem szűkítenék le a kötelespéldány-szolgáltatásra, ezen kívül a szabványos azonosítók (ISBN, ISSN) és a CIP fejlesztése is az együttműködés jó példája lehet.

Az alábbiakban összegzem az IFLA felmérés fő következtetéseit:

- A nemzeti bibliográfiai ügynökségek elsőpró többsége fejleszteni kívánja kapcsolatait a könyvkereskedelmi szektorral. Jóllehet a közép- és kelet-európai országokban és a fejlődő országokban a kapcsolatfelvételre nemigen volt mód fogadókésztséget találni még a könyvkereskedők között sem, a nemzeti bibliográfiai ügynökségek általában – úgy tűnik – inkább maguk szeretnék ezt az ügyet irányítani, mint a könyvkereskedelemre hagyni a kezdeményezést.
- A kapcsolatrendszer túlléphet a jelenlegi kereteken, pl. ha az ISBN vagy ISSN központok a nemzeti bibliográfia mellett működnek, vagy ha a nemzeti bibliográfiai ügynökség rendszeres kapcsolatban van a könyvkereskedelemmel a kötelespéldány szolgáltatás kapcsán.
- A CIP az előzetes reményekkel ellentétben nem terjedt el a világban egységesen, bevezetése inkább a nagyobb könyvkiadással rendelkező országokban jellemző. Valószínűleg szükség lehet a CIP értékének felülvizsgálatára abból a szempontból, vajon a nemzeti bibliográfia-e a legmegfelelőbb elhelyezés a szolgáltatás számára. Az is kérdés, hogy mely könyvtártípusok hasznosítják leginkább a CIP információkat.
- A nemzeti bibliográfiák és a Books in Print adatbázisok kapcsolódása további vizsgálatokat igényel.

Említettem, hogy az IFLA felmérés csaknem tíz évvel ezelőtt készült. Azóta – mint láthattuk – még hangsúlyosabbá vált az Internet szerepe a könyvkiadásban és a könyvkereskedelemben. A nemzeti bibliográfiák új utakat keresnek, de úgy tűnik, hogy a kereskedelmi tevékenység és a nemzeti bibliográfia egymásra épülő szoros kapcsolata nem vált általános jelenséggé a gyakorlatban.

6.2. A Cataloguing-in-Publication (CIP) adatok

A CIP programot a Library of Congress indította útjára 1971-ben a New Books (Új Könyvek) projekt keretei között. Célja az volt, hogy segítséget nyújtson a könyvtáraknak a katalógizálási költségek csökkentésében a feldolgozás gyorsaságának növelésével, aminek következtében a könyvek gyorsabban kerülhetnek az olvasók kezébe. A kezdeti módszer a következő volt: a programban résztvevő kiadók benyújtottak egy űrlapot, valamint a kiadásra szánt

könyv kefelevonatát/kéziratát, amelyekhez CIP adatokat kérnek. A beküldött dokumentum teljes katalogizálásra került. A katalógusrekord a leíró adatokat, az egységesített besorolási adatokat, a tárgyi feltárás adatait tartalmazza a Library of Congress és a Dewey-féle tizedes osztályozás szakrendszerének megfelelően. Ezek után az elkészített bibliográfiai rekordot visszaküldték a kiadónak, amely a dokumentum leírását a címlap verzójára nyomtatta. Így azt a könyvet megvásárló bármely könyvtár felhasználhatja saját katalóguscédulájának (vagy bibliográfiai, katalóguscélú rekordjainak) elkészítéséhez.

Emellett a kiadóknak is rögtön rendelkezésére állt a bibliográfiai leírás, amelyet – mivel a CIP leírás már a könyv megjelenése előtt elkészült – reklámcélú katalógusaikban azonnal közzétehettek. A CIP programhoz indulásakor a bibliográfiai fejlesztések akkori irányítói nagy reményeket fűztek.

„Az automatizálás nyomán jelentősen megnövekedett a kiadók érdeklődése a nemzeti bibliográfiai rekordok iránt, különösen a nemzeti bibliográfiákban megjelenő előzetes bibliográfiai leírásokban, a CIP rekordokban (Cataloguing-in-Publication) találtak potenciális piaci lehetőségeket. A kiadványok száma rohamosan növekedett, és a CIP rekordok segítettek abban, hogy azokról gyors információk jelenhessenek meg, ami egybeesett a kiadók és a gyarapító könyvtárosok érdekeivel is” – írta Dorothy Anderson Barbara Bell nemzeti bibliográfiákat számbavevő fontos munkájának előszavában 1986-ban.¹²⁵

A kötet második, átdolgozott kiadása tizenkét évvel később jelent meg, amelyhez Anderson kiegészítette az eredeti előszót. Ebben a két kiadás között eltelt időszak változásait vette röviden számba, többek között a CIP rekordokkal kapcsolatban is. Az első kiadáshoz írt előszó következtetéseivel képest a CIP rekordok jelentősége csökkent, a kiadók és a könyvtárak közötti együttműködés szorosabbá válása miatt a rekordok gyorsabban jelennek meg, de CIP nélkül. A rövid leírás a bibliográfiai rekord készítésének menetében többszörözhetette az eltéréseket, és a rekordváltozatok problémákat okoztak a internet rekordok akadálytalan cseréjének megtervezésekor.

Az IFLA felmérés konkrét adatokkal igazolta Dorothy Anderson véleményét. Tanúsága szerint a CIP nem váltotta be az indulásakor hozzá fűzött reményeket, kevésbé terjedt el, mint azt korábban feltételezték. A válaszadó 48 nemzeti bibliográfiai ügynökség közül ugyanis csak 11 működtetett CIP programot. A megtorpanás oka feltehetően az új technológiák elterjedésével magyarázható, és/vagy azzal is, hogy a kiadói és könyvtári érdekek egyeztetése komolyabb erőfeszítéseket kívánt volna meg a felektől.

A szolgáltatást fenntartó könyvtárak közül az egyik a CIP-et útjára indító Library of Congress, amely az elektronikus környezethez igazítva Elektronikus CIP (ECIP) néven folytatja a programot.¹²⁶ A kiadók az Interneten keresztül folyamodnak a CIP adatokért úgy, hogy egy online űrlapot küldenek a kiadvány adatairól, amelyek alapján a LC rövid katalógusrekordot készít. Ezzel párhuzamosan az Új Könyvekhez (New Books) érkezik be a kiadvány teljes szövege elektronikus formában, a hozzá tartozó űrlapon a kiadó járulékos adatokat is csatolhat: a borító képét, a fűlészöveget, minta-szöveget, tartalomjegyzéket, a

¹²⁵ Anderson, Dorothy: Foreword. In: Bell, Barbara L.: An annotated guide to current national bibliographies. 2nd completely rev. ed. München, 1998. Saur. XII. p. (Az általam használt 1998-as kiadás változatlan formában tartalmazza az 1986. évi kiadás előszavát.)

¹²⁶ Celli, John: The New Books project: a prototype for re-inventing the Cataloguing-in-Publication program to meet the needs for publishers, libraries and readers in the 21st century. – 67th IFLA Council and General Conference. August 16-25, 2001. Boston. Proceedings. – <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/076-133e.pdf>

szerről szóló információkat, a szerző email címét, linket a kiadó honlapjára, vagy a könyvet árusító könyvesbolt címét stb. Ezekből az adatokból az LC-ben kifejlesztett program generálja az Új Könyvek rekordot (ez nem katalógus-rekord!), amely az LC honlapján szabadon hozzáférhetővé válik bárki számára. A projekt továbbfejlesztése során tervezik még a könyvtárak gyarapító könyvtárosaikat tematikusan „figyelmeztető” szolgálat létrehozását a megjelenő új könyvekről.

Ha a Library of Congress törekvéseinek irányát összevetjük pl. az Amazon gyakorlatával, nagy hasonlóságokat, sőt átfedéseket fedezhetünk fel a két szolgáltatás céljai és megvalósítási formái között. Ne feledjük, hogy az LC Új Könyvek szolgáltatása több, mint harminc éves történetre tekint vissza, és az USA könyvtárai között bizonyára jól bejáratott a használata. A kezdeti időkben nyilván fontos segítséget nyújtott a könyvtárak gyarapításához. Közben azonban oly mértékben változott a környezet, hogy az 1995-ben induló Amazon és a többi online könyvkereskedés pillanatok alatt konkurenciát teremtett a szolgáltatásnak. A későbbi indulás olyan technológiai háttérrel biztosít a kereskedelmi vállalkozások számára, amellyel az LC aligha tudja felvenni a versenyt. Az Internet elterjedése egyébként is megváltoztatta a könyvtárak gyarapítási szokásait, és egyre nagyobb szerepe van a letölthető katalógus-rekordok használatának. Az Új Könyvek inkább a figyelemfelhívásra alkalmas, mivel nem ajánl fel rekordokat, a CIP pedig más célt szolgál. Kérdéses, hogy a megváltozott körülmények között meddig érdemes fenntartani az LC Új Könyvek szolgáltatását.

6.3. A BIBLINK projekt

A BIBLINK projekt¹²⁷ az elektronikus kiadók és a nemzeti bibliográfiai ügynökségek több szintű összekapcsolását tűzte ki célul. A projekt az Európai Unió támogatásával 1996-2000 között működött. Vezetője az angol és a francia nemzeti könyvtár volt, résztvevői között találjuk a holland, norvég, spanyol nemzeti könyvtárakat, az Egyesült Királyságban lévő Bath Egyetem kutatóközpontját (UKOLN), valamint a Barcelonai Egyetemi Könyvtárat.

A program fő célkitűzése a kiadók és a nemzeti könyvtárak közötti közvetlen adatcsere megvalósíthatóságának felmérése volt. Ezt egy bemutató rendszer létrehozásával kívánták elérni, amely később tökéletesítheti a nemzeti bibliográfiai szolgáltatásokat a kiadókhoz való közvetlen kapcsolódással. A különböző típusú kiadók ezen a kapcsolaton keresztül továbbíthatják az elektronikus kiadványokat leíró bibliográfiai adatokat a nemzeti bibliográfiákhoz. A nemzeti bibliográfiák a kiegészített adatokat „visszaküldik” a kiadóknak, amelyek azokat beépíthetik magába a kiadványba, vagy bármilyen egyéb célra is felhasználhatják. A BIBLINK is megalkotta a maga metaadat-rendszerét, amely a Dublin Core-on alapul, bár némileg átalakították azt: három mezővel kiegészítették.

A projekt újdonsága azonban nem elsősorban a metaadatok szintjén jelentkezett, hanem abban, hogy a felek közötti közvetlen kapcsolatot egy virtuális közös munkakörnyezet kialakításával próbálták meg a lehető legszorosabbá tenni. Ebben a környezetben a kiadók, a nemzeti bibliográfiák előállítói és egyéb használók is (pl. ISBN ügynökségek) létrehozhatnak rekordokat és lehetőség nyílik azok visszakeresésére, módosítására vagy akár törlésére is. A rekordok az egyes intézményekben megszokott módon és formátumban kerülnek a rendszerbe, BIBLINK Workspace (BW) ezeket közös formátumra konvertálja (erre az

¹²⁷ <http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink>

UNIMARC-ot találták alkalmasnak).¹²⁸ A résztvevők a környezetben előre definiált felhasználói profilok alapján dolgozhatnak, amelyek tartalmazzák a felhasználói jogosultságokat is. Az elképzelések szerint az ebben a környezetben végzett közös munka során valósulhat meg a legkönnyebben a minőségi rekordok azonnali elérhetősége a könyvtári és a kiadói szféra számára.

A gondolat eredetinek tűnik, de a projekt 2000-es befejezése után nem folytatódott, magyarul nem volt sikeres. Ennek okát nehéz kívülről megállapítani, ezért csak feltételezhetem, hogy a kereskedelem és a könyvtárak közös munkáját elősegítő legfontosabb összekötő kapocs, az *érdek* nem jelent meg ebben a projektben megfelelő súllyal.

6.4. Kooperáció és webes hozzáférés – a svéd példa

Ha az a törekvésünk, hogy a könyvpiac számára olyan eszközt hozzunk létre, amely az új könyvekről tartalmaz információkat, a beszolgáltatott kötelespéldányok bibliográfiai feldolgozása ritkán használható erre a célra: a rekordok túl későn válnak hozzáférhetővé a gyarapító könyvtárosok számára. Ha a gyorsaságot tűzzük ki célul, akkor együtt kell működni a könyvpiac egyéb szereplőivel.

Amikor Svédországban a nemzeti bibliográfia 1953-ban megalakult, az új könyveket közvetlenül a kiadóktól kapták meg, de ez elég esetlegesen működött. 1989-ben megállapodást kötöttek a Seelig céggel, amely a kereskedelmi forgalomba kerülő könyvek legfőbb terjesztője volt. A cég minden nap megküldte a kiadóktól megkapott, újonnan megjelent könyveket a könyvtárnak; ez gyakran több héttel a valódi megjelenés előtt történt. A Seelig kezdetleges, de kétségtelenül a legfontosabb bibliográfiai adatokat tartalmazó leírást is mellékelte, amely a szerzőt, a címet, az ISBN-t és a megjelenés tervezett hetét tartalmazta. Ezek a rekordok rendszeresen bekerültek a svéd LIBRIS adatbázisba, amelyet a weben keresztül bárki elérhet. A LIBRIS kb. 200 könyvtár közös katalógusa, ahonnan a könyvtárak letölthetik, kiegészíthetik a rekordokat mindaddig, amíg a nemzeti bibliográfiai műhely a rekord közös mezőire nem tesz fémjelzést. Ettől kezdve ezeket a mezőket zárolják.

A Seelig megállapodáshoz visszatérve: az előzetes információkért és a gyorsan továbbított könyvért cserébe a nemzeti könyvtár vállalja, hogy a beérkezéstől számított nyolc munkaórán belül kiegészíti az alaprekordot nemzeti bibliográfiai szintű leírással. Ezek után a rekordot visszatöltik a Seelig adatbázisába, amelyből a könyvkereskedők számára készült katalógus információit szolgáltatják. A LIBRIS használói számára ezek a rekordok szabadon hozzáférhetők a webes LIBRIS WEBSearch szolgáltatáson keresztül.¹²⁹

2000-ben a svéd nemzeti bibliográfia 61%-a kereskedelmi forgalomba kerülő könyveket tartalmazott. A fennmaradó 39% egyesületek, kereskedelmi cégek, hivatalos hatóságok és magánszemélyek kiadványai voltak. A kereskedelmi érdeklődésre számot tartó könyvek kb. 70%-át forgalmazza a Seelig, és katalogizálja az ügynökség a beérkezéstől számított nyolc órán belül nemzeti bibliográfiai szinten.

¹²⁸ Noordermeer, Trudi: A bibliographical link between publishers of electronic resources and national bibliographical agencies: project BIBLINK. – Exploit Interactive, issue 4. January 2000. – <http://www.exploit-lib.org/issue4/biblink>

¹²⁹ <http://websok.libris.kb.se/websearch/form?type=simple&lang=eng>

Nyilvánvaló, hogy a nyolc órás megállapodás lassítja a többi beérkezett kötelespéldány feldolgozását. Van azonban egy olyan szabály, amely kimondja: a beérkezéstől számított öt napon belül legalább egy egyszerűsített leírást kell a LIBRIS-be küldeni, amely információkat tartalmaz a szerzőre, címre, évre, az ISBN-re és a beérkezés idejére vonatkozóan. A többi LIBRIS könyvtár javíthatja ezt a rekordot, amíg a nemzeti bibliográfiai ügynökség úgy nem dönt, hogy megfelel követelményeinek. Ezek után a rekordot „befagyasztják”, azaz nemzeti bibliográfiai rekorddá minősítik.¹³⁰

A svéd gyakorlat abban különbözik a CIP rekordok előállításától, hogy a rekord nem a nemzeti bibliográfiától elkülönülten létező entitás, hanem eleve a rendszeren belül készül, illetve annak részévé válik. Ezáltal valóban elkerülhető a kereskedelmi vállalkozások és a bibliográfiák közötti átfedés, duplikált munkavégzés. Hogy ez milyen szervezeti és személyzeti következményekkel jár, arról nincs információ, de a hasonló magyar tapasztalatokból kiindulva a nyolc órás teljesítési határidő és a beérkezett könyvek feltehetően magas száma alighanem jócskán megterheli a nemzeti könyvtár költségvetését: a feladat csak több feldolgozó feszített munkájával oldható meg. Az mindenestre tény, hogy a könyvkereskedelem és a nemzeti könyvtár összefogásával a világ egyik legfrissebb, a rekordokat leggyorsabban szolgáltató nemzeti bibliográfiája jelenik meg Svédországban.

6.5. Vizsgálat a weben található bibliográfiai információk értékelésére

2002-ben egy belga felmérés foglalkozott weben található, könyvekkel kapcsolatos bibliográfiai információkkal.¹³¹

A vizsgálathoz különböző típusú adatbázisokat választottak ki. Arra voltak kíváncsiak, hogy a keresett címek közül mi található meg bennük, és az adatbázisok milyen minőségű szolgáltatásokat kínálnak.

Három különböző adatbázis-típust vizsgáltak: néhány nemzeti könyvtár online katalógusát, előfizetéses online könyv-adatbázisokat, és néhány ingyenes online könyvesbolti adatbázist. Ezen kívül két régi és ritka könyvekkel foglalkozó adatbázist, két online bevásárló központot (shop bots), egy közös katalógust és két virtuális katalógust vizsgáltak, amelyek több egyedi katalógus metaadatainak közös visszakeresését teszik lehetővé.

Annak érdekében, hogy a minta a lehető legreprezentatívabb legyen, fontos szempont volt, hogy a címek minél több témakört öleljenek fel és különböző szerzőktől származzanak. Angol, holland, francia és német nyelvű könyvek szerepeltek a mintában, amely 19. századi könyveket, 1900-1950, 1951-2000 között megjelenteket, és végül 2001-ben, tehát frissen publikált köteteket tartalmazott. Konferencia-anyagokat is válogattak a viszonylag nehezen megtalálható dokumentumtípusok reprezentálására. Összességében 72 könyvcím, kategóriánként 3-3 mű adatainak keresését futtatták le valamennyi adatbázisban.

A különböző adatbázisokat minőségi szempontok alapján is értékelték, ami nagyon érdekes eredményekre vezetett, témánk szempontjából azonban kevésbé tartottam lényegesnek, ezért ismertetésüktől itt eltekintek.

¹³⁰ Tedenmyr, Eva: Co-operation + web access = timelines - 67th IFLA Council and General Conference. August 16-25, 2001. Boston. Proceedings.- <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/044-199e.pdf>

¹³¹ Somers, Maike – Nieuwenhuysen Paul: Finding bibliographic information about books on the www: an evaluation of available sources. – Online Information Review, 28. 2004. 1. 33-42. p.

Az eredmény nem meglepő, de legalább konkrét mérési adatokkal igazolható. A különböző kategóriák mennyiségi és minőségi szempontú értékelése szinte banális, de a kereskedelem és a könyvtárak számára is fontos következtetésekre ad alkalmat. Igazolhatóan bebizonyosodott, hogy a könyvtári és a kereskedelmi adatbázisok a keresés célja szempontjából mennyire más igények kiszolgálására alkalmasak. Az alábbi táblázatban a felmérés legérdekesebb ajánlásait összegzem:¹³²

Ajánlott adatbázisok:

<i>Cél</i>	<i>Ajánlott rendszer</i>
Könyvcímek keresése általában	Library of Congress, British Library, Infoball
Vásárlási céllal keresett címek	Amazon
1990 előtti címek keresése	Nemzeti könyvtárak, Barnes and Noble, Alapage, Abebooks, Infoball
Könyvcímek megtalálása speciális témák szerint	Library of Congress, British Library, Copac (Amazon)
Könyvcímek gyors keresése (pl. árak összehasonlítására)	Bookfinder
Böngészés a tezaurusban	Library of Congress, Bibliothèque nationale, Deutsche Bibliothek, Koninklijke Bibliotheek België
Keresés az ismertetésekben	Blackwell, Alapage, Library of Congress
Keresés tartalomjegyzékben	Blackwell
Ismertetés olvasása	Blackwell, Barnes and Noble, Alapage, Bol, Library of Congress
Könyvek árának megtalálása	Global Books in Print, Infoball, online könyvesboltok
Rendszeres információk új könyvekről	Amazon, Alapage, Bol
Kijelölt rekordok letöltése helyi adatbázisba	Library of Congress, Deutsche Bibliothek, Copac

A vizsgált és végül ajánlott adatbázisok típus szerint:

Nemzeti könyvtárak:

Library of Congress (<http://lcweb.loc.gov>)

Bibliothèque nationale de France (<http://www.bnf.fr>)

Deutsche Bibliothek (<http://www.ddb.de>)

Koninklijke Bibliotheek België (<http://www.kbr.be>)

British Library (<http://www.bl.uk>)

Előfizetéses online bibliográfiai adatbázis

Global Books in Print (<http://www.globalbooksinprint.com>)

¹³² A felmérés kiterjedt az angol, francia, német és holland nyelvű könyvekre is, ezt az összegzésből kihagytam. A táblázat a fenti felmérés következtetéseit tartalmazza. – u. o. 41. p.

Online könyvesboltok:

Bol (belga könyvesbolt, amely nemzetközi áttekintést ad a könyvpiacról különböző regionális adatbázisok bekapcsolásával, holland, angol, német és amerikai tartalommal – <http://www.bol.com>)

Alapage (francia könyvesbolt: <http://www.alapage.fr>)

Blackwell's Online bookshop (angol könyvesbolt: <http://bookshop.blackwell.co.uk>)

Amazon (amerikai könyvterjesztő, a vizsgálatba azonban bevonták francia és német leányvállalatát is – <http://www.amazon.com>)

Barnes and Noble (amerikai könyvesbolt <http://www.bn.com>)

Antikváriumi adatbázis:

Abebooks (<http://www.abebooks.com>)

Bevásárlóközpont:

BookFinder (<http://www.bookfinder.com>)

Központi katalógus

Copac (<http://www.copac.uk>)

Virtuális metaadat kereső rendszer, több katalógus közös keresésére

Infoball (<http://www.infoball.de>)

Fordítsunk most egyet a kutatás eredményeként ajánlott adatbázisok táblázatán aszerint, mire alkalmasak inkább a könyvtári, és mire a kereskedelmi adatbázisok:

<i>Könyvtári adatbázisok</i>
Könyvcímek keresése általában
1990 előtti címek keresése
Könyvcímek megtalálása speciális témák szerint
Böngészés a tezauruszban
Keresés az ismertetésekben. (csak a Library of Congress-ben a vizsgált nemzeti könyvtárak közül)
Ismertetések olvasása (csak a Library of Congress-ben a vizsgált nemzeti könyvtárak közül)
Kijelölt rekordok letöltése helyi adatbázisba

<i>Kereskedelmi adatbázisok</i>
Vásárlási céllal keresett címek megtalálása
1990 előtti címek keresése (néhány, kifejezetten antikváriumi irányultságú adatbázison keresztül)
Könyvcímek gyors keresése (pl. árak összehasonlítására)
Keresés az ismertetésekben
Keresés tartalomjegyzékben
Ismertetések olvasása
Könyvek árának megtalálása
Rendszeres információk új könyvekről

Ha összevetjük a két táblázatot, az eredményből világosan kiolvashatók a kétféle megközelítés előnyei és hátrányai. A felmérés tényadatainak fényében megerősödött bennem az a meggyőződés, hogy a bibliográfiai adatok több célú felhasználása a könyvtári és a kereskedelmi szemlélet ötvözésével válhat optimálissá. Hogy ez milyen szervezeti keretek, együttműködési formák között képzelhető el, arra mutattam be néhány lehetséges megoldást a fentiekben.

6.6. A nemzeti bibliográfia és a rekordok gyors megjelenése Magyarországon

A könyvtárak gyors információkkal való ellátására a frissen megjelent könyvekről itthon is a könyvkereskedelem és a nemzeti könyvtár összefogása látszott a legkézenfekvőbb megoldásnak. Köztudott, hogy a hazai (főleg köz) könyvtárak beszerzéseinek megvalósítása évtizedek óta a Könyvtárellátó Közhasznú Társaság (KELLÓ) kezében összpontosul.

A KELLÓ és az Országos Széchényi Könyvtár között egészen 2003-ig szerződésben rögzítették a több területet lefedő kapcsolatot. Ennek egyik fontos része volt az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központja, majd jogutóda, a Könyvtári Intézet által szerkesztett „Új Könyvek” című állománygyarapítási tanácsadó kiadvány publikálása, a másik pedig az OSZK Nemzeti Bibliográfiai Központjának központi katalóguscédula szolgáltatása a KELLÓ-nak, és rajta keresztül a tőle könyveket megrendelő könyvtáraknak.

Az együttműködésnek több szakítópróbát kellett kiállnia az idők folyamán. 1993-ban a KELLÓ üzleti érdekekre, valamint anyagi nehézségeire hivatkozva a részletes recenziókat tartalmazó Új Könyvek helyett Új Könyvvilág néven tervezte elindítani állománygyarapítási tanácsadó kiadványát. Ebben az ismertetések mélységének csökkentésével kívánta elérni a gyorsabb megjelenést.¹³³ A változások tervére reagálva az Új Könyvek szerkesztősége országos értekezletet kezdeményezett a könyvtárak véleményének megismerése céljából. Ezen a konferencián a hazai könyvtárak egyértelműen letették a voksot a kiadvány változatlan folytatása mellett.

A konfliktus a nemzetközi helyzetképből már jól ismert „gyorsaság versus alaposaság” feloldhatatlan ellentmondásából fakadt itthon is. Az Új Könyvek egészen 1993 végéig az OSZK Magyar Nemzeti Bibliográfia Könyvek Szerkesztősége által előállított szabványos címleírásokat tartalmazta. A bibliográfiai leírások elkészítése nem tudta követni a kereskedelmi érdekek diktálta tempót, és a recenziók mélysége szintén lassította a megjelenés gyorsaságát. Ezért az emlékezetes értekezleten megmenekült ugyan az Új Könyvek állománygyarapítási tanácsadó kiadvány, de szerkezetében megújult, és a katalóguscédula központi szolgáltatása is átalakult: gyakorlatilag különváltak egymástól. A katalóguscédula leírást az OSZK MNB szerkesztősége vállalta továbbra is.

Amikor a közsféra és a profitorientált kereskedelem összekapcsolódása megvalósul, mindig felvetődik az érdekek kérdése. A két területet alapvetően más-más érdekek mozgatják, és ezek különböző erővel hatnak a résztvevőkre. A kereskedelmi érdek nagy úr: cégek léte, a profit nagysága a tét. A közintézmények (itt éppen egy nemzeti intézmény) számára ezzel szemben törvény által is előírt feladatainak megvalósítása nyilvánvalóan előbbre rangsorolt, mint egy kereskedelmi szervezet profitja. Ezért volt nagyon nehéz megtalálni a közös nyelvet a tárgyalások során.

¹³³ Győri Erzsébet: Az Új Könyvek reformja – Könyv, könyvtár, könyvtáros, 1994. február. 8-12. p.

1994-ben, amikor az OSZK és a KELLÓ megkötötte új szerződését, közös érdekek alapján választották az együttműködést. A kötelespéldányok beérkezése a nemzeti könyvtárba ugyanis éppen ebben az időben vált rendkívül bizonytalanná. A hiányzó könyvek reklamálásához, a megjelent könyvek figyelemmel kíséréséhez nagy segítséget jelentett a közvetlen könyvkereskedelmi kapcsolat. *„1994–95-ben sokat segített az a szerződésen alapuló együttműködés, amely a Könyvtárellátó Közhasznú Társaság, közismert nevén KELLÓ és az OSZK között jött létre. Ennek értelmében a KELLÓ minden, saját terjesztésében megjelent könyvből példányt küld az MNB Könyvek Szerkesztősége és az Új Könyvek Szerkesztősége számára. Egyrészt, hogy azokról az Új Könyveken, a könyvtárak állománygyarapítási tanácsadóján keresztül a könyvtárak a lehető leggyorsabban férjenek hozzá a beszerzési döntéseik meghozatalához szükséges információhoz, másrészt, hogy hiteles bibliográfiai tételek juthassanak el a KELLÓ megrendelőihez a központi katalóguscédula szolgáltatáson keresztül. Az MNB Szerkesztősége a DOBIS/LIBIS integrált könyvtári rendszer gyarapítási alrendszerében úgynevezett rendelési tételeket készít. A Gyarapítási Osztály azután automatikusan felszólítást irat ki a köteles példányként be nem érkezett könyvekről. Ez a reklamáció alapja a már ismert, de be nem küldött kiadványok esetében.”*¹³⁴ – írta Berke Barnabásné 1995-ben.

Az OSZK érdeke ekkor a kötelespéldányok beérkezésének ellenőrzése volt, valamint a részletes recenziókon keresztül a könyvtárak vásárlási döntéseinek értékorientált befolyásolása. A KELLÓ-é pedig a hiteles bibliográfiai rekordok megszerzése, valamint a megmentett, de a szerkesztőségre a szigorú határidők és a megjelenő könyvek egyre növekvő száma miatt nagy terheket róvó Új Könyvek című kiadvány könyvismertetések eladási célú használata.

Az 1994-ben kialakult megállapodás azonban nem bizonyult tartósnak. Az 1998-as kormányrendelet stabilizálta a kötelespéldány szolgáltatást – legalábbis a hagyományos nyomtatott dokumentumok körében –, így az OSZK már kevésbé volt érdekelt a reklamációk szempontjából addig fontos áttekintésben az új kiadványtermésről. Egyébként is: a KELLÓ számára átadott címléírások nem épültek be automatikusan a nemzeti bibliográfiába. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a KELLÓ szolgáltatásait döntő többségben számítógépes rendszerekkel még nem rendelkező kis könyvtárak rendelték meg, amelyek inkább nyomtatott katalóguscédulát igényeltek, mint letölthető bibliográfiai rekordokat. Ezért az OSZK szabványos nyomtatott katalóguscédula formátumot adott át a Könyvtárellátónak, miközben a nemzeti bibliográfia már régen számítógépes rekordokból épült fel. Ez a felemás helyzet vezetett el oda, hogy 2002-ben az OSZK felmondta az együttműködést a KELLÓ-val. Egy évvel később a Könyvtári Intézet is úgy döntött, hogy megszünteti az együttműködést a kereskedelmi céggel a könyvismertetések átadásával. Így Magyarországon a nemzeti bibliográfia és a könyvtárak ellátása különvált egymástól. Több szofverfejlesztő és -terjesztő cég azonban elfogadta az MNB rekordokat, és megszerezte a jogot, hogy partnereinek azokat továbbsszolgáltassa. Ezek közül a legismertebbek a SZIRÉN és a SZIKLA integrált könyvtári szoftvereket szolgáltató cégek.

¹³⁴ Berke Barnabásné: A kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfiai rendszer mai problémái – Könyvtári Figyelő, 1995. 4. 586-587. p.

6.7. Összegzés

Azokban az országokban, ahol a könyvtárak állománybeszerzése a kereskedelmi szektorral szorosan összefonódik, több próbálkozást ismerünk a könyvtárak és a könyvkereskedelem együttműködésére. Nem ismerünk azonban olyan közös vállalkozást, amely kiterjedne a könyvtárak és a könyvkereskedelem teljes körére.

Néhány országban a bibliográfiai információk gyors elérhetősége és a megfelelő minőségű rekordtartalom érdekében együttműködnek a könyvtárak és a könyvkereskedelem szereplői. Az egyre szaporodó online könyvkereskedések azonban a könyvtáraktól függetlenül is megjelenítik rekordkészletüket a weben – igaz, meglehetősen változatos formában.

Felvethető az a kérdés, hogy valóban a nemzeti bibliográfiák feladata-e a kiadók rekord-ellátása, és ezáltal a könyvtárak gyarapításának segítése a rekordok gyors megjelenítésén keresztül? A válasz azért nem egyértelmű, mert a valós gyakorlatban találhatunk példát jó együttműködésre és a kapcsolat teljes hiányára is. Azokban az országokban, ahol ez a kapcsolat jól működik, nyilvánvalóan kár lenne a hagyományos együttműködés keretein változtatni. Máshol azonban az érdekek különbözősége gátat szabhat a szorosabb együttműködésnek.

Láthattuk, hogy a nemzeti bibliográfia a környezet rohamos átalakulása miatt súlyos döntések előtt áll gyűjtőkörének, a beszolgáltatott kötelezpéldányok körének meghatározása, a rekord mélységének kialakítása és a használók igényeinek kiszolgálása szempontjából. Ezekhez a valóban meghatározó tényezőkhez képest a gyors megjelenítés kérdésköre – ott, ahol ezt még nem oldották meg – véleményem szerint nem éri el azt a fontossági szintet, amelyhez az identitását kereső nemzeti bibliográfiának minden áron alkalmazkodnia kellene.

7. A bibliográfia és a könyvpiac

7.1. A bibliográfiai rekordok mint piaci szereplők

Valamikor a bibliográfiai információk főleg a katalogizáló könyvtárosokat érdekelték, de ezek az idők megváltoztak. A bibliográfiai rekordok ma már bonyolult könyvtári rendszereket erősítenek, de megjelennek az Amazon, a világ legnagyobb könyvkereskedelmi portáljának kirakatában is; nagyon sok kereskedelmi szervezet versenyez azért, hogy részesedést szerezzen ebből a lehetséges gazdag piacból. A bibliográfiai rekordok piaci értékét elsősorban megjelenésük (tehát az információ) gyorsasága, illetve tartalmuk minősége határozza meg. Értéknövelő lehet a hozzáférés formájának „testre szabhatósága”, amely a rekord szolgáltatásának körülményeit jelenti.

Az automatizálás a könyves világ valamennyi részterületére hatással volt, és azt eredményezte, hogy a bibliográfiai rekord már nem csak a katalogizálási adatok cseréjére szolgál. A bibliográfiai rekordok cseréje és szolgáltatása a könyvtárakban ma mindennapos tevékenységnek számít. A kilencvenes évek elején a könyvkereskedelem (különösen a könyvtárellátók és a könyvexportáló cégek) valamint a kiadók érdeklődése megnőtt a bibliográfiai rekordok iránt: rájöttek, hogy marketing célokra kiválóan alkalmasak. Ekkortájt kezdődött el az Internet kereskedelmi célú használata is, elindultak az első online könyvkereskedések. A könyvtárak ugyanakkor tovább fejlesztették a beszerzés automatizálását, tehát fokozottan igényelték a letölthető szabványos bibliográfiai rekordokat katalógusaik építése céljából. Míg az elektronikus adatok létrehozása és cseréje a könyves szektor valamennyi szegletében növekedett (kiadók, könyvkereskedések, könyvtárak és bibliográfiai ügynökségek), a rekordok létrehozása megmaradt az egyes tevékenységi ágak keretei között, ami párhuzamos munkát jelentett: ugyanazt a dokumentumkört többen, más-más szempontok szerint dolgozták fel. A könyvtárak által készített rekordok nem felelnek meg minden szempontból a könyvkereskedelem igényeinek, de ugyanez viszont is igaz.

Az egyik legjellemzőbb példa a gyorsaság és a (rekord)tartalom növelése iránti igény konfliktusa. A könyvtárak közül sokan a weben tájékozódnak az új könyvekről, így az elektronikus beszerzéshez nélkülözhetetlen számukra a rekordok gyors megjelenése a hálón. Ugyanakkor azt is szeretnék, hogy megfelelő minőségű, a könyvtári gyakorlatban is hasznosítható rekordok álljanak rendelkezésre.

Ez a kétirányú igény nagy kihívást jelent a feladat megoldására vállalkozó könyvtárak, kiadók és könyvkereskedők számára, amelynek megvalósítására csak a szakmák közös érdekeire alapozott kompromisszum képes: a bibliográfiai adatok minden szférára kiterjedő közös rendszere.¹³⁵

¹³⁵ Dempsey, Lorcan: Publishers and libraries: an all through system for bibliographical data? – Int. Cat. Bibl. Cont. 1991. July/September 37. p.

7.2. A Book Industry Communication tevékenysége

Az Egyesült Királyságban 1991-ben alakult meg a Book Industry Communication (BIC)¹³⁶ nevű független szervezet, amelyet a Kiadói Egyesület, a Könyvkereskedők Egyesülete, a könyvtárosok egyesülete (CILIP) és a British Library szponzorál, illetve részben fenn is tart. Célja a könyvek és időszaki kiadványok ellátási láncában (fizikai és elektronikus is) végzett eredményesebb munka elősegítése szabályozott folyamatok és műveletek kialakításával, valamint az e-kereskedelmen keresztül.

A BIC fennállása óta felelős a technikai szabványok fejlesztéséért és bevezetéséért, amelyek az eredményes és gyors ellátási lánc sarokkövei. Ezek a következők:

- EDI (Electronic Data Interchange) üzenetek minden kereskedelmi ügylet számára;
- pontos és gyors termékinformációk és ezek közvetítése;
- vonalkódolás a könyvkereskedelem számára;
- a hatékonyság növelése az ellátási láncban a folyamatok változtatásával;
- elektronikus kiadás és intellektuális javak kereskedelme.

A szabványok fenntartása és fejlesztése a szervezet munkájának egyik legfontosabb része. Feladatuk a fejlődő technológiai lehetőségek figyelemmel kísérése és értékelése is: vajon a fizikai kezelés és terjesztés technikai megoldásai elősegítik-e a web-alapú kereskedelem szabványosítását, vagy a tartalom és a jogok menedzselését az elektronikus környezetben. A BIC a nemzetközi szabványosítási munkálatokban hatékonyan vesz részt az EDItEUR¹³⁷-ön keresztül, amely a nemzetközi könyv- és időszaki kiadvány-kereskedelem szabványosítási szervezete.

7.3. Az ONIX szabvány¹³⁸

A BIC tevékenységének fontos – és témánk szerint minket most a legjobban érdeklő – része a kiadók, kereskedők és könyvtárak által egyaránt használható egységes bibliográfiai rendszer létrehozása. Ennek érdekében fejlesztették ki az ONIX (Online Information eXchange) metaadat-szabványt az USA-ban működő Book Industry Study Group-pal közösen. A közös szabvány fejlesztésének igénye a webes könyvkereskedésektől indult ki. A szabvány szükségességét az indokolta, hogy a létező szabályzatok vagy nem voltak elég alaposak a webes környezet igényeihez mérve (mint pl. az EDI), vagy pedig túl részletesek voltak a kereskedelem számára (mint pl. a MARC).

Az ONIX XML-t alkalmaz, amely megfelel a webes környezet igényeinek. A szabvány gazdag a bibliográfiai produktum leíró adatelemeiben. Ugyanakkor a kereskedelemben inkább megkívánt adatelemeket is megfelelő mértékben tartalmazza, és barátságosan kezeli a digitális mellékletek csatolását, mint pl. a borítóképek, hang- és videómellékletek. Az ONIX-ot 2000 júliusában vezette be az Association of American Publishers (Amerikai Kiadók Egyesülete), és azóta rohamosan terjed a könyvkereskedelemben, számos latin-amerikai, német és angol cég kezdte meg használatát. Nagy lökést és presztízst adott a kezdeményezésnek, hogy az Amazon 2001-től kapcsolódik a szabványhoz. Ez annál is inkább lényeges volt, mert

¹³⁶ <http://www.bic.org.uk>

¹³⁷ <http://www.editeur.org>

¹³⁸ <http://www.editeur.org/onix.html>

korábban a kiadók hagyományosan felemás módon viszonyultak a bibliográfiai leírásokhoz (magyarul nemigen törődtek vele), hiszen eddig a terjesztés részükről csak a könyvek kereskedőkhöz juttatásából állt. Most azonban, hogy a könyvek nem vehetők kézbe a könyvesboltok polcairól, az online könyvkereskedések gyakorlata bizonyítja, hogy a pontos és áttekinthető metaadatok emelik az eladások számát. Az ONIX iránti érdeklődést a könyvpiac oldaláról tehát az érdekek diktálják, és emiatt a korábbi ellenérzések a bibliográfiai leírásokkal szemben omladozni kezdtek.

Az ONIX könyvtári szempontból sem érdektelen szabvány. Igaz, hogy a könyvtárak nem akarnak több könyvet eladni, de igenis szeretnék minél szélesebb körben reklámozni gyűjteményeiket az Interneten, és csökkenteni katalógizálási költségeiket. Hogyan tudja az ONIX ezeket a célokat szolgálni? Először is, az ONIX XML-ben íródott, ezért úgy működik az internetes környezetben, ahogy a MARC soha nem tud (kivéve, ha XML-be ágyazzák). Egyébként is, a web evolúciójának következő szakaszaként jellemzett szemantikus web erőteljes és határozott nyelveket kíván meg. Ha a könyvtárak részesei akarnak lenni ennek a fejlődésnek, az XML használata mindenképpen előnyös ebből a szempontból.

Az adatok előállítása költséges, ezért gazdaságilag is megérné a mások által már előállított rekordok felhasználása. A könyvtárak ugyanakkor rendkívül kényesek az adatok pontosságára, ezért nyilvánvalóan ellenőrizniük kell a kiadóktól átvett rekordokat. Ki kell javítani a hibákat, ki kell egészíteni ellenőrzött hozzáférési pontokkal, tárgyszavakkal és osztályozási jelzetekkel a rekordot. Vannak azonban szemléletbeli különbségek a könyvtári és kiadói rekordok között. Egy ilyen tipikus eltérés a könyvtári szemléletben a cédulakatalógusok korában helymegtakarítási célból meghonosodott gyakorlat a feltüntetett szerzők és közreműködők számának korlátozására. A kiadók ezzel szemben minden közreműködőt felvesznek a rekordjaikba. Ez az ellentmondás főleg a CIP rekordok használatakor jelentkezik; több olyan példáról tudunk, amikor a könyvben megjelent CIP rekordból törölték a többedik közreműködőt annak érdekében, hogy megfeleljen a könyvtári leírási szabványnak.¹³⁹ Azután itt van a címek kérdése: az angol nyelvű könyvcímek minden releváns szava nagybetűvel kezdődik – és a kiadói rekordokban így is rögzítik –, míg a könyvtárosok ragaszkodnak a címek „mondatszerű” átírásához. Azt hiszem, hogy ez a probléma az online környezetben igazán nem okozhat gondot, hiszen nem befolyásolja az információ elérését.

Az ONIX ugyanakkor jelenlegi formájában nem alkalmas a MARC teljes körű helyettesítésére: még nem dolgozták ki a folytatódó dokumentumokra, a különböző hordozókra és az egységes besorolási adatokra vonatkozó részleteket. Elvileg azonban semmi akadálya nincs ilyen irányú továbbfejlesztésének.

7.4. A sikeres Amazon

A kereskedelmi adatbázisok számára az egyik legfontosabb szempont a kényelmes keresőfelületek kialakítása és a könnyű keresés lehetőségeinek biztosítása. A keresőfelületek az emberiség átlagos szellemi színvonalának megfelelően ezért rendkívül egyszerűek (talán ezért is oly sikeres az Amazon üzleti politikája).

Az 1995-ben létesített amazon.com,¹⁴⁰ a világ legnagyobb virtuális könyvkereskedelmi portálja több millió dokumentum adatait tartalmazza. Könyvrendeléskor a webhely szervere

¹³⁹ Danskin, Alan: ONIX International: how better product information sells more books. Report of BIC Seminar 14. November 2000. – Catalogue and Index, 139. Spring 2001. 6-7. p.

¹⁴⁰ <http://www.amazon.com>

több terjesztő adatbázisában keres. Az Amazon sikerét számos üzletpolitikai húzása együttesen biztosítja. Ezek közül csak egy, de biztos, hogy nem az utolsó a felhasználók kényelmes kiszolgálása. Adatbázisában a keresés első szinten egyetlen kulcsszó mezőben történik, és az eredmények finomításához felajánlott lehetőségek is rendkívül egyszerűen használhatók. A háttérrel a vásárlók nem látják, csak az eredménnyel szembesülnek. Az Amazon üzleti modellje az internetes kereskedelem úttörő, de eddig igencsak sikeres példájaként él, több online könyvesbolt, könyves portál mintaként használja.

Álljunk meg egy pillanatra az amazon.com modelljénél. Annál is inkább érdemes ezt megtennünk, mert a könyvtárak és így a bibliográfiák készítői számára sok szempontból tanulságos lehet a megismerése. Az Amazon a technológiai eszközöket maximálisan kihasználva, a lehető legegyszerűbben megtalálható utakat kínálva veszi rá a látogatókat a vásárlásra. „*Sokat beszélgettünk az üzlet egyénekre igazításáról, ezért újjáalakítottuk a honlapot annak érdekében, hogy az embereket leginkább érdeklő dolgokat nyújtsa. Inkább a könyv találja meg az olvasóját, mint az olvasó a könyvet*” – mondta egy interjúban Jeffrey Bezos, a cég alapító tagja és meghatározó egyénisége.¹⁴¹ Ezt elsősorban a vásárlóknak nyújtott szolgáltatásokon keresztül éri el. Az Amazon teljes mértékben az online gyakorlatra épül, ami a hagyományos könyvesboltokhoz viszonyítva rengeteg többlet-lehetőséget rejt magában (ez 1995-ben még inkább újdonságként hatott a vásárlókra). Az online lehetőségek szükségtelemmé teszik a költséges raktárfenntartást. Rendeléskor a központi szerver több terjesztőnél is keresést végez, ha a mű beszerezhető, megrendelik, és két-három napon belül szállítják. Ha nem járnak eredménnyel, a kért dokumentumot az Amazon megrendeli a kiadótól.¹⁴² A könyveken kívül természetesen egyéb dokumentumokat is árusítanak a webhelyen: videó, film, hang és más típusú elektronikus dokumentumok szerepelnek a kínálatban. A regisztrált vásárlók adatait tárolják, így egy következő vásárlásnál akár egy klikkeléssel máris a miénk lehet a keresett könyv. A keresési eredményben a szerző, cím, kiadás, kötés, kiadó, kiadási év, formátum és az ISBN jelenik meg. A bibliográfiai adatok mellett egyéb tartalmak is javítják az eladás esélyeit. Külső szakértőket bíztak meg pl. azzal, hogy a zenei kollekció egyes darabjairól magas szintű ismertetésekkel írjanak, ami segít a vásárlónak eldönteni, megvegye-e az adott dokumentumot.¹⁴³ A leírások mellett klipek, zenei részletek, képek is segítenek a döntésben. Az online lehetőséget kihasználva módot adnak a látogatóknak véleményük megjelenítésére, kifejezetten arra biztatnak, hogy a vásárlók írjanak kritikát a könyvről.

A testre szabás számtalan módszerének felsorolása nem lehet itt témánk. Hadd hozzak fel mégis egy példát arra, hogy az interaktivitásban milyen messzire megy el az Amazon. A honlap böngészése közben egy engem személyesen érintő dokumentum leírásában hibát fedeztem fel. A rendszer lehetőséget adott arra is, hogy a hibás adatot korrigáljam, amit legott meg is tettem. Ellenőriztem: a javított rekord egy héten belül hibátlanul jelent meg az üzlet kínálatában. Ez a példa rámutat a könyvtárak és a kereskedelem közötti szemléletbeli különbségekre is. Elgondolkodtam azon, vajon melyik – magára egy csöppet is adó – könyvtár engedné meg, hogy bárki kívülről belenyúljon a szabványok szerint épült, többszörösen ellenőrzött rekordkészletébe. Én, mint könyvtáros, biztosan nem tenném ezt lehetővé. De vajon az Amazon filozófiája nem tartja-e fontosabbnak a weben megszokott nyitottságot és az interaktivitást a szigorú pontosságnál? Fogalmam sincs, vajon ellenőrizték-e

¹⁴¹ Bezos, Jeff: Selling books, running hard. – Forbes ASAP Supplement, 1998. 6. April, 56-57. p.

¹⁴² Pack, T.: All about books-online. – Database, 20. 1997. 1. 12-21. Referálta: Hegyközi Ilona – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1997. 10. 386-388. p.

¹⁴³ Maree, Jean: The Internet bookshop business model, with specific reference to amazon.com – Mousaion, 17. 1999. 1. 91. p.

javításom helyességét egy szabványos könyvtári rekorddal összevetve. Mindenesetre megengedték a vásárlónak véleménye kinyilvánítását, amit pl. egy nemzeti bibliográfiai rekord esetében nem tartok valószínűnek.

7.5. Az Amazon mint könyvtári modell?

Az Amazon üzleti sikere a könyvtárosok fantáziáját is megindította. Steve Coffman, a Los Angelesi közkönyvtár igazgatója 1999-ben hosszú cikkben fejtette ki véleményét az Amazon tapasztalatainak könyvtári hasznosításáról.¹⁴⁴ Felidézve az Amazon gyors növekedését, könnyű és kényelmes használhatóságát, alacsony árait, a gyors kiszállítást és a rendszeres könyvtárhasználók magas arányát az Amazon látogatói között, úgy véli, hogy a könyvtárakat használók szívesen látnák az Amazon modelljét a könyvek azonosítására és kölcsönzésére a könyvtárakban is. Coffman sorra vette a modell alkalmazásának lehetőségeit a gyűjteményépítésben, a katalogizálási és a dokumentumforgalmi rendszerben a helyi könyvesboltok és könyvtárak korlátozott lehetőségeinek javítása érdekében. Azt javasolja, hogy a könyvtárak hagyjanak fel saját helyi katalógusaik építésével, és építsenek fel közösen egyetlen egyetemes katalógust, hozzák létre „*A Világ Legnagyobb Könyvtárát*”. Ez valamennyi lokális gyűjtemény katalógusát, az OCLC WorldCat adatbázisát, valamint az Amazon – akkor – három millió könyvcímét, és az új könyvek megjelenés előtt közreadott listáját tartalmazná (becslése szerint ez mintegy 43 millió rekordot tartalmazó adatbázist jelentene). A globális katalógus az OCLC WorldCat adatbázisához hasonlóan épülne fel, azaz egyetlen rekord készülne minden dokumentumról, a helyi könyvtárspecifikus adatok csak egy mélyebb szinten jelennének meg. A katalógus a kategorizáció, az összefüggések, a testreszabás és a proaktivitás tekintetében az Amazonhoz hasonló rugalmassággal rendelkezne.

A vízió, és főleg annak megvalósíthatósága sokakban kétségeket keltett, Jose-Maria Griffiths a Library Journal-ben megjelent kritikájában kétségbe vonta az Amazon-modell könyvtári alkalmazásának időszerűségét.¹⁴⁵ Többek között azzal érvelt, hogy a könyvtárak még a közös katalógusok korában sem szüntették meg helyi nyilvántartásaikat, ez ellen különböző politikai, kulturális és intézményi érdekek szólnak, nem is beszélve a bizalomról, amely minden bizonnyal hatással lenne a döntések meghozatalakor. A katalógusrekordok számának növelése ellen a költségek növekedése és a különböző könyvtári rendszerek korlátai szólnak. A költségek az USA-ban amúgy is nagy szerepet játszanak az élet minden területén, ezért Griffiths még egy érdekszféra sérülését említi „*A Világ Legnagyobb Könyvtára*” megvalósulása esetén, mégpedig a kiadókét. Ha ugyanis létrejönne ez a katalógus a hozzá kapcsolódó – az Amazonnál megszokott – továbbítási-kölcsönzési rendszerrel kiegészítve, mindenki a könyvtárból kölcsönöznék ki a könyveket, és nem vásárolnák meg őket. A webes keresőmotorok tekintetében a kritikus is kétségtelen fejlődést érez az Amazon példájában, de véleménye szerint ezek az eszközök és felületek olyan gyorsan változnak, hogy hamarosan könnyen alkalmazhatók lesznek a könyvtárakban is.

Érdekes látni, hogy a piac, a webes környezet és a bibliográfiai információk hogyan fonódnak össze az online könyvkereskedelemben, amelynek természetesen csak egy, igaz a legelső és máig a legnagyobb képviselője az Amazon. Bizonyos, hogy a könyvtárak is sokat

¹⁴⁴ Coffman, Steve: Building Earth's largest library: driving to the future. – Searcher. 7. 1999. 3. - <http://www.infotoday.com/searcher/mar99/coffman.htm>

¹⁴⁵ Griffiths, Jose-Marie: Deconstructing earth's largest library – Library Journal, 125. 2000. 13. 44-45.p.

profitálhatnak az üzleti fejlesztések eredményeiből, amelyek közül sok – mint láttuk – a tartalom mellett elsősorban a használóra, a vásárlóra összpontosítja figyelmét. Ebből a szempontból a könyvtár hasonló cipőben jár, és éppen ebben a kérdésben a könyvtáros szakmának van még mit tanulnia. Ezért is érdemel figyelmet a bibliográfiai információk felhasználóbarát szolgáltatásának kereskedelmi példája.

7.6. Néhány magyar online könyvkereskedés gyakorlata

A nemzeti bibliográfia és a könyvkiadók, könyvkereskedők rendszeres kapcsolata Magyarországon nem jellemző. Jóllehet itthon is egyre több online könyvkereskedés kezdte meg működését, a rekordok egységesítésére ma még – úgy tűnik – sem a nemzeti bibliográfia, sem a piaci szereplők részéről nem jelentkezik igény. A nemzeti könyvtárhoz beszolgáltatott kötelezpéldányok beérkezésének és feldolgozásának üteme nem éri el a kereskedelemben megkívánt gyorsaságot. Az online kereskedelmi adatbázisok pedig megelégszenek a legszükségesebb adatmezők alkalmazásával, gyakorlatukban az egyszerűségekre törekednek, és a nemzetközileg elfogadott minimális keresési lehetőségeknél nem nyújtanak többet. Az 1995-ös IFLA felmérés következtetései közül Magyarországra is igaz, amit a közép- és kelet-európai régió országairól írtak: a kapcsolatfelvételre nemigen lehetett fogadókészséget találni a könyvkereskedők között sem.

A hazai könyvkiadók, könyvkereskedések, online könyvesboltok által nyújtott bibliográfiai rekordok feldolgozottsági mélysége egymáshoz viszonyítva is nagy változatosságot mutat. Az alábbi táblázatban a teljesség igénye nélkül néhány hazai online könyvkereskedés keresési lehetőségeit vettem számba, a honlapok „összetett keresése” által felajánlott lehetőségek alapján:

Hozzáférési pont	1	2	3	4	5	6	7
Szerző neve	X	X	X	X	X	X	X
Főcím	X	X	X	X	X	X	X
Alcím							X
Sorozat	X						
Kiadó neve	X	X	X	X	X	X	X
Kiadási év	X	X	X			X	X
Kulcsszó	X	X	X	X	X	X	X
Dokumentum-típus	X				X		
Nyelv	X						
Téma	X	X	X	X	X	X	X
ISBN	X			X	X		
Ár	X	X					X
Fordító neve				X			
Illusztráció		X					

1: Könyvkereső;¹⁴⁶ 2: Bookline;¹⁴⁷ 3: Szakkönyv.hu;¹⁴⁸ 4: Libri;¹⁴⁹ 5: UHU;¹⁵⁰ 6: Virtuális antikvárium;¹⁵¹ 7: Régikönyvek.hu.¹⁵²

Látható, hogy a szerző, cím, kiadó, kulcsszavas keresés és a tematikus keresési lehetőségek megtalálhatók valamennyi adatbázisban. Ugyanakkor számomra is meglepő volt, hogy a kiadási évet nem tartja valamennyi kereskedés első szinten releváns keresési szűkítésnek, és különösen érdekes, hogy a vizsgált kis mintából csak kettő ad lehetőséget a dokumentumtípus szerinti keresésre. Pedig a boltok kínálatában a hangzóanyagok, CD-ROM-ok és a DVD-k egyre nagyobb számban szerepelnek.

A tematikus keresés fontos szerepet játszik a kiválasztásban, és ennek megfelelően egészen részletes, több szintű témafelosztást találunk néhány könyvesboltban.

Az árral kapcsolatban arra a következtetésre jutottam, hogy azért nem szerepel már a keresés első fázisában minden esetben az „ár” mező, mert a szerző, cím, tematika stb. alapján kiválasztott könyv ára akkor lehet a vásárló számára érdekes, ha a konkrét könyv adatait már megtalálta a honlapon.

A könyvtárosok számára nem meglepő a Könyvkereső kínálatában szereplő „sorozat” mező, ami tényleges visszakeresési támpont lehet a vásárlóknak. Ugyanakkor nem tűnik releváns keresési szempontnak az „alcím”, a „fordító” és az „illusztráció” keresési mező. Különösen az antikváriumi jellegű kereskedések esetében hiányolom a „nyelv” mező alkalmazását, próbakereséseim alapján is indokoltnak tartanám bevezetését ezekben a boltokban.

A könyvtári és a kereskedelmi jellegű bibliográfiai adatbázisok hazai egységesítésének jövőjére vonatkozóan nehéz ma jóslásokba bocsátkozni. Néhány külföldi példa azt sugallja, hogy a közeledés a világban már elindult, ennek felismeréséhez azonban itthon még időre van szükség. A nemzeti bibliográfia előállítóinak mindenesetre figyelemmel kell kísérniük a külföldön elindított projekteket, és adott esetben kezdeményezőként kell fellépniük az egységes (és gazdaságosabban előállítható) bibliográfiai rekordkészlet megteremtése érdekében.

7.7. Összegzés

A könyvkereskedelem figyelme az online könyvesboltok elterjedésekor fordult a bibliográfiai rekordok felé. Alkalmazásuk azonban nem történhetett változtatás nélkül, hiszen a kereskedelem elsőrendű érdeke a rekordokkal jellemzett dokumentumok eladása volt. Ehhez pedig elégségesnek bizonyult a jellemzők lehető legegyszerűbb rögzítése is. A könyvtárak az automatizált beszerzési rendszerek elterjedésével szintén érdekeltté váltak a letölthető rekordok használatában. Annak ellenére, hogy a könyves szektor egyes szereplői (kiadók, kereskedők, könyvtárak) által előállított rekordok száma és azok szektorközi cseréje megnövekedett, a létrehozás továbbra is párhuzamosan történt. A könyvtárak által készített

¹⁴⁶ <http://www.konyvkereso.hu>

¹⁴⁷ <http://www.bookline.hu/?affiliate=@konyvesbolt>

¹⁴⁸ <http://www.szakkonyv.hu>

¹⁴⁹ <http://www.libri.hu>

¹⁵⁰ <http://www.uhu.hu>

¹⁵¹ <http://www.virtantiq.com>

¹⁵² <http://www.regikonyvek.hu>

rekordok nem felelnek meg minden szempontból a könyvkereskedelem igényeinek, de ugyanez viszont is igaz. A problémán a bibliográfiai rekordok közös szabványosításán keresztül próbáltak meg a kereskedők és a könyvtárak túllépni. A Book Industry Communication (BIC) szervezet égisze alatt hozták létre az ONIX International szabványt, amely elvileg mindkét fél igényeinek megfelel. A szabványt a világ legnagyobb online könyvkereskedelmi portálja, az Amazon is alkalmazza.

Az Amazon napjaink egyik sikeres kereskedelmi vállalkozása. Sikerét több üzletpolitikai lépése mellett a vásárlók igényei szerint szervezett rendszerének köszönheti. A kiszolgálás egyszerűsége, a kínálat sokszínűsége és nagyságrendje, a személyre szabott szolgáltatások kialakítása, az interaktivitás és a gyors ügyintézés együttesen virágzó vállalkozássá növelték a virtuális portált. Gyakorlatának megismerése elsősorban a használók igényeinek figyelembe vétele szempontjából lehet tanulságos a könyvtárak számára.

8. A katalogizálási szabályok alakulása és a nemzeti bibliográfia

*„A bibliográfiai számbavétel központi tevékenysége a katalogizálás, az a folyamat, amelyben elkészül a dokumentum azonosítására és visszakeresésére alkalmas bibliográfiai rekord, és felépül a bibliográfia, a katalógus vagy az adatbázis.”*¹⁵³ – írja Rácz Ágnes a Könyvtárosok kézikönyve katalogizálásról szóló részében.

Ha a nemzeti bibliográfia általános modelljét megpróbálnánk ábrázolni, úgy képzelhetjük el a rendszert, mint elemi egységekből (bibliográfiai rekordokból) felépülő, bonyolult összefüggéseket tartalmazó halmazt. Ezen összefüggéseknek viszonylag jól meghatározható alapját adják a rekordokat alkotó bibliográfiai adatelemek, amelyek egyaránt lehetnek a dokumentumok formai jegyeit rögzítő elemek és a tartalmukra vonatkozó ismérvek is. A legkisebb egység potenciálisan alkalmas arra, hogy a belőlük kialakított halmaz célja szerint különböző funkciókat tölthessen be. Ha a bibliográfiai rendszert (Hagler nyomán szabadon) egy építményhez hasonlítjuk, és a bibliográfiai rekordokat az építmény falait alkotó tégláknak tekintjük, ezekből épülhet lakóház, palota, netán kerítés vagy kutyaól is. Bármely építmény csak akkor áll meg maradandóan, ha alkotóelemei megfelelő minőségűek, és nem roskad össze a súly alatt. További próbája a műnek, hogy ha az elemeket nem rögzítjük egymáshoz előre meghatározott tervek szerint, csak egy rendezetlen téglarakás marad – minden értelem és cél nélkül.

Legelőször rögzíteni kellett a legkisebb egység definícióját, hiszen az építmény csak egységes alapelemekből épülhet fel, amelyek legfontosabb tulajdonságaik alapján egymásnak megfeleltethetők. Persze ezzel együtt nem árt, ha az elérendő célt is meghatározzuk, hiszen tudnunk kell, mit is akarunk építeni az alapelemekből.

Az IFLA nem kisebb célt tűzött ki, mint a téglákból építhető legnagyobb csodapalota, az „Egyetemes Bibliográfia” megalkotását. Így indult útjára 1973-ban az IFLA első magprogramja, az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel (Universal Bibliographic Control – UBC, majd később az Universal Bibliographic Control and International MARC – UBCIM) program. Az UBC olyan nemzetközi rendszer jövőképét vázolta fel, amelynek keretében a világban megjelent kiadványok bibliográfiai adatai bárhol másutt felhasználhatóvá, hozzáférhetővé válhatnak. Ennek helyi (országokénti) felelősei a nemzeti bibliográfiai központok, amelyeknek biztosítaniuk kell a területükön megjelent dokumentumok bibliográfiai adatainak egységes formátumban való számbavételét, cserélhetőségét és közös felhasználását.

¹⁵³ Rácz Ágnes: A kiadványok bibliográfiai számbavétele; a leíró katalogizálás. – Könyvtárosok kézikönyve 2. köt. Bp. Osiris 2001. 192. p.

8.1. Az ISBD program

Ilyen keretek között indították el az ISBD (International Standard Bibliographic Description) programot a nemzetközileg egységes bibliográfiai leírások (rekordok) létrehozása érdekében. A munkához nagy lendülettel kezdtek hozzá a szakértői csoportok, de hamarosan kiderült, hogy a különböző dokumentumtípusok leírását tárgyaló szabályzatok nem álltak összhangban egymással. Ezért harmonizációs programokat indítottak a korábban megjelent szabályzatok összehangolására és a fogalmak egységesítésére. A program célja elsősorban a bibliográfiai adatok nemzetközi felhasználásának elősegítése – azaz az adatelemek szabványosítása – volt annak érdekében, hogy azok csereszabatosak, nyelvtől függetlenül bárki számára értelmezhetők, és gépi olvasásra alkalmasak legyenek. A hetvenes évek közepétől 1997-ig tíz szabályzat jelent meg a különböző dokumentumtípusok leírásának egységesítésére.¹⁵⁴ Ezek közül az utolsók már az elektronikus dokumentumok leírásának kérdéskörével foglalkoztak (számítógépfájlok nemzetközi szabványos bibliográfiai leírása; elektronikus dokumentumok). Az ISBD-k közül elsőként a könyvekre vonatkozó szabályzat jelent meg 1974-ben angol nyelven. A program hatására jellemző, hogy nemzeti nyelvű fordítások után 1977-ben már 17 nemzeti bibliográfia alkalmazta világszerte.¹⁵⁵ Legfontosabb eredményeinek a program egyik szülőatyja, Michael Gorman azt tartja, hogy minden nemzeti bibliográfiában, illetve a központi katalogizálási rendszerekben ISBD alapú katalogizálási szabványok érvényesülnek, a szabályzatok alapján bármilyen könyvtári anyag feldolgozható, a bibliográfiai rekordok géppel olvashatóak, és kidolgozásuk nemzetközi szinten történt.¹⁵⁶ Ezek az eredmények a korábbi helyzethez viszonyítva valóban nagy előrelépést jelentettek, hiszen a bibliográfiai rekordok egységesülése teremtette meg valamennyi későbbi elektronikus bibliográfiai szolgáltatás alapját.

Ugyanakkor figyelemre méltó az a tény, hogy a könyvekre vonatkozó leírási szabályzat (1974) és az elektronikus dokumentumoknak a sorozatban utolsóként megjelenő szabályzata (1997) között éppen 23(!) év telt el. Ráadásul mindezen folyamatok közben már 1990-ben egy jelentős stockholmi konferencián¹⁵⁷ felvetették az ISBD-k egyszerűsítésének szükségességét. Így tehát az a különös helyzet állt elő, hogy még el sem készült valamennyi dokumentumtípusra a leírási szabályzat, a katalogizálási szakértők máris revízió alá vették a koncepciót. Sőt, a sors furcsa fintora, hogy az utolsó ISBD szabvánnyal szinte egy időben jelent meg a stockholmi konferencia ajánlása nyomán a bibliográfiai rekordok funkcionális követelményeit feltáró, az angol cím kezdőbetűinek rövidítéséből FRBR tanulmányként közismertté vált dokumentum,¹⁵⁸ amely a korábbiakhoz viszonyítva egészen más szemlélet alapján tárgyalta a katalogizálás témáját.

¹⁵⁴ Ezek időrendi sorrendben: ISBD/M (Monographic Publications) – 1974; ISBD/G (General) – 1977; ISBD/CM (Cartographic Materials) – 1977; ISBD/NBM (Non-Book Materials) – 1977; ISBD/S (Serials) – 1977; ISBD/PM (Printed Music) – 1980; ISBD/A (Antiquarian) – 1980; ISBD/CP (Component Parts) – 1988; ISBD/CF (Computer Files) – 1990; ISBD/ER (Electronic Resources) – 1997.

¹⁵⁵ Rácz Ágnes: i.m. 245. p.

¹⁵⁶ Gorman, Michael: Bibliographic description: past, present and future. – International Cataloguing, 1987. Oct/Dec. 43-44. p.

¹⁵⁷ Seminar on bibliographic records. Proceedings of the seminar held in Stockholm, 15-16. August 1990. Ed. by Ross Bourne. München, 1992. Saur /UBCIM publications. N.s. 17./

¹⁵⁸ Functional requirements for bibliographic records. Final Report. Ed. by IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München, 1998. Saur /UBCIM publications N.s. 19./

8.2. A bibliográfiai rekordok funkcionális követelményei

„A projekt a bibliográfiai adatok megváltozott környezetéből indul ki, és fő kérdése az, hogy milyen fajta bibliográfiai rekordra van szükség nemzeti és nemzetközi szinten, kielégítendő a használók különböző igényeit, továbbá hogyan kell a bibliográfiai adatbázisok különböző kiadványfajtaikat leíró adatait a dokumentumokhoz való intellektuális és fizikai hozzáférés szolgáltatásban szervezni és strukturálni. Ebből a szempontból elemezték a bibliográfiai rekordban szereplő elemek funkcióit. A rekorddal szemben támasztott alapvető követelmény, hogy segítségével a használó meg tudja állapítani, hogy adott témában, illetve adott szerzőtől milyen információforrások állnak rendelkezésre, kiválaszthassa a szükséges dokumentumokat és megállapíthassa hozzáférhetőségüket.

Az elemzés gyakorlati célja a katalogizálás racionalizálása, elméleti célja pedig a bibliográfiai univerzumnak, céljainak és kapcsolatrendszerének a leírása. Az FRBR munkacsoport felállította a bibliográfiai univerzum elméleti modelljét, leírta a bibliográfiai rekord minden lehetséges használatát és használóját. Megvizsgálta az adatelemek és használói igények közötti kapcsolatrendszert. A kifejlesztett logikai rekordmodell definiálja az összes fontos adatelemet és a közöttük levő kapcsolatokat. Ezenkívül a munkacsoport javaslatot tett az alapszintű bibliográfiai rekordra.”¹⁵⁹

A tanulmány a bibliográfiai rekordot a lehető legszélesebb értelemben vizsgálja, és az adatok olyan együttesének definiálja, amely összekapcsolódik a különböző könyvtári katalógusok és nemzeti bibliográfiák által leírt más entitásokkal. Így az ISBD szabványokban meghatározott leíró adatelemek mellett a bibliográfiai rekord részeként fokozottan veszik figyelembe a különböző hozzáférési pontokat (cím, testületi név, személynév, tárgyszó), valamint egyéb elemeket is, mint pl. az annotáció, rezümé, osztályozási jelzet.

Az FRBR tanulmány megkísérli a különböző dokumentumtípusok bibliográfiai feltárása során használt fogalmakat egységesíteni, hiszen a bibliográfiai rekord szöveges, zenei, kartográfiai, audio-vizuális, grafikus vagy akár háromdimenziós dokumentumok ismérveit is tartalmazhatja, amelyek különböző hordozókon (papír, film, mágneskazetta stb.) más-más formátumban jelenhetnek meg, különböző rögzítési módokon (analóg, digitális stb.).

Azt is figyelembe vették, hogy a nemzeti bibliográfiák és könyvtári katalógusok számára készült rekordok használói köre rendkívül sokszínű: egyszerű érdeklődő olvasók, diákok, kutatók, a könyvtári személyzet, kiadók, terjesztési ügynökök stb. A tanulmány a megközelítések széles skáláját öleli fel a könyvtári környezeten belül és kívül. A használók különböző célból kereshetnek a bibliográfiai rekordok között – pl. speciális tárgykörre, szerzőre – egy adott „univerzumon” belül, amely lehet egy ország dokumentumtermése, egy könyvtári hálózat, vagy akár egyetlen könyvtár katalógusa. A könyvtárosok pedig szintén az elérhető bibliográfiai rekordok alapján tudják azonosítani a beszerzésre szánt dokumentum létét, vagy egy bibliográfiai rekord meglétét/hiányát a központi katalógusban, ami többek között a könyvtárközi kölcsönzés nélkülözhetetlen kiindulási alapját jelenti.

Mindezen szempontok figyelembe vételével a tanulmány a használók bibliográfiai rekordokkal szemben támasztott elvárásait a következőkben fogalmazza meg:

- legyen **megtalálható** az az entitás, amely megfelel a használó keresési szempontjainak (pl. valamennyi dokumentum közötti kereséssel egy meghatározott témakörben);

¹⁵⁹ Rácz Ágnes i.m. 247. p.

- **azonosítható** legyen egy adott entitás (pl. két azonos című, de különböző tartalmú dokumentum megkülönböztethető legyen);
- az adatok segítségével legyen **kiválasztható** az az entitás, amely a megfelel a használó kívánalmainak (pl. a használó által ismert nyelvű dokumentum kiválasztása lehetséges legyen);
- a leírt entitás legyen **megszerezhető** (pl. egy publikáció megrendelése, vagy egy könyvtárközi kölcsönzési kérés elküldése céljából).

A tanulmányt nagy várakozás előzte meg; céljainak ismeretében várható volt, hogy szemléletében gyökeresen különbözni fog az ISBD munkacsoportok által kidolgozott szabályzatok koncepciójától. Az ISBD-k ugyanis abból indulnak ki, hogy egy adott dokumentumtípus leírásának valamennyi adatelemét felsorolják, és meghatározzák a kötelező adatelemek körét.

Ez a megközelítés több szempontból is problémákat okoz – legalábbis a tanulmány eredményeinek fényében. Először is: a teljes leírás olyan nagy számú adatelem feldolgozását jelenti, hogy valamennyi rögzítése a nagy mennyiségű dokumentum beérkezése miatt hatalmas terheket ró a nemzeti bibliográfiai központokra. Ne feledjük, hogy a nemzeti bibliográfia gyűjtőköre – elvileg – valamennyi dokumentumtípusra kiterjed, amelyek száma napjainkban beláthatatlan mértékben emelkedik. Más részről az ISBD-k kizárólag a dokumentumok jellemzőinek rögzítését tűzték ki célul, amely ugyan lehetővé tette a nemzetközileg egységes leírási szabványok kialakítását – ennek jelentőségét nem győzöm elégszer hangsúlyozni –, ugyanakkor nem vették megfelelőképpen figyelembe a bibliográfiai rekordokat használók elvárásait.

Ezzel szemben – mint láttuk – az FRBR tanulmány *elsősorban* a használók szempontjai szerint elemzi az egyes adatelemek funkcióit, azaz biztosítani szeretné a bibliográfiai rekordok minél szélesebb körű használhatóságát. Ennek elengedhetetlen része a rekordok egyszerűsítése. Az FRBR tanulmány következtetései olyan nagy hatásúnak bizonyultak, hogy az 1998-es koppenhágai nemzeti bibliográfiai konferencia ajánlásaiban előírta: „*a nemzeti bibliográfiai ügynökségeknek alkalmazniuk kell az IFLA munkacsoportja által az „alapszintű tétel” számára ajánlott adatelemeket*”.¹⁶⁰

8.2.1. Az egyszerű nemzeti bibliográfiai rekord adatkövetelményei

Az alábbiakban rövidített formában közlöm a tanulmány egyszerű bibliográfiai rekordra vonatkozó adatkövetelményeit:¹⁶¹

Leíró elemek

A cím és szerzőségi közlés adatcsoportja

- Főcím
- Párhuzamos cím(ek)
- Szerzőségi közlés(ek)

¹⁶⁰ A nemzeti bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására. Koppenhága, 1998. november 25-27. – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 888-891. p. (ford.: Berke Barnabásné)

¹⁶¹ Idézi Rácz Ágnes: i.m. 248-249. p. – az idézett lapszámokon az egyszerű bibliográfiai rekord adatelemei teljes részletezettségben olvashatók.

Kiadás adatcsoportjai

- Kiadási adat
- További kiadási adat

Műfaji (vagy a kiadvány típusának megfelelő) sajátosságok adatcsoportja

- Számozás (időszaki kiadványoknál)
- Matematikai adatok – koordináták (kartográfiai dokumentumoknál)
- Matematikai adatok – méretarány (kartográfiai ábrázolás/objektum)
- Zenei előadásra vonatkozó közlés – a kotta típusa (zenei anyagoknál)

Megjelenés, terjesztés stb. adatcsoportja

- A megjelenés, terjesztés stb. helye
- A kiadó, terjesztő stb. neve
- A megjelenés, terjesztés stb. időpontja

Fizikai jellemzők adatcsoportjai

- Az információhordozó sajátos megnevezése
- Terjedelem
- Méret

Sorozati adatcsoport

- A sorozat főcíme
- A sorozat párhuzamos címe(i)
- A sorozat első szerzőségi adata

Megjegyzések adatcsoportja

A megjegyzés 22 altípusát különbözteti meg a tanulmány

Szabványos szám (vagy megfelelője) és a hozzáférés jellemzői adatcsoport

Besorolási elemek

Nevek

- Mű(vek) létrehozásáért elsősorban felelős személy(ek) és/vagy testület(ek) neve(i)
- A kifejezési formá(k) létrehozásáért elsősorban felelős személy(ek) és/vagy testület(ek) neve(i)

Címek

Sorozatok

Tárgyszavak/osztályozási jelzetek

8.2.2. Az FRBR és az entitás-kapcsolat modell

Mivel dolgozatomban elsősorban a nemzeti bibliográfiával kapcsolatos kérdések feltárását tűzte ki célul, az FRBR tanulmánynak a nemzeti bibliográfiai rekordok minimális elemkészletére vonatkozó ajánlásait ismertettem elsőként. Nem kerülhetem meg ugyanakkor a tanulmányban megjelent részletes elemzések következtetéseit, amelyek végül is elvezettek a minimális szintű rekord kívánalmainak megfogalmazásához, és a korábbiaknál sokkal egyértelműbben rögzítik a katalogizálás célját. A felvetett gondolatok véleményem szerint az elkövetkezőkben a feje tetejéről a talpára fordítják a katalogizálási munkát, amelynek alapvető céljává nem elsősorban a leírás teljességének szabályozott, de mechanikus elérése, hanem a használók minél szélesebb körének elméleti szinten is tisztázott kiszolgálása válik.

A tanulmányt teljes terjedelmében még nem fordították le magyarra. A szakirodalomban több hozzá kapcsolódó írás jelent meg; ezek újabb és újabb gondolatokkal egészítik ki a munkát, amelyről a szerzők maguk is elismerték, hogy fejlesztése még további kutatásokat igényel. Az IFLA honlapján megkísérlik figyelemmel kísérni az FRBR tanulmánnyal kapcsolatos legfontosabb publikációkat, amelyek nagy száma és szerteágazó tartalma jelzi a modell gondolatébresztő és termékeny hatását a katalogizáló könyvtárosok közösségére. A dolgozat megírásakor ez a bibliográfia mintegy 300 tanulmány címét tartalmazta, számuk napról napra nő.¹⁶² Ugyanakkor feltűnt, hogy a katalogizáló könyvtárosok szűk körén kívül az FRBR tanulmány megállapításai még alapszinten sem közismertek. Ezért kísérletet teszek arra, hogy nagy vonalakban és közérthető formában interpretáljam a kutatócsoport általam legfontosabbnak tartott eredményeit.

A tanulmány részletesen elemzi a bibliográfiai adatokkal kapcsolatba hozható entitásokat, amelyeket három csoportra osztottak.

8.2.2.1. Az entitások első csoportja: mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány

Az első csoportba a „szellemi vagy művészeti törekvéseknek a bibliográfiai leírásokban megnevezett vagy leírt termékei” tartoznak, azaz interpretációm szerint a bibliográfiai leírás tárgyának különböző szintjei. Ezek: a mű (work), a kifejezési forma (expression), megjelenési forma (manifestation) és a példány (item).

Ha a könyvtáros leírási céllal maga elé tesz egy könyvet, egy *példányt* tart a kezében. A példány minden tulajdonsággal rendelkezik, amely alapján a sokszorosított termék általános jellemzői leírhatók, és még olyanokkal is, amelyek egyediek, csak az adott példányra jellemzőek (pl. egy gyűjteményben betöltött egyedi funkciói, mint pl. speciális egyedi azonosító jelzete, csak a gyűjteményben alkalmazott tárgyszavak stb.). A példány tehát egy mű egyetlen kifejezési formájának és megjelenési formájának egyedi megvalósulása.

Mit is jelent a *megjelenési forma* (manifestation)? Képzeljünk el egy raktárt (vagy divatos szóval logisztikai központot), ahol raklapokon állnak egy adott mű adott kifejezési formájának különböző időben megjelent példányai, az egyik papíron, a másik mikrofilmen, a harmadik CD-ROM-on. Ezeknek a dokumentumoknak szintén vannak alapvető, közös jellemzőkkel leírható fontos vonásaik, megegyezik pl. a szerzőjük, címük, tartalmuk, de különbözhet megjelenési idejük, kiadójuk, a megjelenés helyére vonatkozó adatok, a borítójuk stb., így nem minden ismervük azonos. A raktárban tehát több megjelenési formájú dokumentum található. *Egy megjelenési formának csak az ugyanabban a gyártási folyamatban keletkezett*

¹⁶² A folyamatosan bővített bibliográfia a

http://infoserv.inist.fr/wwwsympa.fcgi/d_read/frbr/FRBR_bibliography.rtf webcímen érhető el.

példányokat tekintjük. Más-más megjelenési formának számítanak pl. Jókai Mór regényeinek különböző kiadásai, vagy azok bármelyikének mikrofilm változata. A logisztika helygazdálkodással jár, tehát dokumentumainkra jellemző a fizikai forma. Meg kell jegyeznünk, hogy raktárunkban éppenséggel találhatunk olyan fizikai egységeket is, amelyek nem mentek át gyártási folyamaton: ezek az egyedi – nem sokszorosított – dokumentumok, tehát egyben példányok is.

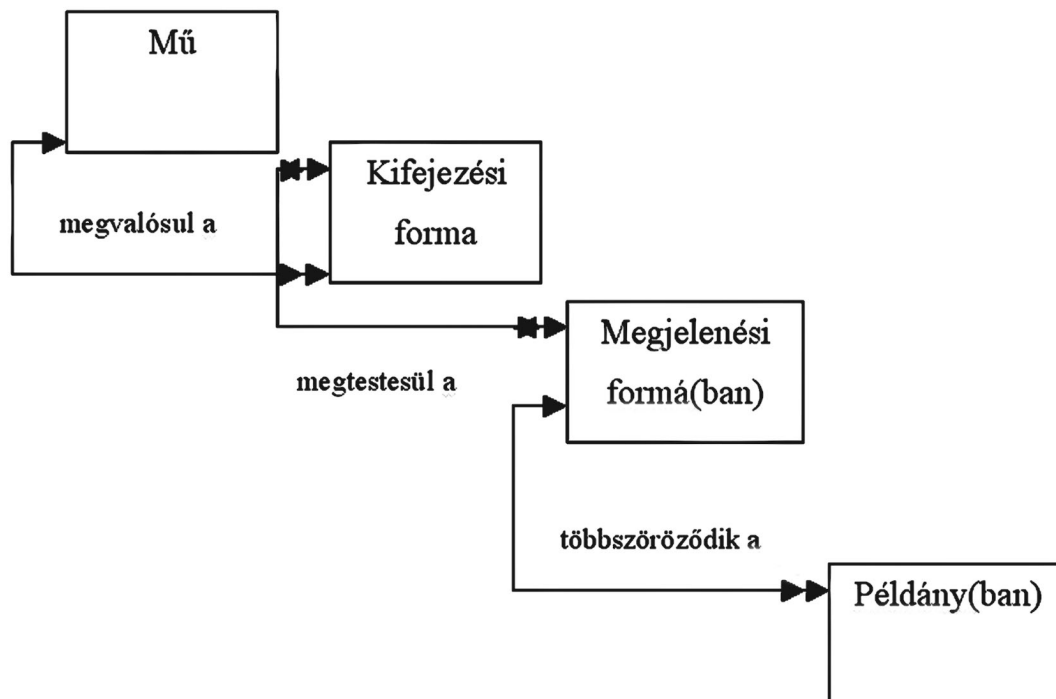
A logikai sorban a megjelenési forma fölött áll a *kifejezési forma* kategóriája, amely már (vagy még) nem fizikai, hanem szellemi tartalmat tükröz. Ez a kategória egy alkotás (mű) szellemi megvalósítása valamilyen formában; ez a forma lehet írásos (alfanumerikus), hang, kép, mozgókép stb., vagy ezek kombinációja. Maradjunk a könyvek világában, és képzeljünk el egy irodalmi alkotást, amely szavakból, mondatokból, bekezdésekből és fejezetekből áll. Az író az írás eszközeivel közvetíti művészetét, gondolatait, azaz szellemi termékét szavak összefűzésével adja át a világnak: leírja mondandóját a maga által választott kifejezési eszközzel. Ha festő lenne, zenész, szobrász vagy színész, más kifejezési formát választana alkotása megvalósítására. Így azonban tollat, írógépet vagy laptopot ragad, és ezeket használva közvetíti művét a közönségnek. Ha művét lefordítják más nyelvre, vagy átdolgozzák, akkor újabb szellemi tartalom társul az alkotáshoz, tehát másik kifejezési forma keletkezik. Ezek a változtatások természetesen nem érintik a művek eredeti szellemi tulajdonának kérdését, hiszen az a szerzőé marad, de mivel az eredeti kifejezési forma pl. egy fordítás esetében más betűsorokká vagy interpretációvá alakul, változik a kifejezési forma. Gondoljunk például Karinthy Micimackó fordítására, vagy akár a kőkorszaki szakik Romhányi-„átiratára” és megértjük, miért tekinthetjük az újonnan létrejött kifejezési formát másnak, mint az eredetit.

A *mű* fogalma olyan általános és elvont entitást takar, amely nem más, mint maga az önálló szellemi vagy művészeti alkotás. A mű többet jelent, mint pl. a filmek elején kiírt „XY ötletéből készült” kategória, a mű maga az elkészült film, annak teljes koncepcionális tartalmával. A mű egy regény, dráma, egy zenemű, táncjáték: maga az alkotás. Nem jellemezhető másként, mint az alkotó(k) fejéből kipattant szellemi, művészeti termék. Gárdonyi Géza „Egri csillagok” című regénye és a Várkonyi Zoltán rendezte film két önálló művet jelent, mint ahogy önálló műnek kell tekintenünk a regény gyermekek számára készített diafilm-változatát is, ezek koncepciójuk mássága miatt önálló alkotásoknak tekintendők.

Nézzük tehát újra – most már a keletkezés sorrendjében – a logikai sort: megszületik a mű, amelyet egy alkotó valamilyen formában megjelenít, ezt a szellemi terméket megszerkesztik, kiadják és megfelelő formában „legyártják”, sokszorosítják. Ennek a sokszorosított fizikai formátumnak pedig egyetlen példánya (vagy példányai) landolnak egy gyűjteményben, amelyek közül egyet a könyvtáros leírási céllal maga elé tesz....

Az entitások különböző kapcsolatban állhatnak egymással, ezt a kapcsolatrendszert a tanulmányban így ábrázolták:¹⁶³

¹⁶³ Functional requirements... 13. p.

A nyilak hegyei azt is mutatják, hogy egy műnek több kifejezési formája lehetséges, egy kifejezési forma több megjelenítésben testesülhet meg, amelynek több példánya keletkezhet. A fizikai formában létező egyetlen gyártási folyamat terméke (a megjelenési forma) általában több példányos megvalósulást eredményez, de az egyedi dokumentumok ez alól kivételt jelentenek.

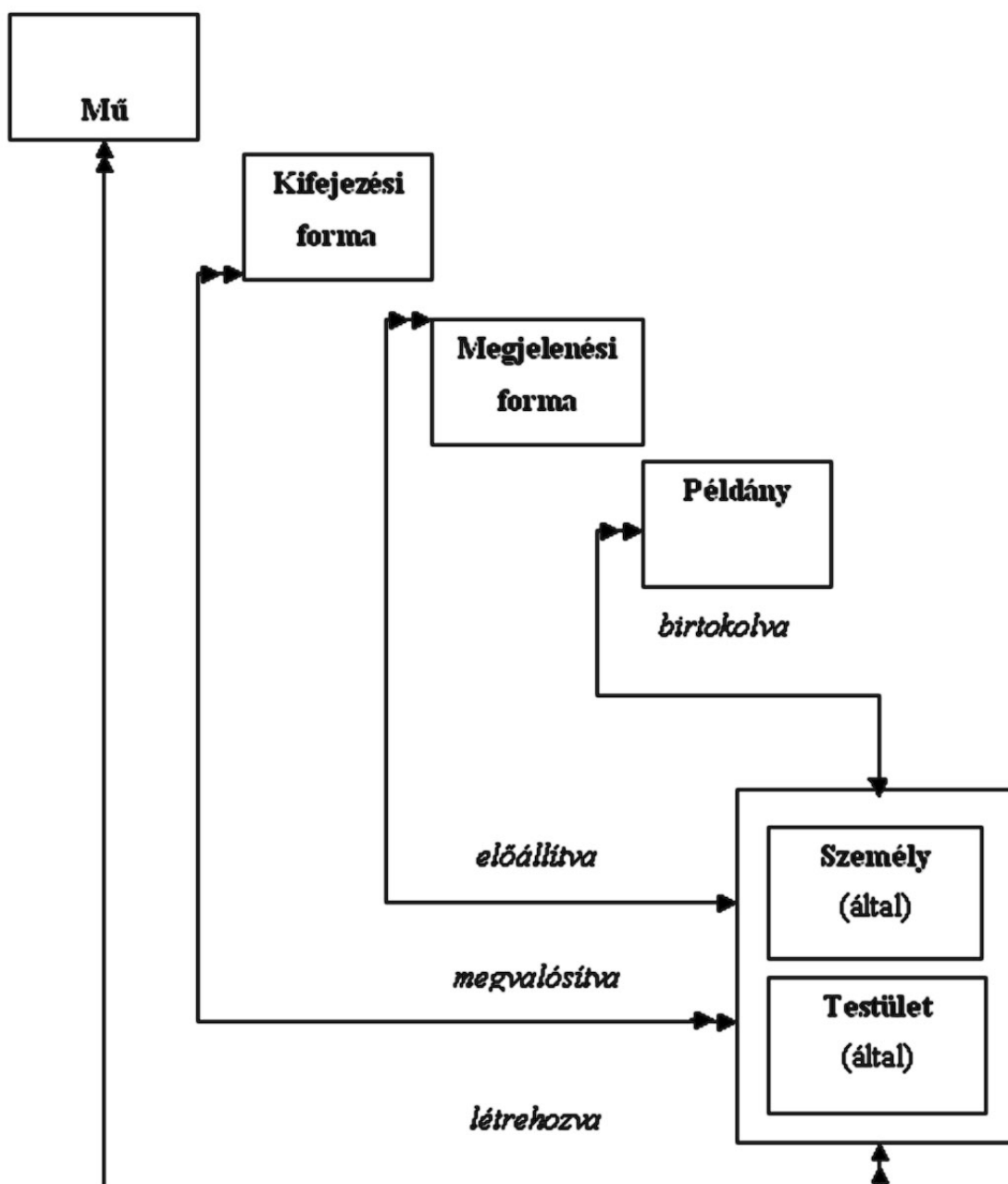
8.2.2.2. Az entitások második csoportja: személyek és testületek

Az FRBR tanulmány – mint láttuk – az entitások első csoportjában magát a „terméket” jellemzi különböző szinteken. Ezekért a termékekért azonban valaki vagy valakik „felelősek”: megalkotják, kiadják, terjesztik, szerkesztik stb. Ezen *személyek* és *testületek* alkotják az entitások második csoportját.

A következő ábrán található dupla nyilak azt mutatják, hogy egy művet több személy és testület is létrehozhat, és visszafele: egy szerző vagy testület több művet is alkothat. Egy kifejezési formát egy vagy több személy vagy testület is megvalósíthat, ugyanúgy, mint ahogy egy vagy több személy vagy testület több kifejezési formát is megvalósíthat. Ugyanezek az ismérvek vonatkoznak a további kategóriákra is.

Az egyes entitások között meghatározott kapcsolatok állíthatóak fel: a létrehozás, a megvalósítás, az előállítás és a tulajdonlás a személyeknek és/vagy testületeknek az egyes entitásokkal kapcsolatos „felelősségének”, azaz szerepének leírását szolgálja.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Functional requirements ...14. p.

Magyarázzuk meg egy konkrét példán az ábra jelentését. Dolgozatom ezen fejezetéhez az FRBR tanulmány eredeti kiadása mellett a legtöbb információt a Könyvtárosok kézikönyve második kötetéből merítettem, lássuk a könyvtért felelős személyeket és testületeket:

- *A mű létrehozói:* Mivel a mű (ebben az esetben az öt kötetes kézikönyv egészét értelmezem a „műnek”) koncepcionálisan önálló szellemi alkotás, létrehozóinak a két szerkesztőt, Horváth Tibort és Papp Istvánt tekinthetjük. Ők ketten alakították ki azt a koncepciót, amelyet következetesen alkalmazva születhetett meg szakmánk mai ismereteinek átfogó összefoglalója.
- *A kifejezési forma megvalósítói.* A mű kifejezési formája, itt „műfaja”: kézikönyv. Tudjuk, hogy a kézikönyv több szakember munkáját tartalmazza, a második kötet szerzői: Horváth Tibor, Sütheő Péter, Rác Ágnes, Murányi Lajos. Őket tekinthetjük a kifejezési forma megvalósítóinak, illetve tágabban a kézikönyv öt kötetének megírásában részt vevő valamennyi könyvtáros szakembert. Ebbe a kategóriába

sorolható az Osiris kézikönyvek sorozatszerkesztője, Gyurgyák János is. A „kifejezési forma megvalósítóiként” itt felsorolt szerzők ugyanakkor részproduktumaik határain belül (amelyek egyenként önálló műveknek tekintendők) a művek létrehozói is.

- *A megjelenési forma előállítói:* A 2001. évi kiadás előállítói között feltétlenül szerepel az Osiris Kiadó és a Dürer Nyomda és Kiadó Kft, de tágabban értelmezve ebbe a kategóriába tartozik a szöveggondozó Kárpáti Zsuzsa, a műszaki szerkesztő Szigligeti Mária és a tördelő Fodor Gábor is.
- *A példány birtokosa.* A kezemben tartott példány tulajdonosa a Könyvtári Intézet Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtára.

8.2.2.3. Az entitások harmadik csoportja: fogalom, objektum, esemény, hely

Ebben a csoportban azok az entitások szerepelnek, amelyek egy mű tárgyaként szolgálnak. Ezek a következők: *fogalom* (elvont eszme vagy elképzelés), *objektum* (valamely anyagi dolog), *esemény* (cselekmény vagy eset) és *hely* (terület, térbeli hely).¹⁶⁵

A következő ábra a „tárgyi kapcsolatokat” mutatja be egy mű és a fent említett entitások között.¹⁶⁶ Az ábrán látható, hogy egy műnek egy vagy több fogalom, tárgy, esemény és /vagy hely is tárgya lehet, és megfordítva: egy fogalom, tárgy esemény és/vagy hely lehet egy vagy több mű témája.

Az FRBR tanulmány céljának megfelelően az entitások harmadik csoportjával csak mint egy mű témájával foglalkozik (pl. egy fogalommal akkor, ha az egy filozófiai értekezés tárgya; egy tárggyal, ha azt tudományos tanulmány elemzi; ha az esemény történelmi tanulmány témája vagy ha egy helyet térképen ábrázolnak).

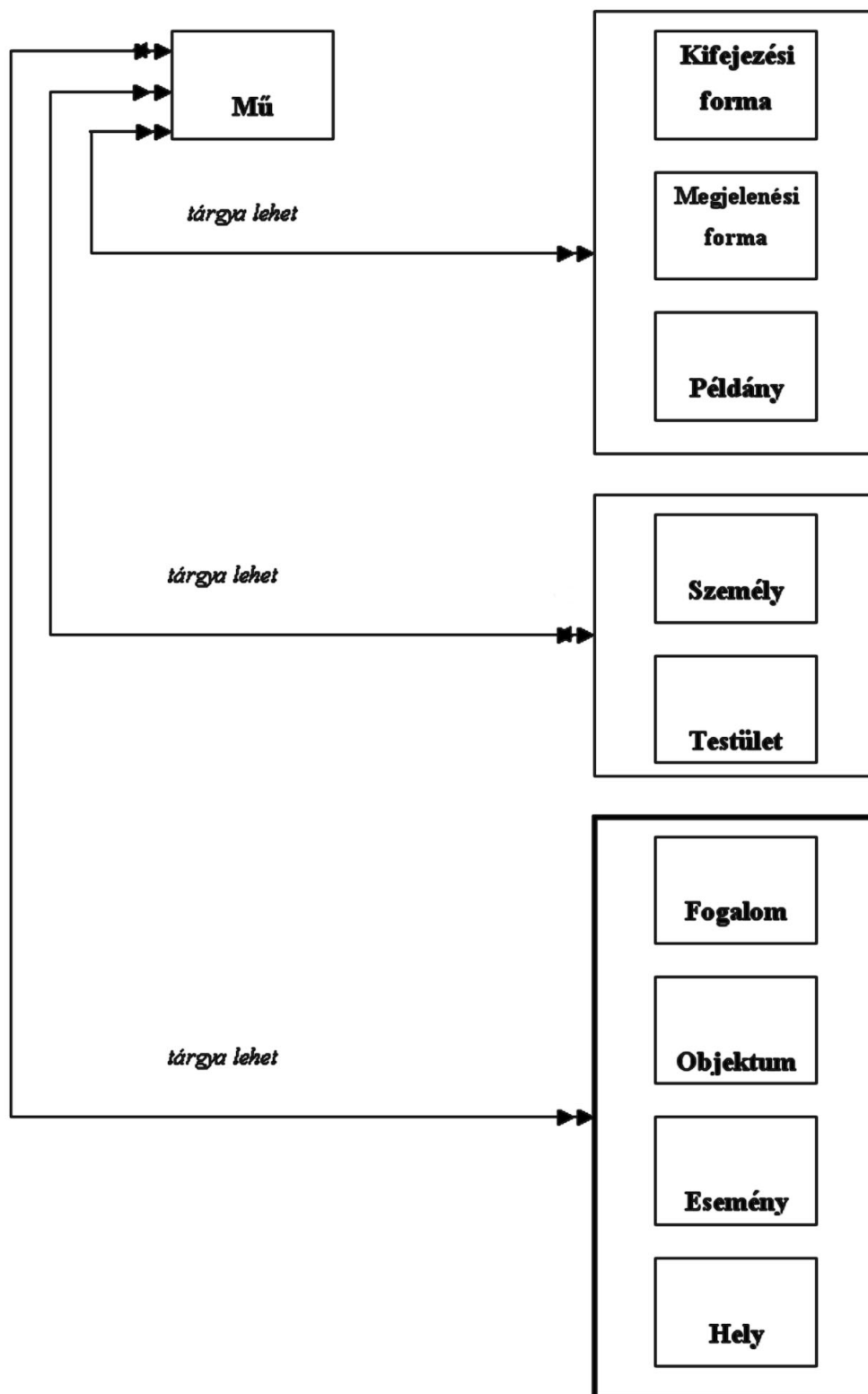
Az ábrán azt is felfedezhetjük, hogy a vastag keretbe foglalt négy „új” entitáson kívül bármely másik entitás tárgya (témája) lehet egy műnek. Ez lehet akár egy másik mű (pl. könyvkritika), egy személy (pl. biográfia), több személy (pl. életrajz-gyűjtemény), egy példány (pl. egy ősnymtatvány egyedi ismertetése) stb.

Példaként és illusztrációként hadd álljon itt dolgozatom néhány témája:

- *Fogalom:* írásbeliség, nemzeti bibliográfia, egyetemes bibliográfiai számbavétel, katalogizálás, automatizálás, szabványosítás, a bibliográfiák időszerűsége, gyűjtőkör, teljesség, területi elv stb.
- *Esemény:* a könyvnyomtatás feltalálása, Conrad Gesner Bibliographia Universalis-ának megjelenése (1545–1555); az 1990-es stockholmi szeminárium a bibliográfiai rekordokról, az 1997-es koppenhágai nemzeti bibliográfiai konferencia stb.
- *Hely:* Budapest, Stockholm, Koppenhága, Erdély, Kalotaszeg, Szlovákia, Bártfa, Kárpát-medence stb.

¹⁶⁵ Berke Barnabásné: Szójegyzék. Az IME ICC (IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code) által a 2004. április 2-ig érkezett észrevételekre alapozott jegyzék. – Könyvtári Figyelő, 2004. 3. 593-596. p. A fogalmak magyar fordítását és esetenként magyarázatát a szójegyzékből vettem át.

¹⁶⁶ Functional requirements... 15. p.

8.2.2.4. Az entitások ismérvei

A fentebb ismertetett modell minden entitása kapcsolatba hozható bizonyos ismérvek (attribútumok) különböző csoportjaival. Magyarul ez azt jelenti, hogy a *mű*, a *kifejezési forma*, a *megjelenési forma*, a *példány*, a *személy*, *testület*, *fogalom*, *tárgy*, *esemény* és *hely* entitások mindegyike rendelkezik olyan ismérvekkel, amelyek jellemzőek az adott elemre. Ezek a jellemzők lehetnek az entitás belső összetevői, de az egyes elemeket kívülről jellemző tényezők is. Lássuk ezt néhány példán, amelyek talán megvilágítják ezt az elméleti megközelítést.

A *megjelenési forma* (fizikai forma) néhány ismérve:

- a megjelenési forma címe;
- a felelősség megállapítása (szerzőségi közlés);
- kiadásjelzés;
- a kiadás helye;
- kiadó;
- a kiadás, terjesztés ideje;
- sorozatjelzés;
- a hordozó formája;
- a hordozó terjedelme;
- a megjelenési forma azonosítója (könyveknél ISBN, időszaki kiadványoknál ISSN) stb.

A *személy* néhány ismérve:

- a személy neve;
- a személyre jellemző dátumok;
- a személy címe;
- a személlyel kapcsolatos egyéb elnevezések stb.

Az *esemény* ismérve

- az esemény meghatározása.

A *hely* ismérve

- a hely meghatározása.

Legelőször le kell szögeznünk, hogy – mint példáinkból látjuk – *az ismérvek megfelelnek a hagyományos értelemben vett bibliográfiai adatoknak, illetve adatelemeknek*. Az FRBR tanulmány értelmezése szerint tehát *a katalogizálás célja és feladata az entitások attribútumainak rögzítése és a köztük levő kapcsolatok feltárása*.¹⁶⁷ A jellemzők legfontosabb, a bibliográfiai leírás szempontjából nélkülözhetetlen elemeit tartalmazza a fejezet elején ismertetett minimális adattartalmú nemzeti bibliográfiai rekord.

¹⁶⁷ Rácz Ágnes: i.m. 201. p.

Mint korábban említettem, az FRBR tanulmány élénk reakciókat váltott ki a katalogizáló könyvtárosok között. Ennek egyik kézzel fogható jele a tanulmánnyal kapcsolatban megjelent publikációk nagy száma, illetve a modell hatása a nemzetközi egységesítési törekvések más kezdeményezéseire is (pl. ISBD, IME ICC, FRANAR). A modell továbbfejlesztésére az IFLA 2003-ban egy értékelő munkacsoportot hozott létre, amelynek feladata – többek között – útmutatás nyújtása az FRBR modell alkalmazására a katalogizálásban (bibliográfiai és besorolási rekordok előállításában), a modell terjesztése a munkacsoport honlapján keresztül, és a modell továbbfejlesztése, valamint a születendő új dokumentum publikálása. A vizsgáló csoport különös figyelmet szentel a „kifejezési forma” entitás példákkal történő megvilágítására, a folytatódó kiadványok vizsgálatára, a modellnek képzés útján történő megismertetésére és a „tárgyi” kapcsolatok további részletezésére.¹⁶⁸

A munkacsoport összegyűjtötte a különböző publikációkban az FRBR modellel foglalkozó észrevételeket és fejlesztési javaslatokat, ezeket egységes formában honlapján közzé is tette.¹⁶⁹ Sőt, ennél is tovább lépve felhívja a téma iránt érdeklődő szakembereket további változtatási és kiegészítési javaslatok megtételére. Ez a dokumentum azért nagyon érdekes, mert az észrevételek a modell különböző elemeinek kiegészítését, továbbfejlesztését javasolják, és ahhoz bárki szabadon hozzászólhat. A munkacsoport ezzel a lépéssel a világ szakmai nyilvánosságát közvetlenül is bevonta a fejlesztésbe. A legtöbb észrevétel a FRANAR (Functional Requirements and Numbering of Authority Records) munkacsoportjától érkezett, mint látni fogjuk, nem véletlenül.

8.3. A hozzáférési pontok (besorolási adatok) és a bibliográfiai rekordok kapcsolata

A besorolási adatok kérdése témánk – a nemzeti bibliográfia – szempontjából kulcskérdés, hiszen míg a bibliográfiai leírásokat bármely könyvtár maga is elkészítheti, a besorolási adatokkal nemzeti szinten általában a nemzeti bibliográfiai központok foglalkoznak. A besorolási adatok egységesítésére tett törekvések a bibliográfiai leírások egységesítésével párhuzamosan zajlottak. Már az 1961-es, Párizsban tartott katalogizálási világkonferencia is behatóan foglalkozott a kérdéssel, és a Párizsi Alapelvekben rögzítették a besorolási adatok megválasztására és közlésmódjára vonatkozó legfontosabb szabályokat.

Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel (UBC) programja természetesen nem hagyhatta figyelmen kívül a nemzetközi szinten egységes besorolási adatok megvalósíthatóságának kérdését sem. A bibliográfiai leírásokhoz hasonlóan a felelősséget az egységes nemzeti besorolási adatokért a nemzeti bibliográfiai központokhoz utalta. 1979-ben az IFLA munkacsoportot alakított, amelynek feladata egy nemzetközi authority rendszer kialakítása volt. 1984-ben publikálták a „Guidelines for authority and reference entries” (GARE) című útmutatót, amelyben meghatározták az egységes besorolási rekordok adatait. A GARE hasonló szerepet hivatott betölteni a besorolási adatok területén, mint amilyent az ISBD-k játszanak a bibliográfiai leírás szabályozásában.¹⁷⁰

¹⁶⁸ <http://www.ifla.org/VII/s13/wgfrbr/wgfrbr.htm>

¹⁶⁹ FRBR Review Group: Assessment of suggestions from various sources for reviewing the FRBR model – http://infoserv.inist.fr/wwsympa.fcgi/d_read/frbr/Suggestions_for_Reviewing.doc

¹⁷⁰ Rácz Ágnes: i.m. 235. p.

Françoise Bourdon 1993-ban jelentette meg tanulmányát, amelyben a besorolási rekordok nemzetközi cseréjének lehetőségeit vizsgálja.¹⁷¹ Véleménye szerint a GARE útmutató legnagyobb hiányossága, hogy nem teszi lehetővé a nemzeti szerzők elkülönítését, mert a felmérések szerint a „nemzeti authority rekordnak” nevezett listák – már ahol léteznek – általában a nemzeti bibliográfiákban szereplő személy- és testületi neveket tartalmazzák. Ezek pedig értelemszerűen nem korlátozódnak a nemzeti szerzőkre, hiszen pl. a Magyar Nemzeti Bibliográfia jogosan tartalmazza Homérosz Iliász című műve magyar nyelvű fordításának bibliográfiai leírását, ugyanúgy, mint a francia nemzeti bibliográfia József Attila valamely verseskötetének francia fordítását. A probléma tehát nem is a besorolási rekordok adatelemeinek egységesítésében rejlik, hanem a „nemzeti szerző” fogalmának definíciójában, és még a meghatározásnál is nagyobb gondot jelent a definíció alkalmazása. Bourdon a nehézségek megoldására elegendőnek tartotta, ha a besorolási adatrekordban helyet kap egy, a szerző nemzetiségére vonatkozó adatmező, ennek alapján az illetékes nemzeti bibliográfia hatáskörébe – és így gondozásába – kerül saját „nemzeti szerzője”, de csakis az. Homérosz – gondolom – a görögöké, József Attila a magyaroké, de mi legyen pl. Mózes, Comeniussal, II. János Pállal (pápasága előtt lengyel, azután vatikáni?) és az Interneten álnéven publikáló (nemzeti hovatartozásukat sem közlő) szerzőkkel? Melyik mozaik-szeletbe tartozzanak: azaz ki legyen a felelős a nemzetközi szervezetek és a webhelyek egységes névalakjainak összegyűjtéséért és karbantartásáért?

Véleményem szerint ezt a javaslatot lehetetlen teljes körűen megvalósítani. Az elképzelés szoros gondolati összefüggésben áll az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel filozófiájával, amely – mint a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörének taglalásakor láttuk – egyre inkább porladóban van, elsősorban a világhálón megjelenő publikációk, az új típusú dokumentumok nagy tömegű, és a nemzeti jelleget egyre kevésbé azonosítani képes megjelenése következtében. A „nemzeti szerző” definíciójának problematikája hasonló a patriotikumok kapcsán már felvetett kérdések teljes körűen megoldhatatlan megvalósításához. Ugyanakkor éppen a patriotikumok esetében láthattuk, hogy pl. Ausztrália és Németország jelentős eredményeket ért el összegyűjtésükben nemzetközi együttműködés keretében. A nemzeti authority fájlok kidolgozása során felhalmozott tapasztalatok bizonyára segítenek a nemzetközi szintű egységesítés kialakításában, amire modellként használható lehet például a már szintén említett „Kárpát-medence könyvtörténeti bibliográfiája” című, éppen megkezdett munka.

A GARE tanulmányban vetették fel egy nemzetközi authority-szám bevezetésének szükségességét, amely alapján minden authority rekord azonosítható lenne (International Standard Authority Data Number – ISADN).

Napjainkban a nemzetközi szóhasználatban a katalóguscédulák beosztását felidéző „*besorolási adat*” helyett új terminológia kezd meghonosodni: a „*hozzáférési pont*”. Ez az elnevezés találóbban jellemzi az egységesített adatok funkcióját, nevezetesen azt, hogy – többek között – rajtuk keresztül érhető el biztonsággal a rekordok tartalma. A hozzáférési pontok személynevek esetében az álneveket, az eredeti családnevet, az írói nevet stb., jelentik, tehát valamennyi lehetséges névváltozatot, amelyen keresztül a szerző személye megközelíthető. Egy másik olvasatban ez a fogalom azt is jobban kifejezi, hogy vannak olyan pontok, amelyek feltétlenül szükségesek egy rekord tartalmának eléréséhez. Az újabb szabványokban már ezt a terminológiát használják.

¹⁷¹ Bourdon, Françoise: International cooperation in the field of authority data. An analytical study with recommendations. München, 1993. Saur (UBCIM publications N.S. 11)

A FRANAR munkacsoport tevékenysége

Az FRBR tanulmány megjelenése, illetve a modell kialakítása nagy hatással volt a hozzáférési pontok egységesítési és fejlesztési irányainak alakulására is. A modell nyomán alakította meg az IFLA a Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR) – *Besorolási rekordok funkcionális követelményei és számozása* elnevezésű munkacsoportját, amelynek fő feladata, hogy a nemzeti hozzáférési pontokra épülve elősegítse a virtuális, osztott besorolásiadat-állományok minél teljesebb megvalósulását.

A FRANAR munkacsoport az FRBR tapasztalatai és megállapításai alapján kezdte meg a besorolási adatok funkcionális követelményeinek vizsgálatát. Először definiálták az egységes besorolásiadat-állomány (authority file) funkcióit. Ezek röviden a következők:

- A katalogizálók döntéseinek elősegítését szolgálja a katalógusokban és az azokhoz kapcsolódó referencia-rendszerekben használt hozzáférési pontok kialakítása során;
- Referencia eszközként szolgál a katalogizálók számára a megfelelő hozzáférési pont(ok) kiválasztásához. (A katalogizáló az egységes besorolási rekordban rögzített információkat felhasználja pl. az egyes személyek, testületek megkülönböztetésére);
- Ellenőrzési lehetőséget biztosít a hozzáférési pontok formájára vonatkozóan;
- Támogatja a felhasználó hozzáféréseit a bibliográfiai rekordokhoz, információkat és hivatkozásokat nyújtva a keresés során a különböző hozzáférési pontok közötti eligazodáshoz.¹⁷²

Az egységes besorolásiadat-fájlok szerepe a webes környezetben gyökeresen megváltozott. Eredetileg a könyvtárak saját katalógusaik és bibliográfiáik számára készítették el authority fájljaikat, de ma – a hálózati lehetőségek elterjedésével – új dimenziók nyílnak a hasznosulásra. A nemzeti bibliográfiai ügynökségek által előállított nemzeti besorolásiadat-fájlok széles körben hozzáférhetővé váltak, lehetővé téve a hasonló nemzetközi eszközök létrehozását, amelyeket a résztvevő intézmények közösen fejleszthetnek és használhatnak.

A jövőre nézve több lehetséges forgatókönyv képzelhető el:

- A hálózatot használó nemzeti bibliográfiai ügynökségek és az egyes könyvtárak külső forrásokból nyerik az authority rekordokat, amelyeket azután saját bibliográfiai vagy katalógusrekordjaikba építenek;
- A hálózatot használó könyvtárak hozzájárulnak a közösen létrehozott egységes besorolásiadat-fájl(ok) fejlesztéséhez, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt.
- A különböző forrásokból származó és nem egységes authority rekordok linkekkel való összekapcsolása, egyenértékű visszatükröztetése (pl. ugyanahhoz a személyhez vagy testülethez tartozó, de különböző katalogizálási szabályzatok alapján, nyelveken és írásmódban készült rekordokból párok vagy csoportok alkotása).

Mindhárom felsorolt lehetőség esetében közös a különböző authority fájlok közötti műveletek elvégzése: a keresés, az azonosítás és az adatok beillesztése.

A fájlokkal kapcsolatos tevékenység általában kereséssel kezdődik. Ha egy könyvtár *külső forrásból* szerzi meg a számára megfelelő besorolási rekordokat, először keresést kell

¹⁷² Functional requirements for authority records. A conceptual model. IFLA UBCIM Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). Draft 2003-12-18. 4. p.

végeznie a szükséges adatok megtalálása érdekében. Hasonlóképpen igaz ez arra az esetre is, ha egy könyvtár *hozzájárul* a nemzeti vagy nemzetközi besorolási adat-fájl építéséhez, hiszen meg kell bizonyosodnia, vajon az újonnan létrehozandó besorolási rekord nem szerepel-e már az authority fájlban. A *többnyelvű nemzetközi fájl létrehozásáért felelős ügynökségnek* pedig meg kell bizonyosodnia arról, hogy létezik-e adatbázisában olyan rekord, amelyhez a más forrásból megszerzett besorolási rekord illeszthető (linkelhető). A műveletek második lépcsőfoka tipikusan a keresési eredmények értékelése, azonosítása a téves találatok kiszűrése érdekében. Ez a kereséshez hasonlóan mind a három lehetséges forgatókönyv esetében érvényes, mint ahogy az adatok integrációja, honosítása is a könyvtárak saját rendszereibe.

A FRANAR munkacsoport készülő tanulmányában több kiegészítést javasol a korábban nyilvánosságra hozott FRBR tanulmányhoz. Ezek között új entitásokra és ismérvekre tett javaslatok is szerepelnek.

Néhány FRANAR-javaslat az *entitások* körének bővítésére: név, család, azonosító, hozzáférési pont stb. Az *ismérvek* közül a személyhez kapcsolódóan a következő új attribútumok bevezetését javasolják (a teljesség igénye nélkül): a személy neve, születési helye, halálának helye, állampolgársága, tartózkodási helye, tevékenységi területe, foglalkozása stb. Általánosságban megállapítható, hogy feladatából következően a FRANAR munkacsoport a legtöbb javaslatot a besorolási adatokkal kapcsolatos ismérvek módosítására tette.¹⁷³ A tanulmány végleges formában dolgozatomban e fejezetének megírásakor (2005 májusa) még nem volt elérhető.

8.4. A Frankfurti Alapelvek Tervezete

2003-ban az IFLA Katalógizálási Szekciója kezdeményezésére konferenciát hívtak össze a világ katalógizálási gyakorlatának áttekintésére, illetve a katalógizálás új körülményekhez való igazítására. A konferencia célja az volt, hogy a Párizsi Alapelvekként ismert katalógizálási elveket a mai kor követelményeihez igazítsa, és előkészítse egy új nemzetközi szabályzat megalkotását. A konferencia témái a katalógus felépítésére, a katalógustételek fajtáira, az egységesített besorolási adatok megválasztására, az egy szerzős és testületi szerzős művek kezelésére, a többkötetes művek problematikájára stb. terjedtek ki.¹⁷⁴ Az IME ICC (IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, 1st, Frankfurt, Germany 2003) konferenciája azt a célt tűzte ki, hogy a modellalkotó tanulmányok (FRBR, FRANAR) eredményeit figyelembe véve újra a gyakorlat oldaláról közelítsen a katalógizálás nemzetközi egységesítésének kérdéséhez.

A konferencia munkájának eredményeként napvilágot látott dokumentum¹⁷⁵ ötvözi a katalógizálás hagyományos elemeit az új kor kihívásai által megkívánt változtatási törekvésekkel. A Frankfurti Alapelvek néven közismertté vált nyilatkozat több újszerű vonást is tartalmaz.

Először is deklarálja, hogy a nyilvánosan hozzáférhető on-line katalógusok (OPAC-ok) egyre szélesebb körű elterjedése új helyzetet teremt a katalógizálás szempontjából. Az új kihívásoknak akkor felel meg leginkább az OPAC, ha minél többen használják. Ez pedig csak

¹⁷³ FRBR Review Group: Assessment of suggestions from various sources for reviewing the FRBR model 8-9. p. – http://infoserv.inist.fr/wwsympa.fcgi/d_read/frbr/Suggestions_for_Reviewing.doc

¹⁷⁴ Berke Barnabásné: Párizstól Frankfurtig és tovább... Beszámoló az IME ICC tevékenységéről. – Könyvtári Figyelő, 2004. 3. 582.p.

¹⁷⁵ Statement of International Cataloguing Principles. – <http://www.ifla.org/VII/s13/scatn/news20.pdf>

akkor történik meg, ha a használat során a lehető legkényelmesebb körülmények biztosítottak a felhasználók számára. Ebből is láthatjuk, hogy az FRBR és a rá épülő FRANAR tanulmány alapvetően befolyásolta az IME ICC szemléletét, hiszen a dokumentumban kiemelten szerepel, hogy „a katalógizálási szabályzat összeállításához a legfontosabb alapelv a katalógus használóinak való megfelelés kell, hogy legyen.”¹⁷⁶ A két említett IFLA dokumentum hatása érezhető abban is, hogy a nyilatkozat a formai elemek mellett kitér a *tartalmi feltárás* kérdéseire is.

A nyilatkozat másik igen jelentős és újszerű eleme, hogy a benne megfogalmazott katalógizálási alapelvek hatályát kiterjeszti a könyvtárak, levéltárak, múzeumok és más közösségek által létrehozott bibliográfiákra és adatfájlokra is – tehát a szöveges mellett valamennyi dokumentumtípusra. Bár külön nem említik meg, nyilvánvaló, hogy a könyvkiadók és könyvterjesztők által előállított katalógusok, jegyzékek, adatbázisok is beletartoznak ebbe a körbe.

Fontosnak tartom, hogy a nyilatkozatban együtt tárgyalják a bibliográfiai leírással és a besorolási adatokkal kapcsolatos elveket, valamint a tartalmi feltárás kérdéseit. A fentebb ismertetett vázlatos történeti áttekintés ugyanis arra is rávilágít, hogy míg a bibliográfiai leírások egységesítési törekvései a világ számos országában követésre találtak (ld. Az ISBD-k elterjedése a katalógizálási gyakorlatban, vagy a MARC csereformátumok használata), addig ugyanez nem mondható el az egységesített hozzáférési pontok vonatkozásában. A FRANAR tanulmány számos új megállapítását foglalja rendszerbe az IME ICC nyilatkozata, beleértve a besorolási rekordok entitásait, hozzáférési pontjait és egységesítésük alapelveit is.

A Frankfurti Alapelvek tervezete egy ponton kiegészíti az FRBR tanulmány által leírt használói kívánalmakat a katalógus funkcióira vonatkozóan (emlékeztetőül ezek: megtalálhatóság, azonosítás, kiválasztás, megszerzés). Új elemként a *navigálás* került még az alapfunkciók közé; ez megerősíti az OPAC-ok alapvető szerepét a használók kiszolgálásában.

8.5. Nemzetközi adatsere-formátumok

Ha a bibliográfiai rekordot egy épület falait alkotó téglához hasonlítjuk, az őket összekötő habarcs szerepét tölti be az adatsere-formátum. Az egységesítést gerjesztő és ennek érdekében alapvető lépéseket megtett Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programjának megvalósíthatósága szempontjából az adatszerének meghatározó szerepe volt. Hiába valósul meg ugyanis a bibliográfiai rekordok egységes belső szerkezete és tartalma, ha hiányzik a külső kapcsolat lehetősége: a számítógéppel készülő rekordok egységes formátumának kialakítása. Ez a rekordok tartalmától függetlenül határozza meg a formátum szintaxisát.

Az egységesítési munkák már 1962-ben elkezdődtek, amelynek eredményeképpen a Library of Congress kidolgozta a MARC formátumot (Machine Readable Cataloguing). A MARC formátum összetevői: a rekordszerkezet, a tartalomjelölők és az adattartalom.¹⁷⁷ A MARC formátum fejlődésének története igen tanulságos, és még ma sem mondható, hogy happy enddel lezáródott. A Library of Congress által kifejlesztett formátumot (LCMARC) vették alapul az amerikai USMARC és az angol BNB MARC formátumokhoz, amelyeket azután több ország felhasznált saját adatsereformátuma kialakításához. Ezek a formátumok az egyes

¹⁷⁶ Nyilatkozat a nemzetközi katalógizálási alapelvekről. Az IFLA szakértők 1. Tanácskozása által elfogadott tervezet a Nemzetközi Katalógizálási Szabályzatról. 2003. Frankfurt, Németország. A „Statement of International Cataloguing principles” magyar fordítása. (Ford.: Berke Barnabásné) – Könyvtári Figyelő, 2004. 3. 588. p.

¹⁷⁷ Rácz Ágnes: i.m. 251. p.

országok katalogizálási szabályaihoz igazodtak, és ennek következtében lényeges különbségek is vannak közöttük. Hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, az országos MARC-okon kívül egyes könyvtári rendszerek saját MARC formátumokat alakítottak ki. 1997-ben a világon legalább 50 különböző MARC formátum létezett.¹⁷⁸ Ne feledjük, hogy az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programját – amelynek kulcskérdése a nemzeti bibliográfiai rekordok nemzetközi cseréje – csak 1973-ban hirdették meg, addigra már megtörtént a baj: a formátumok eltérései miatt az automatikus rekordcsere akadályokba ütközött.

Az IFLA már 1972-ben észlelte a problémát, amikor budapesti konferenciáján elhatározta egy egységes nemzetközi csereformátum kidolgozását. A UNIMARC néven ismertté vált formátum a már elterjedt különböző változatok miatt csak a rekordok bizonyos részét tette szabványossá, amely elegendő a rekordok nemzetközi cseréjének biztosítására. Az egyes országoknak ugyanakkor továbbra is lehetőségük van saját szabályaik szerint bővíteni, módosítani a rekordok többi részét. A UNIMARC első kiadása 1977-ben jelent meg, azóta folyamatosan fejlesztik. Az IFLA állandó UNIMARC-bizottságot hozott létre, amely koordinálta a különböző dokumentumtípusokra kidolgozott szabályok fejlesztését. 1991-ben befejezték a besorolási adatok rekordformátumainak kidolgozását, majd hozzákezdtek a tárgyi besorolási adatok UNIMARC formátumának fejlesztéséhez is. Az IFLA mellett az Európai Unió könyvtári programja is felkarolta a nemzetközi rekordcsere elősegítését: kifejlesztették azt a konvertáló programot, amelynek segítségével bármely MARC-verziót egy másikba lehet konvertálni. A projekt neve UseMARCON (User Controlled Generic Marc Converter) volt, 1994–1997 között zajlott.¹⁷⁹

A MARC mellett egyéb csereformátumok fejlesztése is elindult, de mivel a nemzeti könyvtárak (és a nemzeti bibliográfiák) közötti rekordcsere elősegítésére az IFLA ezt a formátumot részesítette előnyben, ezekről itt nem szólok.

8.6. A webes környezet hatása a katalogizálásra

Dolgozatom több pontján érintem a megváltozott körülmények hatását a nemzeti bibliográfiára az elektronikus dokumentumok összegyűjtésétől, raktározásától kezdve a gyűjtőkörülményeken keresztül a más területekkel (pl. könyvkereskedelemmel) való együttműködési lehetőségeikig. Az elektronikus dokumentumok feldolgozása a nemzeti bibliográfia jövőjének egyik legmeghatározóbb kérdése. Mielőtt ugyanis azt járnánk körül, hogyan katalogizáljunk, tudnunk kellene, mit is dolgozzunk fel.

A nemzeti bibliográfia általános kérdéseivel és jövőjével foglalkozó fejezetben megpróbáltam mai ismereteink alapján vázolni a lehetséges fejlődési irányokat. Ezek bármelyikének jövőbeli megvalósulása hatással lehet a katalogizálási gyakorlatra. Az elektronikus dokumentumok metaadatainak kérdését ezért kulcsterületnek tekintem a jövő szempontjából.

8.6.1. A metaadatok

A metaadatok a hálózaton található információforrásokat jellemző elemek (információk az információkról), amelyek leírják a források viszonyait, elősegítik a források megtalálhatóságát és felhasználását, azaz jelentést adnak a webes tartalmaknak. Több fajtája ismeretes:

¹⁷⁸ Sipos Márta: USMARC – USEMARCON – HUNMARC. A bibliográfiai rekordok adatcsereformátuma és a konverzió. – Könyvtári Figyelő, 1997. 1. 73-80. p.

¹⁷⁹ <http://www.cordis.lu/libraries/en/projects/usemarc.html+usemarcon&hl=hu>

pl. a leíró metaadatok, amelyek a keresés során – a katalógus- vagy bibliográfiai rekordhoz hasonlóan – az információforrások címről, létrehozójáról, kiadójáról, tartalmáról stb. nyújtanak információkat; a dokumentumok belső struktúráját leíró, karbantartását, megőrzését segítő adatok, vagy a dokumentumhoz kapcsolódó jogokat, jogosultságokat rögzítő adatok.

A könyvtári szakemberek és az informatikusok két különböző irányból közelítik meg a metaadatok kérdését. A könyvtárak nagy tapasztalattal és széles elméleti háttérrel rendelkeznek a bibliográfiák és katalógusok leírási és a tartalmi feltárás szabályainak kialakításában, ezért a metaadatok elemkészletét a bibliográfiai számbavétel tradícióinak megfelelően az információforrások szurrogátum alapú katalogizálása felé terelik, azaz a rendszereket a hagyományos katalogizálás tapasztalatai alapján kívánják fejleszteni. Ezzel szemben az informatikus szakemberek kezdetekben a metainformációkat elsősorban olyan univerzális eszköznek, háttérinformációnak tartották, amelyek segítik a keresőkérdések pontosabb megválaszolását, és az információforrásokba automatikusan beépülve találhatók meg a weben (pl. a Word dokumentumokhoz kapcsolódó szerző neve, utolsó módosítás ideje). Ez a szemléletbeli különbség abból adódik, hogy a webes keresőrendszerek fejlesztésének fő iránya elsősorban az automatikus indexelési eljárások felé terelődött. *„A keresőrendszerek úgy tekintenek a világhálóra, mint egy óriási dokumentumhalmazra, amelyben heterogén szintaktikájú és szemantikájú, nem ellenőrzött tartalmú információk találhatók. A keresőrendszer különböző részekből áll: a keresőrobotok gyűjtik be az adatokat, az indexelő elemzi azokat és kikeresi a releváns kifejezéseket. A feltett kérdést a keresőrendszer értelmezi és feldolgozza, majd ennek alapján elvégzi magát a keresést az indexelt oldalak között. Végül a találatokat sorrendezve szolgálja.”*¹⁸⁰ – olvashatjuk egy szemantikus webbel foglalkozó kötetben. Ezzel a teljesen automatizált mechanizmussal áll szemben néhány webes katalógus (pl. a Yahoo!¹⁸¹ vagy az Open Directory Project¹⁸²) példája, ahol az automatizált begyűjtés és indexelés lépéseit emberi közreműködéssel váltják ki. Érdekes, hogy az informatikai szemlélet az automatikus indexelő módszert tekinti „hagyományosnak”, a katalógus-szerű megközelítést inkább kuriózumként, és az emberi beavatkozás ténye miatt óvatosan kezeli. A könyvtárak egységesítési törekvései és tapasztalatai a bibliográfiai rekordok, az egységes besorolási adatok és a tezauruszok vonatkozásában csak mostanság kezdenek ismertté válni az informatikusok között – éppen a web tartalmának feltérképezése, a szemantikus web jövőképeinek, lehetőségeinek alakítása kapcsán.

Az idők folyamán több metaadat-szabvány keletkezett a hálózati információforrások feldolgozására. Ezek közül az ismertebbek pl.: az OCLC InterCat, a Dublin Core (DC), a Digital Object Identifier (DOI), a Text Encoding Initiative (TEI), vagy a könyvkiadók kapcsán már említett Online Information Exchange (ONIX) rendszerek. A metaadatrendszerek mindegyike tartalmazza a művek azonosítását biztosító szerző, cím, kiadó, megjelenési év és azonosító (URI, URL, URN, ISBN stb.) adatokat, de a további adatok szempontjából eltérnek egymástól.

¹⁸⁰ Szeredi Péter – Lukácsy Gergely – Benkő Tamás: A szemantikus világháló elmélete és gyakorlata. Bp. Typotex 2005. 57. p.

¹⁸¹ <http://yahoo.com>

¹⁸² Netscape. Open Directory Project. – <http://dmoz.org>

8.6.2. A Dublin Core metaadat-szabvány

Az 1995-ben az Ohio-beli Dublinban megtartott műhelykonferencián résztvevők valószínűleg nem gondolták, hogy a nagy viták nyomán létrehozott, 13 leíró elemből álló metaadat-rendszer hamarosan világszerte elterjed, ismertté válik. A rendszer célja egy olyan elemkészlet megalkotása volt, amely elősegíti az elektronikus dokumentumok, tágabb értelemben az erőforrások automatikus megtalálását. A Dublin Core eredetileg könyvtári alkalmazásra készült, de később egyéb más területeken is elterjedt. A leíró elemek köre 15, majd napjainkban 16 elemre bővült és 2003-ban ISO szabvány lett.¹⁸³

A Dublin Core elemei a szabvány magyar változata szerint¹⁸⁴ a következők (az elemekhez tartozó magyarázatokat nem idézem teljes terjedelmükben):

- Cím (Title) – az információforrásnak adott név;
- Létrehozó (Creator) – az információforrás tartalmának létrehozásáért elsősorban felelős entitás (ez lehet személy, szervezet vagy szolgáltató);
- Tárgy- és kulcsszavak, jelzetek (Subject) – az információforrás tárgyának megadása (az információforrás témájának kifejezése);
- Leírás (Description) – az információforrás tartalmának ismertetése (pl. referátum, tartalomjegyzék vagy a tartalom szabadon megválasztott leírása);
- Kiadó (Publisher) – az információforrás nyilvánossághoz közvetítéséért felelős entitás (ez lehet személy, testület vagy szolgáltató);
- Dátum (Date) – az információforrás létezése során előforduló esemény időpontja (dátuma)
- Típus (Type) – az információforrás tartalmának jellege, vagy fajtája;
- Formátum (Format) – az információforrás fizikai vagy digitális megjelenési formája;
- Forrásazonosító (Identifier) – az információforrásra való, az adott környezetben belüli egyértelmű hivatkozás (ajánlott a szabványos azonosítók használata pl. URI, URL, DOI, ISBN stb.);
- Eredeti információforrás (Source) hivatkozás az eredeti információforrásra, amelyből a jelen információforrás származik (ajánlott az eredeti információforrásra vonatkozó szabványos azonosítók használata);
- Nyelv (Language) – az információforrás intellektuális tartalmának nyelve (ajánlott a szabványos nyelvkódok használata);
- Kapcsolat (Relation) – hivatkozás az információforrással kapcsolatos másik információforrásra (ajánlott a hivatkozott információforrás szabványos azonosítójának használata);
- Tér-idő vonatkozás (Coverage) – az információforrás tartalma vagy alkalmazási területe térben vagy időben (kiterjedés). (A kiterjedés jellemzően helynév vagy földrajzi koordináták, idő megnevezése, dátum vagy időintervallum, vagy hatáskör – közigazgatási egység);
- Jogok (Rights) – információk az információforrással kapcsolatos jogokról.

¹⁸³ <http://www.niso.org/international/SC4/n515.pdf>

¹⁸⁴ MSZ ISO 15836:2004 Információ és dokumentáció. A Dublin Core metaadat elemkészlete. Magyar Szabványügyi Testület. 2004 szeptember. 9 p.

A 2004-ben megjelent szabványban még nem szerepel egy később hozzáadott elem:

- Célközönség (Audience) – az a csoport, amelynek az információforrást szánták, vagy amely számára az hasznos lehet.

A Dublin Core elemkészletnek nem célja, hogy minden területet lefedjen, csupán egy magas szintű szótár szerepét kívánja betölteni. A szabvány bevezetője a DC-t a digitális turista szótárához hasonlította. *„Az internetutazók, akik idegen szakterületeken keresnek információkat, a Dublin Core korlátozott szókincsét használhatják annak érdekében, hogy számukra érthető nyelven érdemben eligazodhassanak. A kultúrához és annak szolgáltatásaihoz való teljes hozzáférhetőség továbbra is megkívánja a helyi szókincs és környezet alapos ismeretét, de a Dublin Core egyszerű formájában leírt tények választéka felhívja a turista figyelmét olyan idegen információs portálra, amelyet egyébként nem vett volna észre.”*¹⁸⁵

A metaadatrendszer gondozására és fejlesztésére alakult meg a Dublin Core Metadata Initiative¹⁸⁶ (DCMI) szervezete, amely útmutatókat és magyarázatokat is kiad az elemkészletekhez, összegyűjti az egyes elemek használati tanácsait, levelezőlistát tart fenn, képzéseket és konferenciákat szervez. A Dublin Core egyre szélesebb körű használata időközben gyakorlati tapasztalatokkal támasztotta alá, hogy a szabvány nem csak a bibliográfiai feldolgozásban, hanem más területeken is alkalmazható. *„Létrejött tehát egy globális konszenzus, amely által a dokumentumok leíró metaadatai globálisan összekapcsolhatók. Ez az összekapcsolás szükségszerűen leegyszerűsítéseket, kompromisszumokat tartalmaz. A Dublin Core felhasználói lokális, kevesebb kompromisszummal és leegyszerűsítéssel járó konszenzusokat kezdtek el keresni. Megjelentek az egyes alkalmazási területek saját értelmezései (pl. könyvtárak, oktatás, közigazgatás), amelyek nemegyszer új elemeket is felvettek a DC elemei mellé.”* – írja az MTA SZTAKI szerzőgárdája 2004-ben megjelent tanulmányában.¹⁸⁷ Az új elemek alapvetően nem érintették a globális összekapcsolhatóság szintjét, legfeljebb tovább finomították, specializálták a leíró elemeket.

Erre jó példa a Nemzeti Digitális Adattár (NDA), amely a Dublin Core minősített változatát (Qualified Dublin Core – qDC) alkalmazza. Az NDA az egyes leíró elemekhez minősítőket kapcsol; ezek a feldolgozott dokumentumok típusától függően különbözőek lehetnek. Az NDA honlapján¹⁸⁸ 2005 júniusában a szöveges dokumentumokra, képekre és műsorszámokra specializált adatelemek táblázatai olvashatók. Ezen kívül megalkották a gyűjteményi szintű feltáráshoz alkalmazható metaadat szerkezetet is társadalomkutatási adatgyűjteményekre specializálva.

A minősítők természetesen a dokumentumok sajátosságait követik, és területenként más-más igényeknek felelnek meg. Egyetlen elemet, a „létrehozót” példaként kiemelve, ez típusonként így változik:

- Szöveges dokumentum (bibliográfiai qDC): felelős szerkesztő, fordító, forgatókönyvíró, főszerkesztő, illusztrátor, riporter, jelmeztervező, szakértő, szövegíró, író, közreadó, összeállító stb.

¹⁸⁵ u.o.3. p.

¹⁸⁶ <http://dublincore.org>

¹⁸⁷ Fülöp Csaba – Kovács László – Micsik András: A metaadatsémák és a szemantikus web: egységesítés és specializáció a metaadatok világában. – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2004. 7. 278. p.

¹⁸⁸ <http://www.nda.hu/Engine.aspx>

- Kép qDC: grafikai tervező, illusztrátor, standfotós, számítógép programozó, festő, szobrász, képszerkesztő, színes technika, stb.
- Műsor qDC: hangrögzítő, díszletmunkás, állatidomár, bábművész, bemondó, csapó, díszlettervező, énekes, forgalmazó, forgatókönyvíró, főszereplő, hírszerkesztő, interjúalany stb.

Bármilyen nagy változatosságot mutat azonban a „létrehozó” szerepe (minősítése) a különböző dokumentumtípusok között, a Dublin Core globális összekapcsolhatóságát ez alapvetően nem érinti, hiszen csak a leíró mezőn belül érvényesül; a külső kommunikációban a kapcsolat a „létrehozó” mezőn keresztül továbbra is akadálytalanul valósulhat meg.

A Dublin Core csak egy – igaz, könyvtári területen talán a legelterjedtebb – a számtalan metaadat-szabvány közül. A fentebbi kiragadott példa is azt mutatja, hogy már a DC-n belül is szükségessé vált a dinamikusan változó metaadatsémát rendszerbe foglalni, ezt a rögzített alapsémákon (névterek) és az alkalmazási profilokon keresztül érték el a fejlesztők.

8.6.3. A névterek

A névterekkel – illetve azok néhány megvalósulásával – dolgozatomban korábban már foglalkoztam, igaz, ott más néven kerültek említésre: egységes besorolásiadat-fájloknak hívtuk őket. A besorolásiadat-fájlok tulajdonképpen olyan rögzített alapsémák, amelyek a megfelelő metaadatelem kiválasztását szabványosított rekordjaikon keresztül biztosítják. A katalógizálási-bibliográfiai gyakorlatban ezek a leíró elemek oldaláról a személynevek, a testületi nevek, valamint a földrajzi nevek. A tartalmi feltárás szempontjából pedig a különböző osztályozási rendszerek és tárgyi kifejezések alkothatnak névtereket. A névterek kialakításában meghatározó szerephez jutnak a könyvtárosok, hiszen a besorolási adatok és az osztályozási rendszerek, teauruszok fejlesztése és egységesítése terén – mint láttuk – komoly erőfeszítéseket tettek, és eredményekről is beszámolhatnak.

Több nemzetközi kezdeményezés ismert a besorolásiadat-fájlok egységesítésére, ezek közül itt a Library of Congress projektjét, a NACO-t mutatjuk be illusztrációként. A NACO (Name Authority Component) a PCC (Program for Cooperative Cataloguing) program része, amelynek résztvevői közösen hoznak létre név és cím típusú besorolási rekordokat azonos szabványok és szabályzatok használatával. Az új rekordok létrehozása (hozzáadása), a meglévő rekordok módosítása vagy törlése szigorú szabályokhoz kötött. A NACO-ban jelenleg mintegy 400 könyvtár dolgozik együtt, mindössze 43 nem egyesült államokbeli. Az adatbázisban mintegy 2,3 millió név- és címadat található. Ausztrália 2005-ben csatlakozott a programhoz és további 1,6 millió rekorddal gazdagította az adatbázis tartalmát. Az esemény kapcsán kiadott sajtóközleményben a széles közvélemény számára is érthető módon foglalmazták meg az egységes besorolásiadat-fájl (itt névtér) lényegét: *„A használók segítése érdekében a könyvtárak rögzítik azokat a neveket és egységes névalakokat, amelyek a publikációkhoz kapcsolódnak. Ezáltal a könyvtári katalógusokban könnyen megtalálhatóvá válik egy szerző valamennyi műve, függetlenül attól, milyen nevet használnak, vagy milyen partikuláris publikációban szerepelnek. Például Agatha Christie valamennyi műve egy kereséssel megtalálható – még azok is amelyeket Mary Westmacott néven publikált – a katalógusban a nemzetközi adatfájlban foglalt információk alapján. Ha pedig Shakespeare Machbetjére keresünk, valamennyi mű – legyen az nyomtatott, braille vagy online – megtalálható a „Shakespeare, William, 1546-1616 McBeth” adatra klikkelve.”*¹⁸⁹

¹⁸⁹ <http://www.nla.gov.au/pressrel/2005/naco.html>

A könyvtárak eddigi erőfeszítései a névterek és az egységes bibliográfiai rekordok tartalmának kialakítására olyan információ- és tapasztalati kincs megteremtéséhez vezettek, amelyet nem pótolhat az informatikai eszközök fejlődése sem – legyen az bármilyen irányú is. A jövő információs eszközeként elképzelt szemantikus világháló éppen a metainformációkon, az információforrások formai és tartalmi jegyeinek összekapcsolásán alapul. A metainformációk fejlesztése és rendszerezése terén pedig egyetlen más intézményrendszer sem tett meg olyan előremutató gyakorlati lépéseket, mint a könyvtárak.

8.6.4. Ontológiák és a szemantikus web

Dolgozatomban eddig csak néhány utalás erejéig foglalkoztam a tartalmi visszakeresés és a tartalmi hozzáférési pontok kérdéskörével. Ez azonban nem azért történt így, mert kisebb jelentőséget tulajdonítok ezeknek a formai feltárással szemben. A hiányosságot az okozza, hogy fő témám, a nemzeti bibliográfia vizsgálata során a kötelespéldány-szolgáltatás, a gyűjtőkör és a katalogizálás egységesítésének kérdései oly sok megoldandó kérdést vetettek fel, hogy erre az (akár más disszertációk témáját is megérdemlő) területre csak itt, a jövőre vonatkozó kitekintés kapcsán térhetek ki.

Ungváry Rudolf egy tanulmányában így magyarázza meg az ontológiák logikáját, valamint viszonyukat a könyvtári gyakorlatban ismert osztályozási rendszerekhez és információkereső nyelvekhez: *„Az ontológia részét alkotó fogalmi hierarchia kifejezéseivel dokumentumok (források, elsősorban webforrások) tartalma osztályozható, írható le. E hierarchia kifejezései tehát a dokumentumok (források) tartalmára vonatkozó ún. másodlagos vagy metaadatokat képviselnek, maga a hierarchia pedig tekinthető osztályozási rendszernek, illetve információkereső nyelvnek. A különbség a hagyományos osztályozási rendszerekhez (ETO) és információkereső nyelvekhez (tezauruszok) képest az, hogy az ontológiákkal a logikai szerkezet jóvoltából automatizáltan kihasználható a generikus hierarchia eddig csak intellektuálisan hasznosított tulajdonsága, a.... generikus öröklődés. Az öröklődés az ontológiákban például azt jelenti, hogy ha a „kutya” fogalmának ismertetőjegye az „ugatás”, akkor a kutyák minden fajtájára érvényes, hogy ugatnak. Ez a következtetés minden nyelvhasználó, és vele minden kereső számára magától értetődő, mégpedig anélkül, hogy a kutyák minden egyes fajtájára nézve külön-külön rögzítenie kellene magának ezt az ismeretet. Mind a mai napig azonban a logika egyetlen változata sem teszi igazán lehetővé ennek a következtetésnek a formális végrehajtását (azaz ezt az ismeretet egy formális rendszerben az egyes kutyafajták esetében külön-külön rögzíteni kell). Az ontológiákat azért találták ki, hogy ezt a problémát a mesterséges intelligencián alapuló rendszerekben és az ismeretbázisokban, rajtuk keresztül pedig valamiképpen az információkeresésben is valahogy áthidalják.”*¹⁹⁰

Az ontológiák elterjedését elsősorban a szemantikus web megvalósítására irányuló törekvések serkentették. A szemantikus világháló megvalósításának eszméje a World Wide Web megteremtőjétől, Tim Berners-Lee-től származik.¹⁹¹ Célja a világháló átalakítása olyan módon, hogy a webes források tartalmuk alapján jobban hozzáférhetővé váljanak, mint korábban. Ezt a célt két alapötlet: a metaadatok webes forrásokhoz kapcsolásán, illetve a

¹⁹⁰ Ungváry Rudolf: Tezaurusz és ontológia, avagy a fogalmi ismertetőjegyek generikus öröklődésének formalizálása – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2004. 5. 178-179. p.

¹⁹¹ Berners-Lee, Tim – Hendler, James – Lassila, Ora: The semantic web. A new form of Web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of new possibilities – Scientific American, 2001. May. 1-7. p.

metainformációk alapján történő következtetések lehetőségének megteremtésén keresztül kívánják elérni.

Az első gondolat a metaadatok webes forrásokhoz (dokumentumokhoz) kapcsolása. A metaadatok akkor töltik be szerepüket, ha a keresőprogramok számára értelmezhetővé válnak; ezáltal kereshető lesz a mély web és elérhetjük az adatbázisokban található információkat is. Ezt a lépést XML (Extensible Markup Language) nyelv alkalmazásával az informatika már megtette. Az XML célja adatok és azok struktúrájának leírása számítógép számára feldolgozható formában, valamint ezen leírásokat felhasználva a gépek közötti adatcsere szabványos megvalósítása. Erre a nyelvre épül azután az adatok értelmezését, megértését elősegítő RDF (Resource Description Framework) elképzelés, amely lehetőséget ad arra, hogy bármelyik webes tartalomhoz szabványos módon metainformációt, vagy ha úgy tetszik, jelentést társíthassunk.¹⁹² Az RDF elképzelésben döntő szerepe van a dokumentumok megbízható azonosításának, amely az URI (Universal Resource Identifier) segítségével valósítható meg. Az URI-nak alapvető szerep jut a szemantikus web elképzelésben. Ha ugyanis egy dokumentum (ami lehet például egy weblap, a weblap egy része, egy tetszőleges állomány, kép, hang, vagy bármi más) egyértelműen azonosítható, akkor hozzá állítások kapcsolhatók, vagy róla állítások fogalmazhatók meg. *„Bárhon is legyen két metaadat-leírás, ha ugyanazon URI-t használja, amely például egy személyt azonosít, akkor ugyanazon erőforrásról jelentünk ki valamit. Például egyrészt azt, hogy az illető szeme kék, másrészt, hogy magassága 175 cm. Ebből az is következik, hogy meglehetősen könnyű a különböző helyekről származó töredék metainformációk kombinálása, mert az URI-k segítségével összekapcsolhatjuk azokat. Végül az is igaz, hogy az URI-k használata elősegíti a „bárki mondhat bármit” elvet, mert amint kezünkben van egy URI, amely a kívánt erőforrást azonosítja, máris tetszőleges állításokat fogalmazhatunk meg róla.”*¹⁹³ A szemantikus web segítségével tehát elvileg a weben található összes információ az RDF nyelv segítségével automatikusan kapcsolódhat egy adott (azonosított) dokumentumhoz.

A következtetések lehetőségének megteremtésére – azaz Ungváry Rudolf fentebbi példája alapján annak elérésére, hogy a rendszer automatikusan képes legyen az ugatás minden kutyát magában foglaló értelmezésére – a W3C által kifejlesztett OWL nyelvet alkalmazzák. *„Az ontológialeíró-nyelvvel (OWL = Web Ontology Language) a webes ismeretbázisok, szakértői rendszerek tartalmi feltárást és keresést biztosító ontológiájának géppel olvasható és interpretálható formája írható le. Olyan logikai leíró nyelv, melynek segítségével következtetésekre képes ismeretbázis alakítható ki. Az OWL segítségével (a) osztályok hierarchiája, továbbá (b) osztályok és egyedek jellemzői, meg (c) osztályok és osztályok, osztályok és egyedek, egyedek és egyedek között fennálló kapcsolatok (asszociációk), nem utolsósorban pedig az osztályok ismertetőjegyeinek az osztályok generikus hierarchiájából következő (d) öröklődése írható le. A logikai következtetések ezeken az ismertetőjegy-öröklődéseken alapulnak. Mindaz, ami az OWL segítségével leírt osztályokra jellemző, érvényes az osztályok terjedelmét alkotó egyedekre. A jellemzők és a kapcsolatok összefoglalóan az osztályok tulajdonságai.”*¹⁹⁴

A szemantikus web elképzelés egyre elterjedtebbé válik, projektek sokasága alkalmazza az OWL nyelvet különböző ismeretbázisokban és szakértői rendszerekben. Hatása a bibliográfiákra, tezauruszokra és osztályozási rendszerekre tagadhatatlan, és egyben meghatározó

¹⁹² Szeredi Péter – Lukácsy Gergely – Benkő Tamás: i.m. 74. p.

¹⁹³ u.o. 75. p.

¹⁹⁴ Ungváry Rudolf: i.m. 183. p.

is. E helyütt „csak” azért kellett megemlítenem, mert a web ilyen irányú gyors fejlődése nem is olyan soká bizonyosan alapvetően meghatározza a (nemcsak) könyvtári tartalmak szolgáltatásának fejlesztési irányait. Ha a szemantikus web valóban megvalósul, olyan változást okoz az információs-kommunikációs világban, amelynek következményei beláthatatlanok.

8.6.5. Az IFLA és a metaadat-rendszerek

Az IFLA – mint nemzetközi szervezet – nyilvánvalóan megpróbál lépést tartani a változásokkal, de eszközei behatároltak. A különböző metaadat rendszerek áttekinthetatlensége és a fejlődés gyorsasága láttán azonban nem maradhatott tétlen, és 1997-ben munkacsoportot alakított a metaadat-sémák használatának vizsgálatára (IFLA Cataloguing Section Working Group on the Use of Metadata Schemas). A csoport szoros kapcsolatban állt az IFLA egyéb szekcióival (Információs Technológiai Szekció, Bibliográfiai Szekció, Osztályozási és Indexelési Szekció, MARC-fejlesztési bizottság) és a Dublin Core Metaadat Kezdeményezés (DCMI) könyvtári munkacsoportjával.

Fő célkitűzései a következők voltak:

- Nyilvántartás létrehozása a különböző országokban fejlesztett és alkalmazott metaadatrendszerekről;
- Útmutatás (és végül alkalmazható útmutató készítése) a könyvtárak számára: mikor és/vagy hogyan a legkíváncsabb alkalmazni a metaadat-rekordokat és a bibliográfiai (katalógus) rekordokat;
- Metaadat „mag-rekord” meghatározása – a különböző rendszerekben leggyakrabban használt elemekből, amely elősegíti, hogy a szerzők és kiadók a rekordokat a források megtalálhatóságának elősegítésére, illetve ahol ez lehetséges, a leendő bibliográfiai (katalógus) rekordokba építésére különböző elemekkel lássák el.¹⁹⁵

A munkacsoport eredményeit a „Guidance on the Structure, Content, and Application of Metadata Records for Digital Resources and Collections” című jelentésben 2003-ban tette közzé.¹⁹⁶

Ami a célkitűzéseket illeti, igen hamar kiderült, hogy közülük az első nem teljesíthető. A vizsgálatok nyomán ugyanis világossá vált, hogy a különböző metaadatrendszerek nagy száma, és a folyamatos fejlesztések miatt nincs értelme a nyilvántartás létrehozásának. Helyette a metaadatfejlesztő projektek figyelemmel kísérését (monitoring) vállalta a munkacsoport, és a különböző metaadat-sémákat és projekteket, valamint a témához kötődő bibliográfiát az IFLA honlapján tették közzé.¹⁹⁷

A második célkitűzés – útmutató készítése a könyvtárak számára, hogyan tudnák az elektronikus dokumentumok metaadatait bibliográfiai rekordjaik közé és katalógusaikba illeszteni – sem volt maradéktalanul elvégezhető. A különböző metaadat-sémák inkább projekt-alapon kerülnek a könyvtárakban bevezetésre, mint széles körű általános szabványként. A metaadat-sémák és szoftverek olyan bősége jellemzi a mai kort, hogy az útmutató összeállítása

¹⁹⁵ <http://www.ifla.org/VII/s13/guide/metaguide03.htm>

¹⁹⁶ Guidance on the structure, content, and application of metadata records for digital resources and collections. Report of the IFLA Cataloguing Section Working Group on the Use of the Metadata Schemes. Draft – for the Worldwide Review. 27 October 2003. - <http://www.ifla.org/VII/s13/guide/metaguide03.pdf>

¹⁹⁷ <http://www.ifla.org/II/metadata.htm>

túlságosan korainak tűnik. Ezért a tanulmány ajánlásaiban megmarad javaslat szinten, és csak arra nyújt útmutatást, hogyan tervezzék és folytassák le a könyvtárak a metaadat rekordok katalógusaikba illesztésére irányuló projektjeiket.

A metaadat magrekord meghatározása kapcsán sem érték el jelentős eredményt; a különböző sémák összevetése után egy tíz elemből álló minimális rekordtartalmat határoztak meg, ami a legfontosabb mezőket tartalmazza. A fentebb ismertetett katalogizálási eredmények (ISBD, FRBR, FRANAR stb.), és a Dublin Core ismeretében ez sem tűnik átütő sikernek.

Úgy látszik, hogy az elektronikus dokumentumok különböző típusainak metaadatai nem szabályozhatók olyan egységesen és mélységben, mint ahogyan az a hagyományos dokumentumok esetében többé-kevésbé megtörtént. Kérdés, hogy egyáltalán szükség van-e egységes metaadat szabvány létrehozására.

A jövő szempontjából meghatározó lehet a nagy számban jelentkező problémák integratív, rendszerbe foglalt figyelemmel kísérése. Nem véletlen, ha a számtalan kezdeményezés, projekt – amelyeknek csak egy kis részét érintettem dolgozatomban – áttekinthetatlenné válik, koordinálás nélkül inkább kioltja, mint erősíti egymást. Ezt felismerve vette fel az IFLA központi programjai közé a korábban már említett IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards (ICABS) programot, amely átfogó módon kívánja áttekinteni a bibliográfiára vonatkozó több szintű problémakört. Céljai között szerepel a bibliográfiai és forrás-számbavételre irányuló szabványok és gyakorlat fejlesztésének koordinálása, a nemzetközi bibliográfiai források cseréjének támogatása a metaadatok és formátum szabványok fejlesztésével és gondozásával, új szabályok bevezetésének biztosítása és az információcsere elősegítése.

Az ICABS felelősségi körébe tartozik többek között az ISBD-k, az FRBR, a FRANAR, a UNIMARC, a MARC21, a Z39.50 fejlesztéseinek támogatása, a metaadat- és XML-alapú metaadat-sémákról szóló információk és az állandó azonosítók figyelemmel kísérése; a nemzetközi virtuális besorolási rekord fájl fejlesztésének támogatása. Összegyűjti az elektronikus dokumentumok begyűjtésével, raktározásával és hosszú távú megőrzésével kapcsolatos projektekhez kapcsolódó információkat. Tevékenységében látható az a törekvés, hogy megpróbálja az egyes részterületekkel kapcsolatos, folyamatosan megújuló és fejlődő projekteket és eseményeket egységes információs felületen közreadni. Ez azért rendkívül fontos, mert a kívülálló lassan elveszíti a kontrollt a napról napra változó fejlesztések, újabb és újabb munkabizottságok tevékenysége felett. Az ICABS információközvetítési szerepe és filozófiája körülbelül megfelel egy nagyobb európai uniós projekt eredményeképpen megszületett útmutatónak (guidelines), amely a legfontosabb tény-információk mellett széles körű kitekintést nyújt linkgyűjteményén keresztül a részletek felé is.¹⁹⁸

8.7. Összegzés

A bibliográfiai rekordok egységesítése az elmúlt évtizedekben nagy hangsúlyt fektetett a nemzetközi könyvtári közösség. Ezen a téren komoly eredménynek tekinthető a nemzetközi katalogizálási szabványok meghonosodása, amelynek mozgató motorját az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programja jelentette. Még ha ez a program nem is valósulhatott meg maradéktalanul, döntő jelentősége volt az egységes szabványok kidolgozásában és elterjesztésében. A program ernyője alatt jött létre az ISBD szabványcsalád, amely az egyes

¹⁹⁸ Ilyen útmutatók készültek pl. a TEL, a Minerva, a CALIMERA stb. projektek eredményeinek összegzéseként.

országok katalógizálási gyakorlatát közös útra terelte. Ez volt az első – és talán a legfontosabb – lépés a katalógusok és bibliográfiák legkisebb építőelemeinek (bibliográfiai leírások) egységesítése felé. Mivel az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programja elsősorban a nemzeti bibliográfiák összekapcsolása révén kívánta elérni célját, természetesen a nemzeti bibliográfiai rekordok kerültek az érdeklődés előterébe. Ezek az egységesítési programok kezdetben a lehető legteljesebb bibliográfiai leírás elérését célozták meg.

Az ISBD programmal párhuzamosan fejlődött a rekordok géppel olvasható csereformátumainak fejlesztése. Az egyetemes bibliográfia csak akkor jöhetett létre, ha a bibliográfiai rekordok nemzetközi cseréje is lehetővé válik. Ezt felismerve az IFLA nagy erőfeszítéseket tett az időközben „elszabadult” különböző MARC formátumok közötti átjárás biztosítására, ami azonban nem valósult meg tökéletesen.

Az idő haladtával a könyvtárak, bibliográfiák és katalógusok környezete alaposan megváltozott. A dokumentumok számítógépes feldolgozásának elterjedése, az Internet, az OPAC-ok jelentőségének növekedése és az elektronikus dokumentumok nagy számú megjelenése újabb és újabb megoldandó problémákat termelt, amelyek természetesen hatással voltak a feldolgozó munkára is. A világháló egyre nagyobb arányú használata versenyhelyzetet teremtett a keresőrobotok által nyújtott lehetőségek és a könyvtári szemléletű adatbázisok között. A verseny tétje a felhasználó „megfogása”. Az ISBD-család részletes, minden lehetséges adatra kiterjedő szabályrendszerét a nem könyvtáros képzettségű használók sokszor túl bonyolultnak érezték, és nem is tudták értelmezni. A könyvtárosok pedig éveken keresztül részletproblémákon vitatkoztak. A könyvtáraknak lépniük kellett, ha azt akarták, hogy szolgáltatásaik az új körülmények között is versenyképesek maradjanak.

Ezt lépést a felhasználók igényeit szolgáló FRBR-modell kidolgozásával tette meg a könyvtári közösség. A bibliográfiai rekordok funkcionális követelményeit a felhasználó szempontjából értelmezték, és megfogalmazták az egyszerű nemzeti bibliográfiai rekord minimális adatelem-tartalmát. Ez a szemléletváltozás legalább két fontos szempontból volt szükségszerű. Az egyik a katalógizálási hagyományokat is figyelembe vevő kompromisszum a leírás mélységének a felhasználók által is értelmezhető szintjére csökkentésével. A másik, ennél gyakorlatiasabb ok a dokumentumok számának növekedésével együtt járó katalógizálási költségek csökkentése.

Az FRBR-modell hatással volt a hozzáférési pontok (egységes besorolási adatok) fejlesztésére is. Az IME ICC alapelvei egységben szemlélik a bibliográfiai leírás és a besorolási adatok kívánalmait, kiegészítve a tartalmi visszakeresés szempontjaival.

Az elektronikus dokumentumok metaadatai, valamint a bibliográfiai és katalógusrekordok közötti kapcsolat feltárása napjaink egyik fontos, megoldandó kérdése. A nemzeti bibliográfia szempontjából nem lehet kérdés, hogy bizonyos elektronikus dokumentumtípusok a gyűjtőkörébe kell, hogy tartozzanak. Ezért is fontos feladat a metaadat- és bibliográfiai rekord-szabványok megfeleltetése.

A metaadatok a webes keresőrendszerekben meghatározó szerepet játszanak, és több fajtájuk létezik. Egyik legelterjedtebb szabványuk a Dublin Core, amely az elektronikus dokumentumok jellemzőit a webes turista (a gyalog felhasználó) számára is érthető módon, egyszerű rendszerbe foglalva írja le. A Dublin Core egyszerűsége mellett arra is alkalmas, hogy leírása XML és RDF nyelvekben, valamint elemeinek weblapokkal társítása összekötő kapcsolatot alkosson a metaadatok világa és a szemantikus web létrehozására irányuló törekvések között.

A szemantikus világháló gondolata a számítógépek által automatikusan kezelhető információk összekapcsolásán és az azokból való következtetések megvalósításán alapul. Az Interneten való keresés a megjelenő információk mennyisége és sokfélesége miatt egyre

nehézkesebbé válik, a különböző keresőrendszerek fejlesztői folyamatosan keresik a megoldást az optimális megoldásokra. Ez azonban a nagy dokumentum- és információ-mennyiség és a keresést végző használók különböző felkészültségének ellentmondásai miatt a jelenlegi eszközökkel egyre inkább megoldhatatlan feladatnak látszik. A szemantikus világháló jövőképe az intelligens webet vetíti előre, amely forradalmi változást okoz a nem is oly távoli jövőben az információkeresés területén. Hatása a könyvtári fejlesztésekre beláthatatlan, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy alapvetően befolyásolja azokat.

Napjaink egyik jellemző vonása az információk „túlsordulása” is. Alig van szakember, aki nyomon tudja követni akár egy szűkebb szakterület eseményeit is, oly gyorsan változnak. Az információk közös felület alá csatornázása, tematikus feltárása és folyamatos figyelemmel kísérése nagy segítséget jelent a katalógizálás aktuális kérdései iránt érdeklődők számára. Az ennek érdekében tett IFLA-CDNL erőfeszítések nagyban elősegítik a tájékozódást.

9. A nemzeti bibliográfia az Internet korában: lehetséges forgatókönyvek

Vizsgálódásaim egyik fontos tanulsága, hogy ha a nemzeti bibliográfia eleget kíván tenni eredeti célkitűzésének (a nemzeti dokumentumtermés számbavétele), alkalmazkodnia kell az információs társadalom változó körülményeihez. A változás folyamatos, és az élet valamennyi területére hatással van. Ez alól nem kivétel egyetlen nemzeti bibliográfia sem: a tradicionális módszerekkel már nem képesek eredeti funkciójukat olyan mértékig sem betölteni, mint azt a korábbi időkben tették.

A nemzeti bibliográfiák léte szorosan összefügg a nemzeti könyvtárak sorsával. A nemzeti könyvtárak alapfeladata a nemzeti kiadványtermés megőrzése és az arról szóló információk szétszórása. A nemzetközi szervezetekben a nemzeti könyvtárak helyzete ma erősnek mondható, összefogásuk több területen előremutató eredményeket produkál. Számos nemzetközi program épül ezen könyvtárak gyűjteményeire, szellemi és technológiai potenciáljára. Szervezeteik (pl. a Nemzeti Könyvtárigazgatók Konferenciája – CDNL, az Európai Nemzeti Könyvtárigazgatók Konferenciája – CENL) biztosítják vezető helyüket a világ könyvtárügyében. A legújabb fejlemények is azt mutatják, hogy az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel utódjaként létrejött ICABS (IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards) programban kulcsszerepet játszanak. A kulturális örökség megőrzését célzó digitalizálási programok pedig elképzelhetetlenek lennének a nemzeti könyvtárak részvétele nélkül. A nemzeti könyvtárak az országaik dokumentumterméséről szóló információkat jelenleg általában önálló „kiadványként” megjelentetett nemzeti bibliográfiai sorozataikon (beleértve a CD-ROM és önálló webes szolgáltatást is) keresztül teszik nyilvánossá. A 2000. évi IFLA felmérés szerint a nemzeti bibliográfiai ügynökségek egyöntetűen a fenntartás és a tartalmi bővítés mellett foglaltak állást, fel sem merült a nemzeti bibliográfia bármilyen szempontú redukciója.

A jövő lehetőségeinek latolgatásakor nem szabad elfeledkeznünk az egyes országok nemzeti bibliográfiai gyakorlata közötti különbségekről. Vannak olyan országok, ahol az elektronikus dokumentumok és az Internet szerepe a gazdasági fejletlenség és a kulturális hagyományok különbözősége miatt korántsem olyan jelentős, mint a fejlettebbekben. Ugyanakkor a fejlett országok gyakorlata is jelentősen különbözik egymástól a nemzeti bibliográfiák tartalma és megjelenési formája szempontjából. Ezért kockázatos lenne általános jövőkép megfogalmazása, hiszen a tradíciók és egyéb körülmények nagy hatással vannak a fejlődés útjaira. Lesznek olyan könyvtárak, amelyek – amíg csak lehet – ragaszkodnak a hagyományos megoldásokhoz. Mások anyagi, technikai és személyi lehetőségeik függvényében átveszik a fejlettebb megoldásokat, ami a nemzeti bibliográfia fokozatos megújulásához vezet. És végül az élen járó könyvtárak nem kevés pénzt és szellemi tőkét fektetnek be az új megoldások kidolgozásába.

A bibliográfia, illetve a bibliográfiai rekordok szerepe megváltozott. Míg kezdetben csupán a dokumentumok regisztrálása, tehát egy ismert dokumentum legfontosabb jellemzőinek (szurrogátumának) rögzítése volt a bibliográfiák célja, mára emellett a felhasználó érdekei is hangsúlyosan előtérbe kerültek. Úgy is mondhatnánk, hogy a bibliográfiai rekordnak könnyen nyitható kapuként kell szolgálnia magához a dokumentumhoz. Ez a dokumentum lehet egy könyvtár polcán, egy könyvkereskedésben, vagy akár digitális formában valahol a világhálón is. A bibliográfiai rekord tehát a regisztráció mellett ma már útirányjelzőként is szolgál a használó számára a dokumentumok eléréséhez. Ez a szemlélet azt is jelzi, hogy a bibliográfia

összeállítása ma már nem csupán regisztrációs cél, hanem az információk elérésének nélkülözhetetlen eszköze. Ez természetesen a nemzeti bibliográfiára is érvényes.

Ha a nemzeti bibliográfia jövőbeli sorsáról gondolkodunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az időtényezőt sem. Láthattuk, hogy a nemzetközi szabványok kidolgozása milyen hosszú időt vett igénybe. A változások elterjedése nem megy egyik napról a másikra.

A jövő egyik lehetősége az, hogy a kurrens nemzeti bibliográfia megmarad hagyományos keretei között, azaz a hagyományos dokumentumokat az ésszerű teljességre törekedve továbbra is regisztrálja, beleértve ebbe a körbe a fizikai hordozón megjelenő elektronikus dokumentumokat is. Az online források nem kerülnek a nemzeti bibliográfia gyűjtőkörébe. Ez pesszimista forgatókönyv, hosszabb távon a nemzeti bibliográfia beszűkülését jelentené, a jelenlegi nemzetközi erőfeszítések is ez ellen szólnak.

Egy másik lehetőség szerint a nemzeti bibliográfia a hagyományos dokumentumok ésszerű teljességgel történő regisztrációja mellett szelektíven tartalmazza a jövőben a webes forrásokat, amelyeket a megfelelő, nemzeti bibliográfiai szintű metaadatok kapcsolódnak. Van olyan vélemény, amely szerint a gyűjtőkörbe tartozó webes forrásokat csak akkor érdemes a nemzeti bibliográfia részévé tenni, ha egyben gondoskodunk kötelesepéldányként való beszolgáltatásukról, raktározásukról, azaz hosszú távú megőrzésükről is. Ezt megfontolandó szempontnak tartom, hiszen nem sok értelme lenne a nemzeti bibliográfia kiterjesztése olyan forrásokra, amelyek felett a nemzeti gyűjtemény nem rendelkezik semmiféle kontrollal, és bármikor eltűnhetnek a világhálóról. A gyűjtőkörből kimaradó források ugyan elvesznek a nemzeti bibliográfia számára, de amíg megtalálhatóak a weben, egyéb indexelő eljárásokkal visszakereshetőek. A webarchívumok pedig a későbbi áttekintést – igaz, nem a dokumentumok bibliográfiai szintű feldolgozásával – is lehetővé teszik. Erre a modellre már követendő példával is rendelkezünk az Ausztrál Nemzeti Könyvtár jóvoltából.

Néhány nemzeti könyvtár új utakon jár a nemzeti bibliográfia közreadása szempontjából. Láthattuk, hogy a holland gyakorlat szerint a nemzeti bibliográfia beolvad az online katalógusba, az ausztrálok pedig az országos központi katalógus speciális nézeteként szolgáltatják. Ezek a megoldások költség- és időtakarékosak, hiszen a feldolgozott dokumentumok bibliográfiai rekordjait csak egyszer kell létrehozni, nem kell gondoskodni a bibliográfiai sorozatok megszerkesztéséről, kiadásáról stb. Ugyanakkor nem csorbul a nemzeti kultúrkinccs összegyűjtésének és közreadásának eszméje sem.

A jövő útját talán ilyen racionális irányban kell keresnünk.

10. Irodalomjegyzék

- Alkula, Riitta – Laitinen, Sauli*: Ideas for the future development of national bibliographies. – Nordinfo NYTT. 1994. 4. 3-9. p.
- Anderson, Dorothy*: IFLA's programme of Universal Bibliographic Control: origins and early years. – IFLA Journal – 26. 2000. 3. 209-214. p.
- Anderson, Dorothy*: Universal bibliographic control: a long term policy, a plan for action. Pullach/München, Verlag Dokumentation 1974. 87 p.
- Árkos Iván*: A hazai CD-ROM kiadás első tíz évenek jellemzői a Neumann Ház diszko-gráfiájának tükrében. – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 47. 2000. 11. 443-446. p.
- Arvidson, Allan*: The collection of Swedish web pages at the Royal Library – the web heritage of Sweden. – 68th IFLA Council and General Conference August 18-24, 2002. Glasgow, Scotland - <http://www.ifla.org/IV/ifla68/papers/111-163e.pdf>
- Ash Relf, Fiona*: PANDORA – Towards a national collection of Australian electronic publications 1999. – <http://www.nla.gov.au/nla/staffpaper/ashrelfl.html>
- Bakonyi Géza*: Információrögzítés és visszakeresés heterogén környezetben. – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 45. 1998. 8-9. 331-343. p.
- Bakonyi Géza*: A magyar közös katalogizálási központ megvalósításáért. – Könyvtári Figyelő, 47. 2001. 4. 647-657. p.
- Bakonyi Géza*: A Magyar Országos Közös Katalógus projekt első szakaszának tapasztalatai. – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 50. 2003. 5. 191-197. p.
- Beaudiquez, Marcelle*: The perpetuation of national bibliographies in the new virtual information environment. – IFLA Journal, 30. 2004. 1. 24-30. p.
- Beaudiquez, Marcelle*: Nemzeti bibliográfiai szolgáltatások a 21. században: fejlődés és forradalom. – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 799-803. p.
- Beaudiquez, Marcelle*: What will be the usefulness of national bibliographies in the future? – IFLA Journal, 28. 2002. 1. 28-30. p.
- Bell, Barbara*: An annotated guide to current national bibliographies. 2nd completely rev. ed. München, 1998. Saur. XXVII, 487 p.
- Bell, Barbara L.*: Current national bibliographies in the Commonwealth of Independent States and the Baltic States. – Alexandria, 10. 1998. 3. 171-177. p.
- Bell, Barbara*: A new frame of reference: national bibliographies in Southern Africa and the ICNBS Recommendations. – Alexandria, 12. 2000. 3. 167-177. p.
- Bényei Miklós*: Beszélgetés a hazai számítógépes bibliográfiai adatbázisokról és az időszaki kiadványok repertóriumáról. – OSZK Híradó, 40. 1997. 11-12. 28-29. p.
- Bényei Miklós*: Hogyan tovább? Tanácskozás a magyar nemzeti bibliográfia retrospektív ciklusairól. – Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. júl. 32-34, 37. p.
- Bényei Miklós*: A kurrens magyar nemzeti bibliográfia ötven éve. – Könyvtári Figyelő, 1996. 3. 391-402. p.

- Berke Barnabásné*: A kurrens magyar nemzeti bibliográfia rendszere. Helyzetkép, célkitűzések. – Könyvtári Figyelő, 1990. 5-6. 421-445. p.
- Berke Barnabásné*: A kurrens Magyar Nemzeti Bibliográfiai rendszer mai problémái. – Könyvtári Figyelő, 1995. 4. 585-590. p.
- Berke Barnabásné*: A nemzeti bibliográfiai ajánlások megújítása. Párizs 1977–Koppenhága 1998 – Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1999. 7. 3-14. p.
- Berke Barnabásné*: A teljes nemzeti cikkrepertórium megvalósíthatóságának lehetősége. – Könyvtári Figyelő, 2003. 2. 263-270. p.
- Berke Barnabásné*: Az elektronikus dokumentumok és könyvtári használatuk. Helyzetkép. – Könyvtári Figyelő, 2001. 2. 275-297. p.
- Berke Barnabásné*: Cikkfeldolgozás a hazai felsőoktatási és szakkönyvtárakban. – Könyvtári Figyelő, 2003. 3. 510-520. p.
- Berke Barnabásné*: Helyismereti elektronikus gyűjtemények – az elektronikus dokumentumok kötelezpéldányainak megőrzése. – Helyismereti könyvtárosok IX. országos tanácskozása. Vác, 2002. július 17-19. Vác, 2003.
- Berke Barnabásné*: Párizstól Frankfurtig és tovább... Beszámoló az IME ICC tevékenységéről. – Könyvtári Figyelő, 2004. 3. 581-586. p.
- Berke Barnabásné*: Szójegyzék. Az IME ICC (IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code) által a 2004. április 2-ig érkezett észrevételekre alapozott jegyzék. – Könyvtári Figyelő, 2004. 3. 593-596. p.
- Berners-Lee, Tim – Hendler, James – Lassila, Ora*: The semantic web. A new form of Web content that is meaningful to computers will unleash a revolution of new possibilities. – Scientific American, 2001. May. 1-7. p.
- Besterman, Theodore*: The beginnings of systematic bibliography. London, Oxford University Press, 1935. XI, 81 p.
- Bezos, Jeff*: Selling books, running hard. – Forbes ASAP Supplement, 1998. 6. April, 56-57. p.
- Bourdon, Françoise*: International cooperation in the field of authority data. An analytical study with recommendations. München, 1993. Saur (UBCIM publications N.S. 11)
- Bourne, Ross*: National bibliographies – do they have a future? – Alexandria, 5. 1993. 2. 99-110. p.
- Bourne, Ross*: National bibliographic agencies and the book trade. – Int. Cat. Bibl. Cont. 25. 1997. 1. 12-14. p.
- Burden, Christina – Reid Andrea – Sweeney, John – Bennett, Richard – Braid, Andrew – Vickery, Jim*: E-journals at the British Library: from selection to access. – Information Services and Use, 2001. 117-121. p.
- Byford, John*: Publishers and legal deposit libraries cooperation in the United Kingdom since 1610: effective or not? – IFLA Journal, 28. 2002. 5-6. 292-297. p.
- Byrum, John D. Jr. – Myers-Hayer, Patricia*: Inclusion of information covering electronic resources in national bibliographies. Results of a survey conducted May-June 1998. – Int. Cat. Bibl. Cont. 29. 2000. 1. 4-7. p.

- Celli, John*: The New Books project: a prototype for re-inventing the Cataloguing-in-Publication program to meet the needs for publishers, libraries and readers in the 21st century. – 67th IFLA Council and General Conference. August 16-25, 2001. Boston. Proceedings. – <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/076-133e.pdf>
- Clement, Hope E. A.*: National bibliographic agencies cataloguing survey. – *Int. Cat. Bibl. Cont.* 19. 1990. 1. 6-10. p.
- Coffman, Steve*: Building Earth's largest library: driving to the future. – *Searcher*, 7. 1999. 3. – <http://www.infoday.com/searcher/mar99/coffman.htm>
- Dale, Peter W.*: CoBRA+: a review, with a look to the future. – *Alexandria*, 11. 1999 3. 161-166. p.
- Danskin, Alan*: ONIX International: how better product information sells more books. Report of BIC Seminar 14. November 2000. – *Catalogue and Index* 139. Spring 2001. 6-7. p.
- Day, Michael – Heery, Rachel – Powell, Andy*: National bibliographic records in the digital information environment: metadata, links and standards. – *Journal of Documentation*, 55. 1999. 1. 16-32. p.
- Dempsey, Lorcan*: Publishers and libraries: an all through system for bibliographical data? – *Int. Cat. Bibl. Cont.* 1991. July/September 37-41. p.
- Feeney, Mary*: Towards a national strategy for archiving digital materials. – *Alexandria*, 11. 1999. 2. 107-121. p.
- FRBR bibliography*. FRBR Review Group. IFLA, Division IV, Cataloguing Section. – http://www.ifla.org/VII/s13/wgfrbr/FRBR_bibliography.pdf
- Functional requirements for authority records. A conceptual model*. IFLA UBCIM Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). Draft 2003-12-18. 55 p. (Kézirat)
- Functional requirements for bibliographic records. Final Report*. Ed. by IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München, 1998. Saur (UBCIM publications N.s. 19.) VIII, 136 p.
- The future of the national bibliography*. Proceedings of a seminar held in June 1997. Ed. by Cynthia McKinley and Peter Robinson. Boston Spa, Wetherby, 1997. The British Library National Bibliographic Service (NBS Occasional papers. 3.) 91 p.
- Fülöp Csaba – Kovács László – Micsik András*: A metaadatsémák és a szemantikus web: egységesítés és specializáció a metaadatok világában. – *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 2004. 7. 276-284. p.
- Gajtkó Éva*: A kötelezpéldány törvény tervezete + [Részletek a tervezetből]. – *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 1994. máj. 3-8.p.
- Gorman, Michael*: Bibliographic control or chaos? An agenda for national bibliographic services in the 21st century. – *IFLA Journal*, 27. 2001. 5/6. 307-313. p.
- Gorman, Michael*: Bibliographic description: past, present and future. – *International Cataloguing*, 1987. Oct/Dec. 43-44. p.
- Gorman, Michael*: Metadata or cataloguing? A false choice. – *Journal of Internet Cataloguing* 2. 1999. 1. 5-22. p.
- Gorman, Michael*: Technostress and library values. – *Library Journal*, 126. 2001. 7. 48-50. p.

- Gömpel*, Renate: ICABS – a new approach to international cooperation. – World Library and Information Congress: 70th IFLA General Conference and Council. 22-27 August 2004. Buenos Aires, Argentina. Proceedings. – <http://www.IFLA.org/IV/ifla70/prog04.htm>
- Griffiths*, Jose-Marie: Deconstructing earth's largest library. – *Library Journal*, 125. 2000. 13. 44-45. p.
- Guidelines* for the national bibliographic agency and the national bibliography. UNESCO, 1979.
- Győri* Erzsébet: Az Új Könyvek reformja. – *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1994. február. 8-12. p.
- György Péter*: Digitális éden. Bp. Magvető 1998. 371 p.
- György Péter*: Memex a könyvbe zárt tudás a 21. században. Bp. Magvető 2002. 267 p.
- Hagler*, R.: The bibliographic record and information technology. – 3. ed. Chicago-London, ALA-CLA. 1997. XVI, 394 p.
- Hakala*, Juha: Archiving the Web: European experiences. – *Program: electronic library and information systems*, 38. 2004. 3. 176-183. p.
- Holley*, Robert P.: Results of a „Survey on bibliographic control and national bibliography”. – *Int. Cat. Bibl. Control*, 1998. 1. 3-7. p.
- International Conference on Cataloguing Principles* Paris, 9th–18th October, 1961. Report. (Ed. by A. H. Chaplin and Dorothy Anderson). London, 1963. IFLA. 293 p.
- Kégli* Ferenc: A kurrens, országos hírlaprepertórium esélyei. – *Könyvtári Figyelő*, 1992. 3. 421-428. p.
- Kégli* Ferenc: CD-ROM-on a Magyar Könyvészet 1921–1944 – javításokkal, pótlásokkal, betűrendes mutatóval. – *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2005. 6. 56-60. p.
- Kégli* Ferenc: Elképzelések a retrospektív nemzeti sajtóbibliográfiáról. – *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2005. 3. 40-44. p.
- Knutsen*, Unni: Changes in national bibliographies, 1996-2000. – Alexandria, 2002. 1 3-11. p., és az IFLA honlapján: <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/143-199e.pdf>
- Knutsen*, Unni: Electronic national bibliographies: state of the art review. World library and Information Congress: 69th IFLA General Conference and Council. 1-9. August 2003, Berlin.
- Koltay* Klára: Gondolatok a folyóirat-repertórium(ok)ról. – *Könyvtári Figyelő*, 2003. 3. 495-501. p.
- Larivière*, Jules: Guidelines for legal deposit legislation. A revised, enlarged and updated edition of the 1981 publication by Dr. Jean Lunn. IFLA Committee on Cataloguing, UNESCO 2000. – <http://www.ifla.org/VII/s1/gnl/legaldep1.htm>
- Law*, Derek: Access to the world's literature: the global strategy. – *Library Review*, 47. 1998. 5-6. 296-300. p.
- Law*, Derek: Scholarly communication in an electronic environment: problems and challenges. – Alexandria, 11. 1999. 2. 135-142. p
- Lehmann*, Klaus-Dieter: European national libraries and the CoBRA Forum of the EU Libraries Programme. – Alexandria, 8. 1996. 3. 155-165. p

- Legal Deposit Libraries Act 2003*. 2003. Chapter 28. –
<http://www.legislation.hmso.gov.uk/acts/acts2003/20030028.htm>
- The *legal deposit* of electronic publications –
 (<http://www.unesco.org/webworld/memory/legaldep.htm>)
- Lor, Peter – Geustyn, Melanie*: Expanding bibliographical control and accessibility of non-print media. – *Quarterly Bulletin of National Library of South Africa*. 57 2003. 3. 102-104. p.
- Madsen, Mona*: The national bibliography of the future: new recommendations. – Alexandria, 12. 2000. 1. 45-50. p.
- Maree, Jean*: The Internet bookshop business model, with specific reference to amazon.com. – Mousaion, 17. 1999. 1. 76-91. p.
- Midriaková, Elena*: História, súčasnosť a perspektívy výskumnej úlohy dejiny knižnej kultúry na Slovensku. – *Knižnica*, 2004. 6. 286-288. p.
- MSZ ISO 15836:2004 Információ és dokumentáció. A Dublin Core metaadat elemkészlete.* Magyar Szabványügyi Testület. 2004 szeptember. 9 p.
- Muir, Adrienne – Davies, Eric*: Legal deposit of digital material in UK. Recent developments and the international context. – Alexandria, 2000. 3. 151-165. p.
- Murányi Lajos*: A bibliográfiától az adatbázisig. – *Könyvtárosok kézikönyve 2. Feltárás és visszakeresés*. Bp. Osiris. 2002. 299-375. p.
- Murányi Péter*: Holmi filozófia, pszichológia, etika, művészet, zene. – *Könyvtári Figyelő*, 2003. 2. 307-331. p.
- A *nemzeti* bibliográfiai szolgáltatások nemzetközi konferenciájának ajánlásai a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások megújítására. Koppenhága, 1998. november 25-27. – *Könyvtári Figyelő*, 1999. 4. 888-891. p.
- Newlen, Robert R.*: Read the fine print: the power of CIP. – *Library Journal*, 116. 1991. 12. 39-43. p.
- Noordermeer, Trudi*: A bibliographical link between publishers of electronic resources and national bibliographical agencies: project BIBLINK. – *Exploit Interactive*, issue 4. January 2000. – <http://www.exploit-lib.org/issue4/biblink>
- Nyilatkozat a nemzetközi katalogizálási alapelvekről.* Az IFLA szakértők 1. Tanácskozása által elfogadott tervezet a Nemzetközi Katalogizálási Szabályzatról. 2003. Frankfurt, Németország. A „Statement of International Cataloguing principles” magyar fordítása. (Ford.: Berke Barnabásné) – *Könyvtári Figyelő*, 2004. 3. 587-596. p.
- Nyíri Kristóf*: Hagyomány és társadalmi kommunikáció. – *Információ és társadalomelmélet. Konferencia Szegeden 1993. október 7-9. Szeged, Pro Philosophia Szegediensi 1994.* 26-37. p.
- One more way to use the Internet. The Electronic CIP Project catalogs its 1,000 title.* – *Library of Congress Information Bulletin*, 55. 1996. 15. 321, 323. p.
- Az Országos Széchényi Könyvtár 2000. évi beszámolója.* Bp. OSZK 2001 67 p.
- Az Országos Széchényi Könyvtár 2001. évi beszámolója.* Bp. OSZK. 2002 141 p.
- Az Országos Széchényi Könyvtár 2002. évi beszámolója.* Bp. OSZK. 2004. 79 p.
- Az Országos Széchényi Könyvtár 2003. évi beszámolója.* Bp. OSZK. 2004. 85 p.

- Az Országos Széchényi Könyvtár digitalizálási gyakorlata és tervei* 2003.
http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hun/szakmai/tervek/tervek_index_hu.htm
- Az Országos Széchényi Könyvtár stratégiai céljai és cselekvési terve 2002-2004.* Bp. OSZK. 2001. 19-20. p.
http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hun/szakmai/tervek/tervek_index_hu.htm
- Az Országos Széchényi Könyvtár stratégiai céljai és cselekvési terve 2005-2008.*
<http://www.oszk.hu>
- Pack, T.:* All about books-online. – Database, 20. 1997. 1. 12-21. Referálta: Hegyközi Ilona – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1997. 10. 386-388. p.
- Poprády Géza:* Az Országos Széchényi Könyvtár és a kötelespéldány kérdése. – Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 44. 1994. 5 8-13. p.
- Rácz Ágnes:* A kiadványok bibliográfiai számbavétele; a leíró katalógizálás. – Könyvtárosok kézikönyve 2. köt. Bp. Osiris 2001. 187-295. p.
- Rinn, Reinhard – Werner, Claudia:* Der Neuerscheinungsdienst Der Deutschen Bibliothek. – Dial. Bibl. 16. 2004. 2. 47-51. p.
- Scharf, Davida:* The DOI is coming. Tracking digital information. – Information Outlook, September 2002. 7-10. p.
- Selection guidelines for archiving and preservation by the National Library of Australia.* Online publications. - <http://pandora.nla.gov.au/selectionguidelines.html#s4.1>.
- Seminar on bibliographic records.* Proceedings of the seminar held in Stockholm, 15-16. August 1990. Ed. by Ross Bourne. München, 1992. Saur /UBCIM publications. N.s. 17./
- Sipos Márta:* USMARC – USEMARCON – HUNMARC. A bibliográfiai rekordok adatszerkezetformátuma és a konverzió. – Könyvtári Figyelő, 1997. 1. 73-80. p.
- Somers, Maïke – Nieuwenhuysen Paul:* Finding bibliographic information about books on the www: an evaluation of available sources. – Online Information Review, 28 2004. 1. 33-42.
- Sonnevend Péter:* Köteles példányok – tisztázás és útkeresés. – Könyvtáros, 41. 1991. 6. 329-331. p.
- Sonnevend Péter:* A repertórium kérdései: múlt, jelen és jövő időben. – Könyvtári Figyelő, 2003. 2. 271-283. p.
- Sonnevend Péter:* Tanácskozás a köteles példányokról. – OSZK híradó, 34. 1991. 3-4. 19. p.
- Sonnevend Péter:* A tudományos célú köteles példányok szolgáltatását szabályozó törvény koncepciója. – Könyvtári Figyelő, 1994. 2. 175-181. p.
- Statement of International Cataloguing Principles.* –
<http://www.ifla.org/VII/s13/scatn/news20.pdf>
- Steinke, Kathrin:* Die Deutsche Bibliothek als Datenlieferant. – Dial.Bibl. 8. 1996. 2. 7-10. p.
- Stoklasova, Bohdana – Balikova, Marie:* The national bibliography of a small country in international context. – Int. Cat. Bibl. Cont. 29. 2000. 4. 62-65. p.
- Szabó Sándor:* Általános tájékoztatás. 2. A nemzeti bibliográfia. Változatlan kiad. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó 1993. 93 p.

- Szeredi Péter – Lukácsy Gergely – Benkő Tamás: A szemantikus világháló elmélete és gyakorlata.* Bp. Typotex 2005. 500 p.
- Takáts Béla: Hírlap- és folyóiratcikkek a megyei könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben. Egy vizsgálat tapasztalatai.* – Könyvtári Figyelő, 2003. 3 503-509. p.
- Tóth Lajos: Harminc év a kötelespéldányok szolgálatában. 1-2.* – Könyvtáros, 41. 1991. 7, 8. 401-407; 462-471. p.
- Tedenmyr, Eva: Co-operation + web access = timelines.* – 67th IFLA Council and General Conference. August 16-25, 2001. Boston. Proceedings. – <http://www.ifla.org/IV/ifla67/papers/044-199e.pdf>
- Tószegi Zsuzsanna: A hazai digitális könyvtárak szerepe a kulturális örökség digitalizálásában és hozzáférhetővé tételében.* – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 49. 2002 4. 143-148. p.
- Ungváry Rudolf: Tezaurusz és ontológia, avagy a fogalmi ismertetőjegyek generikus öröklődésének formalizálása.* – Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2004. 5. 175-191. p.
- Uniting Europe.* – Public Library Journal 16. 2001. 2. 56-57. p.
- Vajda Erik: Időszaki kiadványok válogatott cikkeinek online adatbázisa kooperációs partnerek együttműködésével. (Megvalósíthatósági tanulmány).* Bp. OSZK KMK. 1994. 57 p. (A Könyvtári Figyelő sorozata; 2.)
- Van den Berg, Kees: Bibliographic control in the Netherlands.* – Int. Cat. Bibl. Cont. 27. 1998. 2. 31-33. p.
- Vitiello, Giuseppe: A kötelespéldányok és a nemzeti bibliográfiai szolgáltatások. Az együttműködési törekvésekből és a konvergencia-jelenségből adódó fejlemények.* – Könyvtári Figyelő, 1999. 4. 819-833. p.
- Vitiello, Giuseppe: The production and the marketing of national bibliographic services in Europe.* – Alexandria, 8. 1996. 2. 97-116. p.
- Werf-Davelaar, Titia van der: NEDLIB: Networked European Deposit Library. - Exploit Interactive (4) January 2000.* (<http://www.exploit-lib.org/issue4/nedlib/>)
- Wolf Magda: Az XT-től a teljes szövegű szolgáltatásig. A folyóirat-repertórium gépesítése az OSZK-ban.* – Könyvtári Figyelő, 2003. 2. 285-294. p.
- Z. Karvalics László: Információ, társadalom, történelem. Válogatott írások.* Bp. Typotex 2003. 263 p.